

V. I. Lenjin

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

Predgovor

Brošuru koja se nudi pažnji čitaoca, napisao sam u proleće godine 1916 u Cirihi. Razume se da sam pod tamošnjim uslovima rada morao trpeti izvesnu oskudicu u francuskoj i engleskoj literaturi i vrlo veliku u ruskoj literaturi. Pa ipak sam glavno englesko delo o imperijalizmu, knjigu Dž. A. Hopsona, iskoristio s onom pažnjom koju to delo, po mom uverenju, zaslužuje.

Brošura je pisana s obzirom na carsku cenzuru. Zbog toga sam bio prinudjen da se ne samo najstrože ograničim na isključivo teoretsku – osobito ekonomsku – analizu, nego i da neophodne, malobrojne, primedbe koje se tiču politike formulišem s najvećom oprežnošću, nagoveštajima, onim ezopovskim – prokletim ezopovskim – jezikom, kojim su se pod carizmom morali služiti svi revolucioneri, kad su se laćali pera da pišu "legalna" dela.

Teško je sada, u danima slobode, ponovo čitati ona mesta brošure koja su zbog carske cenzure iznakažena, prigušena, stisnuta željeznim klještima. O tome da je imperijalizam predvečerje socijalističke revolucije, o tome da je socijal-šovinizam (socijalizam na rečima, šovinizam na delu) potpuna izdaja socijalizma, potpuno prelaženje na stranu buržoazije, da je taj rascep radničkog pokreta u vezi s objektivnim uslovima imperijalizma i sl. – morao sam govoriti jezikom "roba", pa sam prinudjen da čitaoca, koga to pitanje interesuje, uputim na ponovno izdanje mojih članaka, pisanih u inostranstvu godine 1914-1917, koje će uskoro izići. Naročito treba istaći jedno mesto; da bih u obliku koji može proći cenzuru, objasnio čitaocu, kako besramno lažu kapitalisti i socijalšovinisti, koji su prešli na njihovu stranu (protiv kojih se tako nedosledno bori Kaucki), u pitanju je aneksija, morao sam da uzmem primer... Japana! Pažljiv čitalac lako će mesto Japana uzeti – Rusiju, a mesto Koreje – Finsku, Poljsku, Kurlandiju, Ukrajinu, Hivu, Buharu, Estoniju i druge zemlje koje nisu naseljene Velikorusima.

Mislim da se mogu nadati da će moja brošura pomoći razumevanju osnovnog ekonomskog pitanja, bez čijeg je proučavanja nemogućno išta shvatiti u ocenjivanju savremenog rata i savremene politike, naime: pitanja *ekonomske suštine kapitalizma*.

Petrograd, 26 aprila 1917 godine

Pisac

Predgovor francuskom i nemačkom izdanju

I

Ova knjižica je napisana, kao što je rečeno u predgovoru ruskom izdanju, 1916 godine, imajući u vidu carsku cenzuru. Sada nemam mogućnosti da preradim čitav tekst, a to ne bi ni imalo naročite svrhe, jer je osnovna zadaća knjige bila i ostala: pokazati prema podacima neosporno buržoaske statistike i priznanjima buržoaskih naučnika svih zemalja, kakva je bila *slika bilansa* svetske kapitalističke privrede u njenim međunarodnim uzajamnim odnosima početkom 20-ga veka, uoči prvog svetskog imperijalističkog rata.

A donekle neće biti nekorisno za mnoge komuniste u razvijenim kapitalističkim zemljama, da se ubede na primeru ove, *sa stanovišta carske cenzure legalne*, knjižice o mogućnosti – i neophodnosti – da se iskoriste čak i oni slabi ostaci legalnosti, koji ostaju još za komuniste u savremenoj, recimo, Americi ili Francuskoj, posle nedavnog hapšenja skoro svih komunista, radi razjašnjavanja potpune lažljivosti socijal-pacifističkih pogleda i nada na "svetsku demokratiju". A ono što je najnužnije kao dopuna ovoj cenzurisanoj knjižici pokušaću da dam u sadašnjem predgovoru.

II

U knjižici je dokazano da je rat 1914-1918 godine bio s obe strane imperijalistički (tj. osvajački, pljačkaški, razbojnički) rat, rat za podelu sveta, za podelu i ponovnu podelu kolonija, "sfera uticaja" finansiskog kapitala itd.

Jer se dokaz za to – kakav je istinski socijalni, ili tačnije: istinski klasni karakter rata, ne nalazi, razume se, u diplomatskoj istoriji rata, nego u analizi *objektivnog* položaja komandujućih *klasa* u *svim* ratujućim državama. Da bi se predstavio taj objektivni položaj ne treba uzeti primere i pojedine podatke (pri ogromnoj složenosti pojava društvenog života može se uvek prikupiti koliko se hoće primera ili pojedinih podataka za potvrdu kakvog bilo stava), već obavezno *celokupnost* podataka o *osnovama* privrednog života *svih* ratujućih država i *svega* sveta.

Baš takve podatke, koji ne mogu biti opovrgnuti, naveo sam u slici *podele sveta* u godinama 1876 i 1914 (u poglavlju 6) i podele *željeznica* celog sveta u godinama 1890 i 1913 (u poglavlju 7). Željeznice su balans najvažnijih grana kapitalističke industrije, kamenog uglja i gvoždja, bilans i najočiglednije svedočanstvo razvitka svetske trgovine i buržoasko-demokratske civilizacije. Kako su željeznice povezane s krupnom proizvodnjom, s monopolima, sindikatima, kartelima, trustovima, bankama, s finansiskom oligarhijom, pokazano je u idućim glavama knjige. Raspedela željezničke mreže, njena neravnomernost, neravnomernost njenog razvitka, to je bilans savremenog, monopolističkog kapitalizma u svetskom razmeru. I taj bilans pokazuje apsolutnu neizbežnost imperijalističkih ratova na *takvoj* privrednoj osnovi, *dok* postoji privatna svojina na sredstva proizvodnje.

Izgradnja željeznica izgleda jednostavan, prirodan, civilizatorski pothvat: ona je takva u očima buržoaskih profesora koje plaćaju za ulepšavanje kapitalističkog ropstva, i u očima sitno-buržoaskih filistara. Ustvari, kapitalističke niti, koje hiljadama mreža povezuju te pothvate s privatnom svojinom na sredstva proizvodnje uopšte, pretvorile su tu izgradnju u orudje ugnjetavanja *milijarde* ljudi (kolonije plus polukolonije), tj. više od polovine

stanovništva zemljine kugle u zavisnim zemljama i najamnih robova kapitala u "civilizovanim" zemljama.

Privatna svojina, zasnovana na radu sitnog vlasnika, slobodna konkurencija, demokratija, - sve te parole, kojima kapitalisti i njihova štampa obmanjuju radnike i seljake, ostale su daleko pozadi. Kapitalizam je prerastao u svetski sistem kolonijalnog ugnjetavanja i finansiskog gušenja ogromne većine stanovništva zemljine kugle, od strane šačice "naprednih" zemalja. I podela tog "plena" vrši se između 2-3 moćna svetska pljačkaša, naoružana od glave do pete (Amerika, Engleska, Japan), koji uvlače čitavu zemaljsku kuglu u *svoj* rat radi podele *svog* plena.

III

Brest-Litovski mir, diktiran od monarhističke Nemačke, a zatim nesravnjeno zverskiji i podliji Versaljski mir, diktiran od "demokratskih" republika, Amerike i Francuske, a takodje "slobodne" Engleske, poslužili su najkorisnije čovečanstvu, jer su oni skinuli masku kako s plaćenih piskarala imperijalizma, tako i s reakcionarnih malogradjana, makar oni sebe nazivali i pacifistima i socijalistima, koji su uzdizali "vilsonizam", dokazivali mogućnost mira i reformi u imperijalizmu.

Deseci miliona leševa i bogalja, žrtava rata, rata zbog toga da bi Engleska ili nemačka grupa finansiskih razbojnika mogla dobiti više plena, i zatim ta dva "mirovna ugovora" otvaraju, s do sada nevidjenom brzinom, oči milionima i desecima miliona ljudi, pridavljenih, ugnjetenih, obmanutih, zaglupljenih od buržoazije.

Bazelski manifest II Internacionale, koji je 1912 godine dao ocenu baš onog rata koji je izbio 1914 godine, a ne rata uopšte (ratova ima raznih, ima i revolucionarnih), taj manifest ostao je kao spomenik koji je demaskirao sav sramotni krah, sve renegatstvo vitezova II Internacionale.

Zbog toga preštampanam u prilogu ovog izdanja taj manifest i skrećem još jednom i još jednom čitaocima pažnju, da vitezovi II Internacionale tako brižljivo obilaze ona mesta tog manifesta na kojima se govori tačno, jasno, direktno o vezi baš tog dolazećeg rata i proleterske revolucije – obilaze isto tako brižljivo, kao što lopov obilazi ono mesto gde je izvršio kradju.

IV

U ovoj knjizi posvećena je naročita pažnja kritici "kaukijanstva", međunarodne idejne struje, koju u svim zemljama sveta predstavljaju "najugledniji teoretičari", vodji II Internacionale (u Austriji – Oto Bauer i Ko, u Engleskoj – Ramzej Mekdonald i dr., u Francuskoj Alber Toma itd. i t. sl.) i masa socijalista, reformista, pacifista, buržoaskih demokrata, popova.

Ta idejna struja je, s jedne strane, proizvod raspadanja, truljenja II Internacionale, a s druge strane – neizbežan plod ideologije sitnih buržuja, koji zbog svih životnih okolnosti robuju buržoaskim i demokratskim predrasudama.

Kod Kauckoga i njemu sličnih, takvi pogledi označavaju potpuno odricanje upravo od onih revolucionarnih osnova marksizma koje je taj pisac branio desetke godina, naročito, između ostaloga, u borbi protiv socijalističkog oportunitizma (Bernštajna, Milerana, Hajndmana,

Gompersa i t. sl.). Stoga nije slučajno što su se u čitavom svetu "kauckijanci" sada praktično – politički ujedinili s krajnim oportunistima (kroz II ili žutu Internacionalu) i s buržoaskim vladama (kroz koalicione buržoaske vlade uz učešće socijalista).

Proleterski revolucionarni pokret uopšte, komunistički napose, koji raste u celom svetu, mora analizirati i demaskirati teoretske pogreške "kauckijanstva". To ukoliko pre što pacifizam i "demokratizam" uopšte, koji niukoliko ne pretenduju na marksizam, ali potpuno isto kao Kaucki i Ko. zabašuruju dubinu protivurečnosti imperijalizma i neizbežnost revolucionarne krize koju on radja, - te struje još su rasprostranjene vrlo snažno po celom svetu. I borba s tim strujama obavezna je za proletersku partiju koja mora otimati od buržoazije od nje zaglupljene sitne sopstvenike i milione trudbenika koji žive u više i u manje sitnoburžoaskim uslovima života.

V

Potrebno je reći nekoliko reči o VIII glavi: "Parazitizam i truljenje kapitalizma". Kao što je već istaknuto u tekstu knjige, Hilferding, bivši "marksist", sada saborac Kauckoga i jedan od glavnih pretstavnika buržoaske, reformističke politike u "Nezavisnoj s. d. partiji Nemačke", učinio je po tom pitanju korak natrag u poredjenju sa *iskrenim* pacifistom i reformistom Englezom Hopsonom. Medjunarodni rascep čitavog radničkog pokreta sad je već potpuno očevidan (II i III Internacionala). Isto tako očevidna je i činjenica oružane borbe i građanskog rata između obeju struja: podupiranje Kolčaka i Denjškina u Rusiji od strane menjševika i "socijalista-revolucionera" protiv boljševika, šajdemanovci i Noske i Ko. u Nemačkoj s buržoazijom protiv spartakovaca, isto u Finskoj, Poljskoj, Madjarskoj itd. U čemu je ekonomska osnova te svetskoistoriske pojave?

Upravo u parazitizmu i truljenju kapitalizma, koji su svojstveni njegovom najvišem istoriskom stadiju, to jest imperijalizmu. Kao što je dokazano u ovoj knjižici, kapitalizam je sada izdvojio *šacicu* (manje od jedne desetine stanovništva zemljine kugle, po "najdarežljivijem" i preuveličanom računu manje od jedne petine) osobito bogatih i moćnih država koje pljačkaju – jednostavnim "sečenjem kupona" – ceo svet. Izvoz kapitala daje godišnji dohodak od osam – deset milijardi franaka, prema predratnim cenama i predratnoj buržoaskoj statistici. Sada, razume se, mnogo više.

Jasno je da je iz ovakvog džinovskog *ekstra-profita* (jer se on dobija povrh onog profita koji kapitalisti cede iz radnika "svoje" zemlje) *potkupljivati* radničke vodje i gornji sloj radničke aristokratije. Njega i potkupljuju kapitalisti "naprednih" zemalja – potkupljuju na hiljade načina, neposrednih i posrednih, otvorenih i prikrivenih.

Taj sloj buržoaziranih radnika ili "radničke aristokratije", sasvim malogradjanske po načinu života, po veličini zarade, po čitavom svom pogledu na svet, jeste glavni oslonac II Internacionale, a u naše vreme glavni *socijalni* (ne vojni) *oslonac buržoazije*. Jer su to pravi *agenti buržoazije u radničkom pokretu*, radnički naganjači za račun kapitalističke klase (labour lieutenants of the capitalists class), pravi provodnici reformizma u šovinizam. U građanskom ratu proletarijata protiv buržoazije oni se neizbežno stavljaju, u znatnom broju, na stranu buržoazije, na stranu "versaljaca" protiv "komunara".

Bez razumevanja ekonomskih korena te pojave, bez ocene njenog političkog i društvenog značenja, nemoguće je učiniti ni koraka u oblasti rešenja praktičnih zadataka komunističkog pokreta i dolazeće socijalne revolucije.

Imperijalizam je predvečerje socijalne revolucije proletarijata. To se, od 1917 godine, potvrdilo u međunarodnom razmeru.

6 jula 1920 godine

N. Lenjin

Poslednjih 15-20 godina, osobito posle špansko-američkog (1898) i englesko-burskog (1899-1902) rata, ekonomska, a isto tako i politička, literatura staroga i novoga sveta sve se češće i češće zaustavlja na pojmu "imperijalizam", kad hoće da karakteriše epohu koju preživljavamo. Godine 1902 u Londonu i Njujorku ugledalo je sveta delo engleskog ekonomiste Dž. A. Hopsona: "Imperijalizam". Pisac, koji stoji na stanovištu buržoaskog socijal-reformizma i pacifizma – istovrsnog u bitnosti sa sadašnjom pozicijom bivšeg marksiste K. Kauckog, - dao je vrlo dobar i podroban opis osnovnih ekonomskih i političkih osobnosti imperijalizma. Godine 1910 u Beču je izišlo delo austrijskoga marksiste Rudolfa Hilferdinga: "Finansijski kapital" (ruski prevod: Moskva 1912). Bez obzira na pogrešku pisca u pitanju teorije novca i na izvesnu sklonost da se marksizam izmiri s oportunizmom, to delo pretstavlja vrlo dragocenu teorisku analizu "najnovije faze u razvoju kapitalizma" – tako glasi podnaslov Hilferdingove knjige. Ono što se poslednjih godina govorilo o imperijalizmu – osobito u ogromnom broju članaka u vezi s tom temom po časopisima i novinama, a takodje i u rezolucijama, na primer Hemnickog i Bazelskog kongresa, održanih u jesen 1912 godine – u bitnosti jedva da prelazi krug ideja, izloženih ili, tačnije, rezimiranih kod obojice spomenutih pisaca...

Pokušaćemo dalje da ukratko izložimo, u što je moguće popularnijem obliku, vezu i uzajamni odnos osnovnih ekonomskih osobnosti imperijalizma. Ne možemo se zaustaviti na neekonomskoj strani toga pitanja, pa ma koliko to ona zasluživala. Pozivanje na literaturu i druge primedbe koje ne bi interesovale sve čitaoce daćemo na kraju brošure.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

I

Koncentracija proizvodnje i monopoli

Ogroman porast industrije i neobično brz proces koncentracije proizvodnje u sve krupnija preduzeća jedna je od najkarakterističnijih odlika kapitalizma. Najpotpunije i najtačnije podatke o tom procesu daju nam savremene industrijske statistike.

U Nemačkoj je, na primer, na svaku hiljadu industrijskih preduzeća dolazilo krupnih, tj. onih koji koja imaju više od 50 najamnih radnika, 1882 godine 3; 1895 godine 6 i 1907 godine 9 preduzeća. Na njih je otpadalo od svake stotine radnika 22, 30 i 37. Ali, koncentracija proizvodnje mnogo je jača nego koncentracija radnika, budući da je rad u krupnim

preduzećima mnogo produktivniji. To nam pokazuju podaci o parnim mašinama i o električnim motorima. Ako uzmemo ono što se u Nemačkoj naziva industrijom u širem smislu, tj. uključivši i trgovinu i promet itd., dobićemo sledeću sliku. Krupnih preduzeća ima 30.588 od 3.265.623, tj. u svemu 0,9%. U njima je radnika 5,7 miliona od 14,4 mil., to jest 39,4%; parnih konjskih snaga 6,6 mil. Od 8,8 mil., to jest 75,3%; električnih 1,2 mil. Kilovata od 1,5 mil., to jest 77,2%.

Manje od jednog stotog dela preduzeća imaju više od $\frac{3}{4}$ ukupne količine parne i električne snage! Na 2,97 mil. sitnih (do 5 najamnih radnika) preduzeća, koja čine 91% ukupnog broja preduzeća, dolazi svega 7% parne i električne snage! Desetine hiljade najkrupnijih preduzeća su sve; milioni sitnih – ništa.

U Nemačkoj je godine 1907 bilo 586 preduzeća koja imaju hiljadu i više radnika. U njima je radilo skoro deseti deo (1,38 mil.) ukupnog broja radnika i skoro treći deo (32%) ukupne količine parne i električne snage⁽¹⁾. Novčani kapital i banke, kao što ćemo videti, čine tu prevagu šačice najkrupnijih preduzeća još silnijom i to u doslovnom značenju te reči, to jest milioni sitnih, srednjih, pa čak i delom i krupnih "vlasnika" ustvari se nalaze u potpunom ropstvu nekoliko stotina milionera-financijera.

U drugoj razvijenoj zemlji savremenog kapitalizma, u Sjedinjenim Državama Severne Amerike, još je silniji porast koncentracije proizvodnje. Tamo statistika uzima industriju u užem smislu reči i grupiše preduzeća po veličini vrednosti godišnjeg proizvoda. God. 1904, najkrupnijih preduzeća s proizvodnjom od jednog miliona dolara i više bilo je 1900 (od 216.180, to jest 0,9%) – u njima je bilo 1,4 mil. radnika (od 5,5 mil., to jest, 25,6%), a vrednost proizvoda je iznosila 5,6 milijardi (od 14,8 milijardi, to jest, 38%). Posle pet godina, godine 1909 imamo odgovarajuće brojeve: 3060 preduzeća (od 268.491; - 1,1%) sa 2,0 miliona radnika (od 6,6; - 30,5%) vrednost proizvoda je iznosila 9,0 milijardi (od 20,7 milijardi – 43,8%)⁽²⁾.

Skoro polovina cele proizvodnje svih preduzeća zemlje nalazi se u rukama jednog stotog dela ukupnog broja preduzeća! I te tri hiljade preduzeća-giganta obuhvataju 268 industrijskih grana. Otuda je jasno da koncentracija, može se reći, na izvesnom stepenu svoga razvitka, dovodi sama od sebe skoro sasvim do monopola. Jer se nekoliko desetina gigantskih preduzeća lako može međusobno sporazumeti, a s druge strane – otežavanje konkurencije, tendencija prema monopolu radja se upravo zbog velikog opsega preduzeća. To pretvaranje konkurencije u monopol jedna je od najvažnijih pojava – ako ne najvažnija – u ekonomici najnovijeg kapitalizma, pa je neophodno potrebno da se na tome duže zadržimo. Ali najpre treba da uklonimo jedan mogućni nesporazum.

Američka statistika veli: 3000 gigantskih preduzeća u 250 industrijskih grana. Kao da na svaku granu dolazi po dvanaest preduzeća najvećeg opsega.

Ali nije tako. Ne postoje u svakoj industrijskoj grani krupna preduzeća; a s druge strane, neobično važna osobenost kapitalizma, koji je dostigao najviši stepen razvitka, prestavlja takozvana kombinacija, to jest sjedinjenje raznih industrijskih grana u jednom preduzeću, grana koje predstavljaju bilo sukcesivne stepene prerade sirovina (na primer topljenje gvoždja iz rude i preradjivanje gvoždja u čelik i posle možda proizvodnja ovih i onih gotovih produkata od čelika), - bilo da jedna prema drugoj igraju pomoćnu ulogu (na primer preradjivanje otpadaka ili sporednih produkata, proizvodnja predmeta za pakovanje i sl.).

"Kombinacija, - piše Hilferding, - izjednačava razlike konjunktura i zato kombinovanom preduzeću osigurava veću stabilnost stope profita. Drugo, kombinacija dovodi do odstranjenja trgovine. Treće, ona omogućava tehnička usavršavanja, pa prema tome donosi više profita u upoređenju s "čistim" (tj. nekombinovanim) preduzećima. Četvrto, ona pojačava poziciju kombinovanog preduzeća u odnosu prema "čistom", jača ga u konkurentskoj borbi za vreme jake depresije (zastoja poslova, krize), kada je pad cena sirovina manji od pada cena fabrikata".⁽³⁾

Nemački buržoaski ekonomist Hajman, koji je posvetio naročito delo opisivanju "mešovutih", tj. kombinovanih preduzeća u nemačkoj industriji gvoždja, kaže: "čista preduzeća propadaju, pod udarcem visokih cena materijala, uz niske cene gotovih proizvoda". Dobija se sledeća slika: "Ostale su, s jedne strane, krupne kompanije kamenog uglja, koje proizvode nekoliko miliona tona uglja, čvrsto organizovane u svome sindikatu kamenog uglja: a onda s njim tesno povezane velike livnice čelika sa svojim čeličnim sindikatom. Ta gigantska preduzeća koja proizvode godišnje 400.000 tona čelika (tona = 60 puda), koja izvlače ogromne količine rude i kamenog uglja, koja proizvode gotove produkte od čelika, u kojima radi 10.000 radnika koji žive po kasarnama fabričkih naselja, koja imaju gdekad i vlastite željeznice i luke, - to su tipični predstavnici nemačke industrije gvoždja. I koncentracija napreduje sve više i više. Pojedina preduzeća postaju sve krupnija; sve veći broj jedne te iste industrijske grane ili raznih industrijskih grana ujedinjuju se u gigantska preduzeća, koja se oslanjaju na pola tuceta berlinskih banaka i kojima te banke upravljaju. U pogledu nemačke rudarske industrije tačno je potvrđena ispravnost učenja Karla Marksa o koncentraciji; istina, to se odnosi na zemlju u kojoj je industrija zaštićena zaštitnim carinama i prevoznim tarifama. Rudarska industrija Nemačke sazrela je za eksproprijaciju".⁽⁴⁾

Do takvog je zaključka morao doći ovaj izuzetno savesni buržoaski ekonomist. Treba istaći da on donekle Nemačku smatra izuzetkom, zbog toga što je njena industrija zaštićena visokim zaštitnim carinama. Ali ta okolnost može samo da ubrza koncentraciju i stvaranje monopolističkih saveza preduzimača, kartela, sindikata i sl. Neobično je važno da u zemlji slobodne trgovine, Engleskoj, koncentracija *takodje* dovodi do monopola, iako nešto kasnije i možda u drugom obliku. Evo šta piše profesor Herman Levi u specijalnoj studiji o "Monopolima, kartelima i trustovima", prema podacima o ekonomskom razvoju Velike Britanije:

"U Velikoj Britaniji, upravo veliki opseg preduzeća i njihov visok tehnički nivo nose u sebi tendenciju ka monopolu. S jedne strane, koncentracija je dovela do toga, da se na preduzeće moraju trošiti ogromne sume kapitala; zato se, pred nova preduzeća stavljaju sve veći zahtevi u pogledu potrebnog kapitala i time se otežava njihovo pojavljivanje. A s druge strane (i mi tu tačku smatramo važnijom), svako novo preduzeće koje hoće da bude na nivou gigantskih preduzeća, stvorenih koncentracijom, mora da proizvodi tako ogromno obilje produkata, da se mogu prodati s profitom samo ako se neobično poveća potražnja, a u protivnom slučaju to obilje produkata snizuje cene do nivoa koji nije povoljan za novo preduzeće, ni za monopolističke saveze". U Engleskoj monopolistički savezi preduzimača, karteli i trustovi većim delom nastaju – za razliku od drugih zemalja, u kojima zaštitne carine olakšavaju kartelisanje, - samo kad se broj glavnih konkurentskih preduzeća svede na "kakvih dvadesetak". "Ovde se kristalno jasno vidi uticaj koncentracije na postanak monopola u krupnoj industriji".⁽⁵⁾

Pre pola veka, kada je Marks pisao svoj "Kapital", većina ekonomista smatrala je slobodnu konkurenciju "prirodnim zakonom". Službena nauka pokušala je da sporazumnim ćutanjem

ubije Marksovo delo u kome se teoriskom i istoriskom analizom kapitalizma dokazuje, da slobodna konkurencija radja koncentraciju proizvodnje, a ta koncentracija na izvesnom stepenu svoga razvoja dovodi do monopola. Sada je monopol postao činjenica. Ekonomisti pišu čitava brda knjiga opisujući pojedine pojave monopola i produžujući da u horu viču u sav glas kako je "marksizam opovrgnut". Ali činjenice su tvrdoglave, kako veli engleska poslovice, - i s njima se hoćeš-nećeš mora računati. Činjenice pokazuju, da su razlikama između pojedinih kapitalističkih zemalja, na primer u pogledu protekcionizma ili slobodne trgovine, uslovljene samo nebitne razlike u obliku monopola ili u vremenu njihovog pojavljivanja, a postanak monopola zbog koncentracije proizvodnje je opšti i osnovni zakon savremenog stadija razvoja kapitalizma.

Za Evropu se može dosta tačno odrediti vreme kada je stari kapitalizam *konačno* zamenjen novim: to je upravo početak dvadesetog veka. U jednom od najnovijih pregleda istorije postanka monopola čitamo:

"Iz epohe pre 1860 godine mogu se navesti pojedini primeri kapitalističkih monopola; u njima se mogu pronaći začeci onih oblika koji su danas toliko obični; ali sve su to bezuslovno – predistoriska vremena kartela. Pravi početak savremenih monopola odnosi se najranije 1860-tim godinama. Prvi krupni period razvoja monopola počinje sa međunarodnom depresijom 1870-tih godina i traje do početka 1890-tih godina". "Ako stvar promatramo u evropskom merilu, onda graničnu tačku razvoja slobodne konkurencije daju 60-te i 70-te godine. Tada je Engleska završila izgradnju svoje kapitalističke organizacije starog stila. U Nemačkoj je ta organizacija stupila u odlučnu borbu sa zanatstvom i kućnom industrijom i počela da izgradjuje oblike svoga postojanja".

"Veliki prevrat počinje s krahom 1873 godine ili tačnije s depresijom, koja je sledila iza njega i koja – s jedva vidljivim prekidom početkom 80-tih godina i s neobično snažnim, ali kratkim poletom oko 1889 godine – ispunjava 22 godine evropske ekonomske istorije". "Za vreme kratkog perioda poleta 1889-1890 god., karteli su mnogo služili za iskorišćavanje konjunktore. Nepromišljena politika podizala je cene još brže i još silnije nego što bi se to dogodilo bez kartela i skoro svi ti karteli neslavno su propali u "grobnici kraha". Prošlo je još pet godina slabih poslova i niskih cena, ali u industriji nije više vladalo predjašnje raspoloženje. Depresiju nisu više smatrali nečim što se samo po sebi razume, u njoj su videli samo pauzu pred novom povoljnom konjunkturoum.

"I tako je kartelni pokret stupio u svoju drugu epohu. Mesto prelazne pojave karteli postaju jednim od osnova čitavog privrednog života. Oni osvajaju jedno područje industrije za drugim, a u prvom redu preradu sirovina. Već početkom 1890-tih godina karteli su u organizaciji sindikata koksa, po čijem je uzoru organizovan sindikat uglja, izgradili takvu kartelnu tehniku, koju taj pokret u bitnosti nikada nije nadmašio. Veliki polet krajem XIX veka i kriza 1900-1903 godine stoje – bar u rudarskoj i industriji gvoždja – prvi put potpuno u znaku kartela. Iako je to tada izgledalo kao nešto novo, danas je za široku društvenu svest postalo istinom koja se sama po sebi razume, da su, kao opšte pravilo, veliki delovi privrednog života izuzeti od slobodne konkurencije".⁽⁶⁾

Prema tome, evo osnovnih etapa istorije monopola: 1) godine 1860-1870 – najviši granični stepen razvitka slobodne konkurencije. Monopoli su tek u klici; 2) posle krize od 1893 godine široko polje razvoja kartela, ali oni su još uvek izuzeci. Oni još nisu čvrsti. Oni su još prelazna pojava; 3) polet krajem XIX veka i kriza 1900-1903 godine: karteli postaju jednim od osnova čitavog privrednog života. Kapitalizam se pretvorio u **imperijalizam**.

Karteli ugovaraju uslove prodaje, rokove plaćanja i drugo. Oni medjusobno dele tržišta. Oni određuju cene. Oni dele dobit medju pojedina preduzeća itd.

Broj kartela u Nemačkoj procenjen je približno na 250 godine 1896 i na 385 godine 1905 i u njima je sudelovalo oko 12.000 preduzeća⁽⁷⁾. Ali svi priznaju da su ti brojevi premaleni. Iz podataka koje smo gore naveli po nemačkoj industrijskoj statistici od 1907 godine vidi se da 12.000 najkrupnijih preduzeća okupljaju, svakako, čak više od polovine ukupne sume parne i električne snage. U Sjedinjenim Državama Severne Amerike broj trustova procenjen je 1900 godine na 185; 1907 na 250. Američka statistika deli sva industrijska preduzeća na preduzeća koja pripadaju pojedinim osobama, firmama i korporacijama. Poslednjima je godine 1904 pripadalo 23,6%, godine 1909-1925 9% tj. više od četvrtine ukupnog broja preduzeća. Radnika je u tim preduzećima bilo 70,6% godine 1904, i 75,6%, tri četvrtine ukupnog broja, godine 1909; opseg proizvodnje bio je 10,9 i 16,3 milijarde dolara, tj. 73,7% i 79,0% od ukupne sume.

U rukama kartela i trustova skupjeno je često 7-8 desetina čitave proizvodnje odnosno industrijske grane. Rajnsko-vestfalski sindikat kamenog uglja pri svom osnivanju godine 1893 koncentrisao je 86,7% čitave proizvodnje uglja u tom regionu, a godine 1910 već 95,4%⁽⁸⁾. Monopol, koji se na taj način stvara, osigurava gigantske dohotke i dovodi do postanka tehničko-produkcionih jedinica neizmernog opsega. Čuveni petrolejski trust u Sjedinjenim Državama (Standard Oil Company) osnovan je 1900 godine. "Njegov kapital iznosio je 150 miliona dolara. Izdato je običnih akcija 100 miliona i privilegovanih 106 miliona. Na te poslednje isplaćivala se dividenda u godinama 1900-1907: 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40%, u svemu 360 miliona dolara. Od 1872 do 1907 godine čisti dobitak iznosio je 889 miliona dolara; od toga je 606 miliona isplaćeno kao dividenda, a ostalo je ušlo u rezervni kapital"⁽⁹⁾. "U svim preduzećima trusta čelika (United States Steel Corporation) bilo je godine 1907 najmanje 210.180 radnika i nameštenika. Najveće preduzeće nemačke rudarske industrije – Gelzenkirhensko rudarsko društvo (Gelsekirchener Bergwerksgesellschaft) imalo je 1908 godine 46.048 radnika i nameštenika"⁽¹⁰⁾. Još godine 1902 trust čelika je proizvodio 9 miliona tona čelika⁽¹¹⁾. Njegova proizvodnja čelika sačinjavala je 1901 godine – 66,3%, a 1908 godine – 56,1% čitave proizvodnje čelika u Sjedinjenim Državama⁽¹²⁾; proizvodnje rude – 43,9% i 46,3% za te iste godine.

U izveštaju komisije američke vlade o trustovima veli se:

"Njihova nadmoćnost nad konkurentima osniva se na velikom opsegu njihovih preduzeća i na odlično postavljenoj tehnici. Duvanski trust već od samog svog početka napregao je sve sile da bi u širokim razmerama svugde zemenio ručni rad mašinskim. U tu je svrhu kupovao sve patente koji su stajali u ma kakvoj vezi s preradom duvana i na to utrošio ogromne svote. Mnogi su se patenti u početku pokazali napodesnim, pa su ih morali preradjivati inženjeri koji su bili u službi trusta. Krajem godine 1906 osnovana su dva filijalna društva s isključivom svrhom kupovanja patenata. U istu svrhu trust je osnovao svoje livnice, fabrike mašina i radionice za opravku. Jedno od tih preduzeća u Bruklinu upošljava prosečno 300 radnika, tu se vrše probe s izumima za proizvodnju cigareta, malih cigara, burmuta, staniola za pakovanje, kutija i drugo, tu se usavršavaju izumi"⁽¹³⁾. "I drugi trustovi imaju u svojoj službi takozvane developing engineers (inženjere za unapredjivanje tehnike), kojima je zadatak da pronalaze nove metode proizvodnje i da proveravaju tehnička usavršavanja. Čelični trust plaća svojim inženjerima i radnicima visoke premije za izume pomoću kojih se može usavršiti tehnika ili umanjiti troškovi"⁽¹⁴⁾.

Na sličan je način u nemačkoj krupnoj industriji organizovan rad na tehničkom usavršavanju, na primer u hemiskoj industriji koja se tako gigantski razvila u poslednjem deceniju. Proces koncentracije proizvodnje već je 1908 godine stvorio u toj industriji dve glavne "grupe", koje su se, svaka na svoj način, približavale monopolu. U početku su te grupe bile "dvojni savezi" dva para najkrupnijih fabrika od kojih svaka s kapitalom od 20-21 miliona maraka: s jedne strane bivša Majsterova fabrika u Hohstu i Kaselova u Frankfurtu na Majni, s druge strane fabrika anlina i sode u Ludvikshafenu i bivša Bajerova u Elberfeldu. Posle su, godine 1905, jedna grupa, a godine 1908 druga, sklopile sporazum svaka s još jednom velikom fabrikom. Nastala su dva "trojna saveza", svaki s kapitalom od 40-50 miliona maraka i medju tim "savezima" već je počelo "zblizavanje", "ugovori" o cenama itd. ⁽¹⁵⁾

Konkurencija se pretvara u monopol. Nastaje gigantski proces podruštvljenja proizvodnje. Napose se podruštvaljavaju i proces tehničkih izuma i usavršavanja.

To je već sasvim nešto drugo nego stara slobodna konkurencija raštrkanih vlasnika, koji ništa ne znaju jedan o drugom i koji proizvode za prodaju na nepoznatom tržištu. Koncentracija je došla dotle, da se može napraviti približan proračun svih izvora sirovina (na primer rude gvoždja) u određenoj zemlji i čak, kako ćemo videti, u čitavom nizu zemalja, na celom svetu. Ne samo da se takvi proračuni prave, nego i te izvore dobijaju u ruke gigantski monopolistički savezi. Pravi se približan proračun opsega tržišta, koje ti savezi "dele" medju sobom po ugovorenom sporazumu. Mopolišu se kvalifikovane radne snage, unajmljuju najbolji inženjeri, preuzimaju putevi prometna sredstva – željeznice u Americi, parobrodarska društva u Evropi i Americi. Kapitalizam u svom imperijalističkom stadiju dovodi sasvim blizu do najsvestranijeg podruštvljavanja proizvodnje, on gura, da tako kažemo, kapitaliste protiv njihove volje i svesti u neki novi društveni poredak, u prelazni poredak – od potpune slobode konkurencije ka potpunom podruštvljavanju.

Proizvodnja postaje društvena, ali prisvajanje ostaje privatno. Društvena sredstva proizvodnje ostaju privatnom svojinom maloga broja osoba. Ostaju opšti okviri slobodne konkurencije koja se formalno priznaje i jaram nekolicine monopolista nad ostalim stanovništvom postaje sto puta teži, opipljiviji, nepodnošljiviji.

Nemački ekonomist Kestner posvetio je posebno delo "borbi izmedju kartela i onih koji stoje po strani", tj. onih preduzimača koji nisu ušli u kartel. On je to delo nazvao "Prisiljavanje na organizaciju", a trebalo bi da se kaže, naravno, kad ne bi bilo namere da se kapitalizam ulepšava: O prisiljavanju na potčinjavanje savezima monopolista. Poučno je baciti pogled makar na nabranje tih sredstava savremene, najnovije civilizovane borbe za "organizaciju", kojima se služe savezi monopolista: 1) lišavanje sirovina (... "jedan od najvažnijih načina da se prisili na pristupanje kartelu"); 2) lišavanje radničkih ruku pomoću alijansa, (tj. ugovora kapitalista s radničkim savezima o tome da ovi poslednji primaju posao samo u kartelskim preduzećima); 3) lišavanje dovoza; 4) lišavanje tržišta; 5) ugovor s kupcem da će ulaziti u trgovačke veze samo s kartelima; 6) plansko obaranje cena (da bi upropastili one koji su "po strani", tj. ona preduzeća koja se ne pokoravaju monopolistima, troše se milioni na to da bi se neko vreme prodavalo ispod cene koštanja: u industriji benzina ima primera da su cene snižene od 40 na 22 marke, tj. skoro dvostruko!); 7) lišavanje kredita; 8) objavljivanje bojkota.

Nema više konkurentske borbe izmedju malih i velikih, tehnički zaostalih i tehnički naprednih preduzeća. Sada monopolisti guše one koji se ne pokoravaju monopolu, njegovom jarmu, njegovoj samovolji. Eto kako se taj proces odražava u svesti buržoaskog ekonomiste:

"Čak i na području čisto privredne delatnosti, - piše Kestner, - dolazi do izvesnog pomeranja od trgovačke delatnosti u predjašnjem smislu ka organizatorsko-spekulativnoj. Najveći uspeh ne postiže trgovac koji ume da na osnovu svoga tehničkog i trgovačkog iskustva najbolje odredi potrebe kupaca, da nadje i takoreći "otkrije" potraživanje koje se još nalazi u latentnom stanju, nego spekulativni genije (?!), koji ume da unapred izračuna ili bar samo da oseti organizacioni razvitak, mogućnost izvesnih veza između pojedinih preduzeća i banaka..."

Prevedeno na ljudski jezik, to znači: razvoj kapitalizma došao je do toga da, iako proizvodnja robe "caruje" kao i pre, i smatra se osnovom čitave privrede, ona je ustvari podrivena i glavne profite zgrću "geniji" finansiskih mahinacija. U osnovi tih mahinacija i lopovluka nalazi se podruštvljavanje proizvodnje, ali gigantski napredak čovečanstva koji je doveo do tog podruštvljavanja ide u korist... spekulanta. Videćemo kasnije kako "na toj osnovi" malogradjansko-reakcionarna kritika kapitalističkog imperijalizma sanja o vraćanju *natrag*, "slobodnoj", "mirnoj", "poštenoj" konkurenciji.

"Trajno podizanje cena kao rezultat stvaranja kartela, - veli Kestner, - do sada se opazalo samo kod najvažnijih sredstava proizvodnje, osobito kamenog uglja, gvoždja, kalija; i obrnuto, nikad se nije opazalo kod gotovih produkata. U vezi s time, povećanje prinosa bilo je na isti način ograničeno na industriju koja proizvodi sredstva proizvodnje. To opažanje treba još dopuniti time da industrija, koja prerađuje sirovine (a ne polufabrikate), izvlači korist ne samo u obliku visokih profita, zahvaljujući stvaranju kartela, na štetu industrije koja se bavi daljim prerađivanjem polufabrikata, nego je prema toj industriji došla u izvesni *odnos gospodstva*, čega nije bilo kod slobodne konkurencije".⁽¹⁶⁾

Reči koje smo istakli pokazuju onu bitnost stvari, koju tako nerado i retko priznaju buržoaski ekonomisti i od koje se tako usrdno uklanjaju i nastoje da preko nje predju savremeni branioци oportunitizma na čelu s K. Kauckim. Odnos *gospodstva* i nasilja koje je s njim u vezi – eto šta je tipično za "najnoviju fazu u razvoju kapitalizma", eto šta je neizbežno moralo proizići i proizišlo je iz stvaranja svemoćnih ekonomskih monopola.

Navešćemo još jedan primer gazdovanja kartela. Tamo gde se mogu uzeti u svoje ruke svi ili glavni izvori sirovina naročito je lak postanak kartela i stvaranje monopola. Ali bi bilo pogrešno misliti da monopoli ne niču i u drugim granama industrije, gde je nemoguće uzeti sirovine u svoje ruke. U cementnoj industriji sirovine se nalaze svuda. Ali i ta je industrija snažno kartelisana u Nemačkoj. Preduzeća su se ujedinila u pokrajinske sindikate: južno-nemački, rajnsko-vestfalski itd. Ustanovljene su monopolne cene: 230-280 maraka za vagon, dok cena koštanja iznosi 180 maraka! Preduzeća daju 12 do 16% dividende, kod čega se ne treba zaboraviti da "geniji" savremene spekulacije umeju da u svoje džepove strpaju velike sume profita i osim onoga što se deli kao dividenda. Da bi uklonili konkurenciju iz tako unosne industrije, monopolisti pribegavaju čak i trikovima: šire lažne glasove o lošem stanju industrije, štampaju anonimne oglase u novinama: "Kapitalisti! Opasno je ulagati kapitale u cementnu industriju"; na kraju kupuju preduzeća koja su "po strani" (to jest koja ne sudeluju u sindikatima), plaćaju im "otštetu" 60-80-150 hiljada maraka⁽¹⁷⁾. Monopol krči sebi put svagde i na sve moguće načine, počinjući skromnim plaćanjem otštete, pa sve do američke "upotrebe" dinamita protiv konkurencije.

Tvrdeći da karteli uklanjaju krize, - to je bajka buržoaskih ekonomista, koji po svaku cenu hoće da ulepšaju kapitalizam. Naprotiv, monopol koji nastaje u *nekim* granama industrije pojačava i pooštrava haotičnost svojstvenu *čitavoj* kapitalističkoj proizvodnji kao celini. Nesklad u razvoju poljoprivrede i industrije, koji je karakterističan za kapitalizam uopšte, još

se više povećava. Privilegovani položaj u kome se nalazi najjače kartelisana, takozvana *teška* industrija, osobito ugalj i gvozdje, dovodi u ostalim granama industrije "do još oštrijeg odsustva svakog plana", kako priznaje Jajdels, pisac jednog od najboljih radova o "odnosu nemačkih krupnih banaka i industrije".⁽¹⁸⁾

"Što je razvijenija narodna privreda, - piše Lifman – bezobziran branilac kapitalizma, - to se ona više upušta u sve riskantnija ili inostrana preduzeća, koja trebaju mnogo vremena za svoj razvoj ili najposle u ona koja imaju samo lokalni značaj".⁽¹⁹⁾

Povećanje rizika u vezi je na kraju krajeva s gigantskim povećanjem kapitala, koji se tako reći preliva, otiče u inostranstvo itd. A zajedno s time neverovatno brz porast tehnike donosi sa sobom sve više elemenata nesklada između raznih strana narodne privrede, haotičnosti, kriza.

"Verovatno – mora da prizna taj isti Lifman, - čovečanstvu, u nedalekoj budućnosti, pretstoje ponovo veliki prevrati u oblasti tehnike, koji će delovati i na organizaciju narodne privrede"... elektricitet, vazduhoplovstvo... "Obično i po opštem pravilu u takva vremena korenitih ekonomskih promena razvija se silna spekulacija"...⁽²⁰⁾

A svakovrsne krize – najčešće ekonomske, ali ne samo ekonomske, – pojačavaju sa svoje strane u ogromnim razmerima tendenciju ka koncentraciji i monopolu. Evo neobično poučnog prosudjivanja Jajdelsa o značaju krize 1900 godine, krize koja je, kao što znamo, odigrala ulogu prekretnice u istoriji najnovijih monopola:

"Kriza od 1900 godine zatekla je, naporedo s gigantskim preduzećima u glavnim granama industrije, još mnogo preduzeća s organizacijom koja je po sadašnjim pojmovima zastarela, "čistih" preduzeća (tj. nekombinovanih), "koja su se uzdigla na valu industrijskog poleta. Pad cena, snižavanje potražnje, doveli su ta "čista" preduzeća u tako bedan položaj, koji se kombinovanih gigantskih preduzeća ili uopšte nije dotakao ili ih je zahvatio samo za kratko vreme. Zbog toga je kriza 1900 godine dovela do industrijske koncentracije u nesravnjeno većem stepenu nego kriza 1873 godine; ova poslednja izvršila je takodje izvestan izbor najboljih preduzeća, ali, uz tadašnji nivo tehnike, taj izbor nije mogao dovesti do monopola preduzeća koja su bila u stanju da pobedonosno izadju iz krize. Baš takvim trajnim monopolom, i to u velikom stepenu, raspolažu gigantiska preduzeća današnje gvozdene i električne industrije, zahvaljujući svojoj vrlo složenoj tehnici, svojoj široko sprovedenoj organizaciji, moći svoga kapitala, a onda, u manjoj meri, i preduzeća za izgradnju mašina, izvesne grane metalurgijske industrije i prometa i drugo".⁽²¹⁾

Monopol – to je poslednja reč "najnovije faze u razvoju kapitalizma". Ali naše pretstave o stvarnoj snazi i značaju savremenih monopola bile bi krajnje nedovoljne, nepotpune, premalene, ako ne bismo uzeli u obzir ulogu banaka.

Beleške:

1. Brojevi prema "Annalen des Deutschen Reichs", 1911. Zahn.
2. "Statistical Abstract of the United States", 1912, str. 202.
3. R. Hilferding : "Finansijski kapital".
4. Hans Gideon Heymann: "Die gemischten Werke im deutschen Gresseisengewerbe", Stuttgart 1904, str. 256, 278.

5. Hermann Levy: "Monopole, Kartelle und Trusts", Jena 1909, str. 286, 290, 298.
6. Th. Vogelstein: "Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen" u "Grundriss der Sozialökonomik", VI Abt., Tub. 1914. Isp. Istog autora: "Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika". Bd. I, Lpz. 1910.
7. Dr. Riesser: "Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft im Deutschland", 4. Aufl., 1912, str. 149 – R. Liefmann: "Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation", 2. Aufl., 1910, str. 25.
8. Dr. Fritz Kestner: "Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern", Brl. 1912, str. 11.
9. R. Liefmann: "Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modern Kapitalismus und das Effektenwesen", 1. Aufl. Jena 1909, str. 212.
10. Isto, str. 218.
11. Dr. S. Tschierschke: "Kartell und Trusts", Gott. 1903, str. 13.
12. Th. Vogelstein: "Organisationsformen", str. 275.
13. Report of the Commission of Corporations vor the Tobacco industry. Washington 1909, str. 266 – citirano po knjizi Dr. Paul Tafel-a: "Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik", Stuttgart 1913, str. 48.
14. Isto, str. 49.
15. Riesser, pom. delo, str. 547 i dalje, prema 3-em izdanju. Novine javljaju (juni 1916) o novom gigantskom trustu koji obuhvata hemijsku industriju Nemačke.
16. Kestner, pom. delo. Str. 254.
17. "Zement" von L. Eschwege: "Die Bank", 1909, I, str. 115 i dalje.
18. Jeidels: "Das Verhältniss der deutschen Grossbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie", Leipzig, 1905, str. 271.
19. Liefmann: "Beteiligungs- etc. Ges.", str. 434.
20. Liefmann: Isto, str. 466.
21. Jeidels: Isto, str. 108.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

II

Banke i njihova nova uloga

Posredovanje kod plaćanja osnovna je i prvobitna operacija banaka. U vezi s time banke pretvaraju nedelatni novčani kapital u delatni, tj. kapital koji donosi profit, sakupljaju sve moguće novčane dohotke, stavljajući ih na raspoloženje kapitalističkoj klasi.

S razvojem bankarstva i njegovom koncentracijom u malo ustanova, banke prerastaju iz skromne uloge posrednika u svemoćne monopoliste koji raspolažu čitavim novčanim kapitalom svega skupa kapitalista i malih vlasnika, a isto tako i većim delom sredstava proizvodnje i izvora sirovina u određenoj zemlji i u čitavom nizu zemalja. To pretvaranje mnogobrojnih skromnih posrednika u šaćicu monopolista sačinjava jedan od osnovnih procesa prerastanja kapitalizma u kapitalistički imperijalizam i zato se u prvom redu moramo zadržati na koncentraciji bankarstva.

Godine 1907-1908 uložili svih akcionarskih banaka u Nemačkoj s kapitalom od 1 milion maraka iznosili su 7 milijardi maraka; a godine 1912-1913 – već 9,8 milijardi. Uvećanje za 40% u toku pet godina, kod čega od tih 2,8 milijardi uvećanja 2,75 milijardi dolazi na 57 banaka, koje imaju kapital od preko 10 miliona maraka. Podela uloga među velike i male banke bila je sledeća⁽²²⁾:

Procenat svih uloga

	Kod berlinskih 9 krupnih banaka	Kod ostalih 48 banaka s kapitalom od preko 10 mil. maraka	Kod 115 banaka s kapitalom od 1-10 mil.	Kod malih banaka, manje od 1 miliona
1907-1908	47%	32,5%	16,5%	4%
1912-1913	49%	36%	12%	3%

Velike banke potiskuju male, a samo u devet velikih banaka skupljena je skoro polovina svih uloga. Ali ovde vrlo mnogo toga nije uzeto u obzir, na primer pretvaranje čitavog niza malih banaka u stvarne podružnice velikih itd., o čemu ćemo još govoriti.

Krajem godine 1913 Šulce-Gevernic je procenio uloge devet velikih berlinskih banaka na 5,1 milijardu maraka od ukupne sume od oko 10 milijardi. Uzevši u obzir ne samo uloge nego ceo bankovni kapital, taj isti autor je pisao: "Krajem 1909 godine, devet berlinskih banaka, zajedno s njima priključenim bankama, upravljalo je sa 11,3 milijarde maraka, tj. sa oko 83% ukupne sume nemačkog bankovnog kapitala. "Nemačka banka" (Deutsche Bank), koja zajedno s njom priključenim bankama upravlja sumom od oko tri milijarde maraka, pored Pruske direkcije državnih željeznica, predstavlja najveću i pri tome u visokom stepenu decentralizovanu akumulaciju kapitala u starom svetu".⁽²³⁾

Istakli smo ona mesta u kojima se govori o "priključenim" bankama, jer se to odnosi na jednu od najvažnijih odluka najnovije kapitalističke koncentracije. Velika preduzeća, osobito banke, ne samo da direktno gutaju mala, nego ih i "priključuju" sebi, potčinjavaju ih, uvlače ih u "svoju" grupu, u svoj "koncern" – kako glasi tehnički termin – posredstvom "učešća" u

njihovom kapitalu, posredstvom kupovanja ili zamene akcija, sistema dužničkih odnosa i sl., i sl. Profesor Lifman posvetio je čitav ogroman "rad" od pola hiljade stranica opisivanju savremenih "društava za učešće i finansiranje" – dodavši, nažalost, često neproverenom, sirovom materijalu vrlo vulgarna "teoretska" rasudjivanja. Do čega u smislu koncentracije dovodi taj sistem "učešća", najbolje je pokazano u delu bankarskog "praktičara" Risera o nemačkim velikim bankama. Ali pre nego što predjemo na njegove podatke navešćemo jedan konkretan primer sistema "učešća".

"Grupa" "Nemačke banke" jedna je od najkrupnijih, ako ne i najkrupnija od svih grupa velikih banaka. Da bismo dobili pregled glavnih niti kojima su međusobno povezane sve banke te grupe, treba razlikovati "učešće" prvog, drugog i trećeg stepena ili, što je jedno te isto, zavisnost (manjih banaka od "Nemačke banke") prvog, drugog i trećeg stepena. Dobija se ova slika.⁽²⁴⁾

"Nemačka banka" učestvuje	Stalno	Na neizvesno vreme	Od vremena do vremena	Svega
Zavisnost prvog stepena	U 17 banaka	5 banaka	8 banaka	U 30 banaka
Zavisnost drugog stepena	Od kojih 9 u 34;	--	Od kojih 5 u 14	Od kojih 14 u 48
Zavisnost trećeg stepena	Od kojih 4 u 7	--	Od kojih 2 u 2	Od kojih 6 u 9

U 8 banaka "prvog stepena zavisnosti", koje su "Nemačkoj banci" potčinjene "od vremena do vremena", ulaze tri inostrane banke: jedna austrijska (bečko "Bankarsko društvo" – Bank Verien), i dve ruske ("Sibirski trgovačka banka" i "Ruska banka za spoljnu trgovinu"). U grupu "Nemačke banke" ulazi neposredno i posredno, potpuno i delimično, 87 banaka, a ukupna suma kapitala, njenog i tudjeg, kojim raspolaže ta grupa ceni se na 2-3 milijarde maraka.

Jasno je da je banka, koja stoji na čelu takve grupe, i koja sklapa sporazume s pola tuceta drugih, ne mnogo valjanih banaka, zbog naročito velikih i povoljnih finansijskih operacija, kao što su državni zajmovi, već izrasla iz uloge posrednika i pretvorila se u savez šačice monopolista.

Kako se brzo, naročito krajem XIX i početkom XX veka, vršila koncentracija bankarstva u Nemačkoj, vidi se iz sledećih Riserovih podataka koje donosimo u skraćenom obliku.

Šest krupnih berlinskih banaka

Godine	Podružnica u Nemačkoj	Depozitnih kasa u menjačnicama	Stalnog učešća u nemačkim akcionarskim bankama	Ukupno svih ustanova

1895	16	14	1	42
1900	21	40	8	80
1912	104	276	63	450

Vidimo kako brzo izrasta gusta mreža kanala koji prekrivaju celu zemlju, centralizuju sve kapitale i novčane prihode, pretvaraju hiljade i hiljade raštrkanih gazdinstava u jedno opštenacionalno kapitalističko a zatim i svetsko-kapitalističko gazdinstvo. Ona "decentralizacija" o kojoj je govorio u gore navedenom citatu Šulce-Gevernic, u ime buržoaske političke ekonomije našeg vremena, ustvari se sastoji u tome, da se jednome centru potčinjava sve veći i veći broj privrednih jedinica koje su ranije bile relativno "samostalne" ili, tačnije, lokalno (mesno) ograničene. Ustvari je to, dakle, - *centralizacija*, pojačanje uloge, značaja, moći monopolističkih giganata.

U starijim kapitalističkim zemljama još je gušća ta "bankarska mreža". U Engleskoj i Irskoj godine 1910 broj podružnica svih banaka cenio se na 7.151. Četiri krupne banke imale su svaka preko 400 podružnica (od 447 do 689), zatim još četiri preko 200 i 11 preko 100.

U Francuskoj su *tri* najkrupnije banke: "Credit Lyonnais", "Comptoir National" i "Societe Generale" na sledeći način razvijale svoje operacije i mrežu svojih podružnica.⁽²⁵⁾

	Broj podružnica i kasa			Veličina kapitala (u milionima franaka)	
	U provinciji	U Parizu	Svega	Svoga	Tudjega
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1245
1909	1033	196	1229	887	4363

Za karakteristiku "veza" savremene krupne banke, Riser navodi podatke o broju pisama, koje je poslalo i primilo "Diskontno društvo" ("Diskonto Gesellscaft"), jedna od najvećih banaka u Nemačkoj i u celom svetu (njen kapital godine 1914 dostigao je 300 miliona maraka):

Broj pisama

	Primljenih	Poslatih
1852	6.135	6.292

1870	85.800	87.513
1900	533.102	626.043

U pariskoj velikoj banci "Lionski kredit" broj računa povećao se od 25.535 godine 1875 na 633.539 godine 1912. ⁽²⁶⁾

Ovi jednostavni brojevi pokazuju, očiglednije nego druga umovanja, kako se koncentracijom kapitala i porastom bankarskog prometa iz temelja menja značaj banaka. Od raštrkanih kapitalista stvara se jedan kolektivni kapitalist. Vodeći tekuće račune za nekoliko kapitalista, izgleda kao da banka vrši čisto tehničku, isključivo određenu operaciju. A kada ta operacija izraste do gigantskih razmera, onda se pokazuje da šaćica monopolista potčinjava sebi trgovačko-industrijske operacije čitavog kapitalističkog društva. Preko bankarskih veza, preko tekućih računa i drugih finansijskih operacija, ta šaćica monopolista dolazi u mogućnost da najpre tačno *upoznaje* stanje poslova kod pojedinih kapitalista, zatim da ih *kontrolira*, da na njih vrši uticaj pomoću proširivanja ili sužavanja, olakšavanja ili otežavanja kredita i najzad *potpuno određuje* njihovu sudbinu, određuje njihove dohotke, lišava ih kapitala ili im omogućuje da brzo i u ogromnim razmerima povećaju svoj kapital i t. sl.

Malo pre smo spomenuli kapital od 300 miliona maraka "Diskontnog društva" u Berlinu. To povećanje kapitala "Diskontnog društva" bilo je jedna od epizoda borbe za hegemoniju između dveju najvećih berlinskih banaka – "Nemačke banke" i "Diskontnog društva".

Godine 1870 prva je bila još novajlija i raspolagala je sa svega 15 miliona kapitala, druga s 30 miliona. Godine 1908 prva je imala 200 miliona kapitala, druga 170 miliona. Godine 1914 prva je povećala kapital na 250 miliona, druga, putem spajanja s prvorazrednom velikom bankom "Šafhauzenskom saveznom bankom", na 300 miliona. I razume se, ta borba za hegemoniju ide naporedo sa sve češćim i čvršćim "sporazumima" obeju banaka. Evo kakve zaključke taj tok razvitka nameće specijalistima za bankarske poslove, koji na ekonomska pitanja gledaju sa stanovišta koje nikako ne izlazi iz obzira jaumerenijeg i najstrožeg buržoaskog reformatorstva.

"Ostale će banke poći istim putem, - pisao je nemački časopis "Banka" povodom povećanja kapitala "Diskontnog društva" na 300 miliona, - i od 300 ljudi koji danas ekonomski vladaju Nemačkom, ostaće ih vremenom 50, 52, ili još manje. Ne može se očekivati da će se najnoviji pokret za koncentracijom ograničiti samo na bankarstvo. Tesne veze između pojedinih banaka prirodno dovode i do zbliženja između sindikata industrijalaca kojima su te banke pokroviteljice. Jednog lepog dana ćemo se probuditi i pred našim zaprepašćenim pogledom pokazaće se samo trustovi; pred nama će se ukazati potreba da se privatni monopoli zamene državnim monopolom. I u samoj stvari, mi nemamo radi čega sebe da prekorevamo, osim zbog toga što smo pustili da razvoj stvari ide svojim tokom, koji je akcija malo ubrzala". ⁽²⁷⁾

Evo primera nemoćnog koprcanja buržoaske publicistike, od koje se buržoaska nauka razlikuje samo u tome što je neiskrenija i što nastoji da zabašuri suštinu stvari, da sakriju šumu drvećem. "Zaprepašćivati se" pred posledicama koncentracije, "koriti" vladu kapitalističke Nemačke ili kapitalističko društvo ("mi"), bojati se da se uvodjenjem akcija ne ubrza koncentracija, kao što se jedan nemački specijalista za "kartele", Čirški, boji američkih trustova i "pretpostavlja" im nemačke kartele, jer oni tobože ne mogu "da tako prekomerno ubrzavaju tehnički i ekonomski napredak kao trustovi", ⁽²⁸⁾ – zar to nije nemoćno koprcanje?

Medjutim, činjenice ostaju činjenice. U Nemačkoj ne postoje trustovi, nego "samo" karteli, ali njima *upravlja* manje od 300 kapitalističkih magnata. I njihov se broj stalno smanjuje. U svakom slučaju, u svim kapitalističkim zemljama, uz svu raznolikost bankarskog zakonodavstva, banke mnogostruko pojačavaju i ubrzavaju proces koncentracije kapitala i stvaranja monopola.

"U društvenom merilu banke daju oblik, ali samo oblik opšteg knjigovodstva i opšte podele sredstava proizvodnje", - pisao je Marks pre pola veka u "Kapitalu" (knjiga III, deo II, str. 655). Podaci koje smo naveli o porastu bankovnog kapitala, o povećanju broja poslovnica i podružnica, najkrupnijih banaka, broja njihovih računa i dr., konkretno nam pokazuju to "opšte knjigovodstvo" *cele* klase kapitalista, i ne samo kapitalista, jer banke skupljaju, makar za neko vreme, svakojake novčane prihode i sitnih vlasnika i nameštenika i neznatnog sloja radnika. "Opšta podela sredstava proizvodnje" – eto šta, s formalne strane, *izrasta* iz savremenih banaka, koje – nekih 3 do 6 najvećih banaka Francuske, 6 do 8 u Nemačkoj – raspolazu milijardama i milijardama. Ali po svom *sadržaju*, ta podela sredstava proizvodnje nikako nije "opšta", nego privatna, to jest ona je prilagodjena interesima krupnoga – i u prvom redu najkrupnijeg, monopolističkog – kapitala, koji deluje u takvim prilikama u kojima masa stanovništva živi upola gladujući, u kojima ceo razvoj poljoprivrede beznadno zaostaje za razvojem industrije, au industriji "teška industrija" ubire danak od svih ostalih grana industrije. U pogledu podružtvljanja kapitalističke privrede, bankama počinju da konkurišu štedionice i poštanske štedionice, koje su više "decentralizovane", tj. zahvataju u krug svoga uticaja veći broj mesta, veći broj zabačenih naselja, šire krugove stanovništva. Evo podataka koje je sabrala američka komisija o naporednom razvitku bankovnih i štedioničnih uloga.⁽²⁹⁾

Ulozi u milijardama maraka

	Engleska		Francuska		Nemačka		
	U bankama	U štedionicama	U bankama	U štedionicama	U bankama	U kreditnim društvima	U štedionicama
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1885	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

Pošto plaćaju 4 i 4 ¼ na uloge, štedionice su prinudjene da traže "unosno" plasiranje svoga kapitala, upuštaju se u menične, hipotekarne i druge operacije. "Sve se više brišu" granice između banaka i štedionica. Trgovačke komore, na primer u Bohumu, u Erfurtu, traže da se "zabrani" štedionicama da vrše "čisto"-bankarske operacije kao što je diskontiranje menica, traže ograničenje bankarske delatnosti poštanskih štedionica.⁽³⁰⁾ Bankarski asovi kao da se boje da im se državni monopol ne prikrade s neočekivane strane. Ali, razume se, taj strah ne prelazi granice konkurencije, da tako kažemo, dvaju šefova koji sede u jednoj kancelariji. Jer,

s jedne strane, milijardama kapitala štedionica ustvari i na kraju krajeva raspolažu *ti isti* magnati bankovnog kapitala, a s druge strane, državni monopol u kapitalističkom društvu samo je sredstvo za povećanje i osiguranje dohodaka milionera ove ili one industrijske grane, koji se nalaze pred bankrotstvom.

Zamena staroga kapitalizma, u kome vlada slobodna konkurencija, novim kapitalizmom, u kome vlada monopol, ogleda se medju ostalim i u tome što opada značaj berze.

"Berza je, - piše časopis "Banka", - odavno prestala da bude preko potreban posrednik prometa kao što je bila ranije, kada banke još nisu mogle da medju svoju klijentelu plasiraju veći deo emitovanih vrednosnih papira."⁽³¹⁾

"Svaka je banka berza" – ta savremena krilatica sadrži u sebi utoliko više istine ukoliko je banka veća, ukoliko u bankarstvu koncentracija postiže veće uspehe.⁽³²⁾ "Ako je pre 70-ih godina, berza sa svojim mladićkim ekscesima" ("fina" aluzija na berzanski krah 1873 godine, na osnivačke skandale i dr.), "otvarala epohu industrijalizacije Nemačke, to u sadašnje vreme banke i industrija mogu i "same izići na kraj". Vladavina naših krupnih banaka nad berzom... nije ništa drugo nego izraz potpuno organizovane nemačke industrijske države. Ako se nataj način sužava područje ekonomskih zakona koji deluju automatski i neobično proširuje područje svesnog regulisanja preko banaka, to se u vezi s time gigantski povećava i ekonomska odgovornost nekoliko rukovodećih osoba", - tako piše nemački profesor Šulce-Gevernic,⁽²³⁾ apologet nemačkog imperijalizma, autoritet za imperijaliste svih zemalja, nastojeći da zabašuri jednu "sitnicu", naime, da se to svesno regulisanje preko banaka sastoji u pljačkanju publike od strane šačice "potpuno organizovanih monopolista". Zadatak buržoaskog profesora nije u tome da otkrije sav mehanizam, da raskrinka mahinacije bankarskih monopolista, nego da ih ulepšava.

Isto tako i Riser, još autoritativniji ekonomista i bankarski "praktičar", prelazi praznim frazama preko činjenica koje je nemoguće poricati: "berza sve više gubi svojstvo, bezuslovno potrebno za celu privredu i za promet vrednosnih papira, da bude ne samo tačno merilo, nego i skoro automatski regulator ekonomskih kretanja koja se stiču u njoj".⁽³³⁾

Drugim rečima: stari kapitalizam, kapitalizam slobodne konkurencije, zajedno sa svojim bezuslovno potrebnim regulatorom, berzom, odlazi u prošlost. Na njegovo mesto došao je novi kapitalizam, koji na sebi nosi jasne crte nečega prelaznog, nekakve smese slobodne konkurencije i monopola. Prirodno se nameće pitanje, *u šta* "prelazi" taj najnoviji kapitalizam, ali buržoaski naučnici boje se da postave to pitanje.

"Pre trideset godina su preduzimači, medju kojima je postojala slobodna konkurencija, vršili 9/10 onog ekonomskog rada koji ne spada u područje fizičkog rada "radnika". U sadašnje vreme *činovnici* vrše 9/10 toga ekonomskog umnog rada. Bankarstvo stoji na čelu toga razvoja".⁽³⁴⁾ Ovo priznanje Šulce-Gevernica i opet dodiruje pitanje, u šta prelazi najnoviji kapitalizam, kapitalizam u svome imperijalističkom stadiju...

Medju ono malo banaka, koje se usled procesa koncentracije nalaze na čelu čitave kapitalističke privrede, prirodno je da se sve više pojavljuje i sve više jača tendencija prema monopolističkom sporazumu, prema *trustu banaka*. U Americi ne devet nego *dve* najveće banke milionera Rokfelera i Morgana vladaju nad kapitalom od 11 milijardi maraka.⁽²³⁾ Kad je u Nemačkoj, kako smo spomenuli, "Diskontno društvo" progutalo "Šaufhauzensku saveznu banku", to je izazvalo sledeću ocenu od "Frankfurtskih novina", organa berzanskih interesa:

"Što više napreduje koncentracija banaka, to se više sužava onaj krug ustanova, na koje se uopšte možemo obratiti za kredit, zbog čega se pojačava zavisnost krupne industrije od malog broja bankarskih grupa. Uz tesnu vezu izmedju industrije i sveta finansijera, sužena je sloboda kretanja industrijskih društava kojima je potreban bankovni kapital. Stoga krupna industrija s pomešanim osećanjima gleda na sve veće trustovanje (ujedinjavanje ili pretvaranje u trustove); ustvari, već su se nekoliko puta mogli primetiti začeci izvesnih sporazuma izmedju pojedinih koncerna velikih banaka, sporazuma koji se svode na ograničavanje konkurencije".⁽³⁵⁾

Opet i opet je u razvitku bankarskog posla poslednja reč – monopol.

Što se tiče tesne veze izmedju banaka i industrije, to se upravo u toj oblasti skoro najočevidnije pokazuje uloga banaka. Kad banka eskontira menice nekog preduzimača, otvara mu tekući račun i t. sl., onda te operacije, uzeta svaka za sebe, ni za jotu ne umanjuju samostalnost toga preduzimača i banka ne prelazi granice skromne uloge posrednika. Ali ako te operacije postaju češće i stalnije, ako banka u svojim rukama "skuplja" ogromne kapitale, ako otvaranje računa nekom preduzeću omogućuje banci – a tako i biva – da se sve detaljnije i potpunije upozna s ekonomskim položajem svoga klijenta, onda se kao rezultat dobija, da se industrijski kapitalista nalazi u sve potpunijoj zavisnosti od banke.

Zajedno s time razvija se, da tako kažemo, personalna unija banaka i najkrupnijih industrijskih i trgovačkih preduzeća, spajanje jednih i drugih pomoću posedovanja akcija, pomoću toga što direktori banaka postaju članovi nadzornih veća (ili uprava) trgovačko-industrijskih preduzeća i obrnuto. Nemački ekonomista Jajdels skupio je najpodrobnije podatke o tom obliku koncentracije kapitala i preduzeća. Šest najvećih berlinskih banaka bilo je preko svojih direktora zastupljeno u 344 industrijska društva i preko svojih članova upravnog odbora u 407, ukupno u 751 društvu. U 289 društava oni su imali bilo po dva člana nadzornog veća, bilo mesta predsednika. Medju tim trgovačko-industrijskim društvima susrećemo najraznovrsnije grane industrije – i osiguranje, i prometna sredstva, i restorane, i pozorišta, i umetničku industriju i dr. S druge strane, u nadzornim odborima istih šest banaka (godine 1910) bio je 51 najkrupniji industrijalac, medju njima direktor firme Krup, direktor ogromnog parobrodarskog društva "Hapag" (Hamburg – Amerika) itd., i t. sl. Svaka od tih šest banaka sudelovala je od 1895 do 1910 u emisiji akcija i obligacija mnogih stotina industrijskih preduzeća, i to: od 281 do 419.⁽³⁶⁾

"Personalnu uniju" banaka i industrije dopunjuje "personalna unija" i jednih i drugih društava s vladom. "Mesta članova nadzornih odbora, - piše Jajdels, - dobrovoljno se daju osobama sa zvučnim imenima, a takodje i bivšim državnim činovnicima koji mogu pribaviti mnogo olakšica (!!) u odnosima s vlastima"... "U nadzornim odborima velikih banaka obično se susrećemo s članovima parlamenta ili s članovima berlinskog gradskog veća".

Izgradnja i razgradjivanje, ako se tako može kazati, krupno-kapitalističkog monopola vrši se, prema tome, punom parom i svim "prirodnim" i "natprirodnim" sredstvima. Provodi se sistematski izvesna podela rada izmedju nekoliko stotina finansijskih kraljeva savremenog kapitalističkog društva:

"Naporedo s tim što se proširuje područje delatnosti pojedinih krupnih industrijalaca" (koji stupaju u uprave banaka i t. sl.) "i time što se provincijalnim direktorima banaka prepušta isključivo jedan odredjeni industrijski okrug, razvija se izvesna specijalizacija medju upravljačima velikih banaka. Takve se specijalizacija može zamisliti uopšte samo kod velikog

opsega čitavog bankarskog preduzeća i osobito njegovih industrijskih veza. Ta se podela rada kreće u dva pravca: s jedne strane, odnosi s industrijom poveravaju se jednom od direktora, kao njegov specijalni posao; s druge strane, svaki direktor uzima na sebe nadzor nad pojedinim preduzećima ili grupama preduzeća, međusobno bliskim po struci ili po interesima"... (Kapitalizam je već dorastao do toga da organizovano *nadzirava* pojedina preduzeća)... "Jedan se bavi specijalno nemačkom industrijom, ili katkad samo zapadno-nemačkom" (zapadna Nemačka je najindustrijskiji deo Nemačke), "drugi odnosima prema inostranim valutama i industrijama, informacijama o ličnosti industrijalaca i sl., berzanskim poslovima itd. Osim toga, svaki od direktora često dobija u svoj delokrug neki određeni kraj ili određenu industrijski granu; jedan radi uglavnom u nadzornim odborima električnih društava, drugi u hemijskim fabrikama, pivarama ili fabrikama šećera, treći u nekoliko izolovanih preduzeća, a uz to još u nadzornom odboru osiguravajućih društava... Jednom reči, nesumljivo je da se kod velikih banaka, prema porastu opsega i raznolikosti njihovih operacija, stvara sve veća podala rada između upravljača, sa ciljem i rezultatom, da bi se oni unekoliko uzdigli, da tako kažemo, iznad bankarskih poslova, da bi bili sposobniji za rasudjivanje, da bi bolje shvatali smisao opštih pitanja industrije i specijalnih pitanja pojedinih industrijskih grana, da bi se spremili za delatnost na području uticaja koji vrši banka u industrijskoj sferi. Taj bankarski sistem dopunjuje se nastojanjem da se u nadzorna veća izaberu ljudi koji su dobro upoznati s industrijom, preduzimači, bivši državni činovnici, osobito oni koji su služili kod željeznica, rudarstva, itd." ⁽³⁷⁾

Sa sličnim ustanovama, samo u malo drukčijem obliku, srećemo se kod francuskog bankarstva. Na primer, jedna od tri najveće banke, "Lionski kredit", organizovala je kod sebe naročit "Odeljak za skupljanje finansijskih informacija", (Service des etudes financieres). U njemu je stalno zaposleno više od 50 ljudi, inženjera, statističara, ekonomista, pravnika i sl. Na njega se troši od 6 do 7 stotina hiljada franaka godišnje. Taj je odeljak opet podeljen u 8 oteka: u jednom se skupljaju informacije specijalno o industriskim preduzećima, u drugome se proučava opšta statistika, u trećem – željeznička i parobrodarska društva, u četvrtom – fondovi, u petom – finansijski izveštaji itd. ⁽³⁸⁾

Dolazi, s jedne strane, do sve većeg stapanja, ili – kako se zgodno izrazio N. I. Buharin – sraščivanja bankovnog i industriskog kapitala, a, s druge strane, banke preraštaju u ustanove koje su zaista "univerzalnog karaktera". Smatramo da je ovde potrebno tačno navesti šta o tome pitanju kaže Jajdels, pisac koji je tu stvar najbolje proučio:

"Kao rezultat promatranja industriskih veza u njihovoj celini, dobijamo *univerzalni karakter* finansijskih ustanova koje rade sa industrijom. Suprotno drugim oblicima banaka, suprotno zahtevima koji se katkad postavljaju u literaturi – da se banke moraju specijalizirati na određena područja poslova ili industriskih grana, da ne bi izgubile tle pod nogama, - velike banke nastoje da dodju do veza što je moguće raznolikijih u pogledu mesta i vrste proizvodnje, trude se da otstrane one neravnomernosti u podeli kapitala među pojedine krajeve ili grane industrije, koje se objašnjavaju istorijom pojedinih preduzeća". "Jedna je tendencija u tome da se veza s industrijom učini opštom pojavom; druga – u tome da bi se učinila da postane čvršćom i intenzivnijom; obe su ostvarene kod šest velikih banaka nepotpuno, ali već u velikoj meri i u jednakom stepenu".

Često se iz trgovačko-industrijskih krugova čuju pritužbe na "terorizam" banaka. I nije ni čudo što se takve pritužbe čuju, jer velike banke "komanduju", kao što se vidi iz sledećeg primera. 19 novembra 1901 godine jedna od takozvanih berlinskih *d* banaka (imena četiri najvećih banaka počinju slovom *d*) obratila se upravi severo-zapadno-srednjenemačkog

cementnog sindikata ovim pismom: "Iz saopštenja, koje ste objavili 18 tekućeg meseca u tim i tim novinama, očito je da moramo smatrati mogućim da će na glavnoj skupštini vašeg sindikata, koja se ima sastati 30 ovog meseca, biti prihvaćeni zaključci koji bi u vašem preduzeću mogli dovesti do promena, za nas neprihvatljivih. Zbog toga prinudjeni smo, na našu najveću žalost, da vam uskratimo onaj kredit kojim ste se dosad koristili... Ali, ako na toj glavnoj skupštini ne budu prihvaćeni za nas neprihvatljivi zaključci i ako nam u tome smislu budu date odgovarajuće garantije u pogledu budućnosti, pripravnici smo da s vama stupimo u pregovore zbog otvaranja novog kredita".⁽³⁹⁾

To su u suštini one iste žalbe sitnog kapitala na ugnjetavanje od strane krupnog, samo što je ovde u red "sitnih" zapao ceo sindikat! Stara borba između sitnog i krupnog kapitala ponavlja se na novom, neuporedivo višem stepenu razvitka. Razumljivo je da preduzeća velikih banaka sa milijardama kapitala mogu pomeriti tehnički napredak takvim sredstvima, koja se ne mogu ni srvanati s predjašnjim. Banke osnivaju, na primer, naročita društva za mehanička istraživanja i rezultatima tih istraživanja koriste se, naravno, samo "prijateljska" industrijska preduzeća. Ovamo spada "Društvo za proučavanje pitanja električnih željeznica", "Centralni ured za znanstveno-tehnička istraživanja" i sl.

Ni sami upravljači velikih banaka ne mogu a da ne vide da se stvaraju već i novi uslovi narodne privrede, ali tu su oni bespomoćni.

"Ko je u toku poslednjih godina, - piše Jajdels, - promatrao kako se menjaju direktori i članovi nadzornih veća velikih banaka, morao je zapaziti, kako vlast postepeno prelazi u ruke osoba koje smatraju da je neophodna i sve važnija zadaća velikih banaka da se aktivno mešaju u opšti razvitak industrije, kod čega između starih i novih direktora banaka dolazi do razmimoilaženja na poslovnoj, a često i na ličnoj, osnovi. Radi se u bitnosti o tome, da li banke, kao kreditne ustanove, ne trpe štetu od toga mešanja banaka u proces industrijske proizvodnje, da li one ne žrtvuju solidne principe i sigurnu dobit toj delatnosti, koja nema ništa zajedničkog s posredovanjem u pribavljanju kredita i koja banku dovodi na takvo područje, gde je ona još više nego pre podvrgnuta slepoj vladavini industrijske konjunktore. Tako govore mnogi stari upravljači banaka, a većina mladih smatra aktivno mešanje u pitanjima industrije isto takvom nužnošću kakva je i ona koja je zajedno sa savremenom krupnom industrijom dala život i velikim bankama i najnovijim industrijsko-bankarskim preduzećima. Obe se strane slažu samo u tome da za novu delatnost krupnih banaka ne postoje ni čvrsti principi, ni konkretni ciljevi".⁽⁴⁰⁾

Stari kapitalizam je preživeo. Novi se javlja kao prelaz u nešto. "Naći čvrste principe i konkretan cilj", da bi se došlo do "izmirenja" monopola i slobodne konkurencije, razume se da je beznadan posao. Priznanje praktičara zvuči sasvim drukčije nego službeno veličanje lepota "organizovanog" kapitalizma od strane njegovih apologeta kao što su Šulce-Gevernic, Lifman i tome slični "teoretičari".

U koje baš vreme pada konačno uspostavljanje "nove delatnosti" krupnih banaka? Na to pitanje nalazimo dosta tačan odgovor kod Jajdelsa:

"Veza industrijskih preduzeća s njihovim novim sadržajem, novim oblicima, novim organima, to jest: krupnih banaka, koje su organizovane istodobno i centralistički i decentralistički, teško da, kao karakteristična pojava narodne privrede, nastaju ranije od 1890-tih godina; u izvesnom smislu ta se početna tačka može čak pomaći do 1897 godine, kad su izvršena velika "stapanja" preduzeća, koja prvi put uvode novi oblik decentralizovane organizacije, da bi se

tako prilagodila industriskoj politici banaka. Ta početna tačka mogla bi se pomeriti čak i na kasniji rok, jer je tek kriza od 1900 godine gigantski ubrzala proces koncentracije u industriji i u bankarstvu, učvrstila taj proces, prvi put pretvorila odnose s industrijom u pravi monopol krupnih banaka, učinila te odnose znatno tešnjim i intenzivnijim".⁽⁴¹⁾

Dakle, XX vek – to je prekretnica od staroga kapitalizma ka novome. Od vladavine kapitala uopšte ka vladavini finansiskog kapitala.

Beleške:

22. Alfred Lansburgh: "Funf Jahre d. Bankwesen", "Die Bank", 1913, br. 8, str. 728.
23. Schulze-Gaevrnitz : "Die deutsche Kreditbank", u "Grundriss der Sozialökonomik" Tub., 1915, str. 12 i 137.
24. Alfred Lansburgh: "Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen", "Die Bank", 1910, 1, str. 500.
25. Eugen Kaufmann: "Das französische Bankwesen", Tub., 1911, str. 356 i 362.
26. Jean Lescure: "L'epargne en France", P. 1914, str. 52.
27. A. Lansburgh: "Die Bank mit den 300 Millionen", "Die Bank", 1914, 1, str. 426.
28. S. Tschierschke: Isto, str. 128.
29. Podaci američke National Monetary Commission, u "Die Bank", 1910, 1, str. 1200.
30. Isto, 1913, str. 811, 1022; 1914, str. 743.
31. "Die Bank", 1914, 1, str. 316.
32. Dr. Oscar Stillich: "Geld- und Bankwesen", Berlin 1907, str. 169.
33. Reisser: Isto, str. 630 po 4-om izdanju.
34. "Die Bank", 1912, 1, str. 435.
35. Citirano kod Schulze-Gaevrnitz-a u "Grundriss d. S.- Oek", str. 155.
36. Jeidels i Reisser: Isto.
37. Jeidels: Isto, str. 157.
38. Članak Eugena Kaufmann-a o francuskim bankama u "Die Bank", 1909, 2, str. 851.
39. Dr. Oscar Stillich: "Geld- und Bankwesen", Berlin 1907, str. 148.
40. Jeidels: Isto, str. 184.
41. Isto: str. 181.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

III

Finansiski kapital i finansiska oligarhija

"Sve veći i veći deo industriskog kapitala, - piše Hilferdong, - ne pripada onim industrijalcima koji ga upotrebljavaju. Oni mogu raspolagati kapitalom samo posredstvom banke, koja u odnosu prema njima pretstavlja vlasnike toga kapitala. S druge strane, i banka mora sve veći i veći deo svojih kapitala da veže u industriji. Zahvaljući tome, ona neprestano, u sve većoj meri, postaje industriski kapitalista. Takav bankovni kapital – dakle kapital u novčanom obliku – koji je na taj način stvarno pretvoren u industriski kapital, ja nazivam finansiskim kapitalom." "Finansiski kapital: kapital kojim raspolažu banke, a koji upotrebljavaju industrijalci."⁽⁴²⁾

Ta definicija je nepotpuna utoliko, ukoliko se u njoj ne ukazuje na jedan od najvažnijih momenata, naime: na porast koncentracije proizvodnje i kapitala u tako velikoj meri, kada koncentracija dovodi i dovela je do monopola. Ali u celom Hilferdingovom izlaganju uopšte, a napose u obema glavama koje prethode onoj iz koje je uzeta ta definicija, ističe se uloga *kapitalističkog monopola*.

Koncentracija proizvodnje; monopoli koji iz nje izrastaju; stapanje ili sračćivanje banaka s industrijom – to je istorija postanka finansiskog kapitala i sadržaj toga pojma.

Sada treba da predjemo na opisivanje toga kako "gazdovanje" kapitalističkih monopola, uz opšte prilike robne proizvodnje i privatne svojine, neizbežno postaje vladavinom finansiske oligarhije. Primetićemo da su predstavnici buržoaske nemačke nauke – i to ne samo nemačke – kao Riser, Šulce-Gevernic, Lifman i dr., svi odreda apologeti imperijalizma i finansiskog kapitala. Oni ne otkrivaju, nego zataškavaju i ulepšavaju "mehaniku" stvaranja oligarhije, njene postupke, veličinu njenih dohodaka "bezgrešnih i grešnih", njene veze s parlamentima i dr., itd. Oni se ogradjuju od "prokletih pitanja" važnim zakukičastim frazama, pozivajući se na "osećaj odgovornosti" direktora banaka, hvaleći "osećaj dužnosti" pruskih činovnika, ozbiljno pretresajući sitnice potpuno neozbiljnih zakonskih projekata o "nadzoru", "reglamentaciji", teoretskim lupetanjem kao što je na primer sledeća "naučna" definicija, do koje je doterao profesor Lifman: ... "Trgovina je privredna delatnost, kojim se dobra sabiraju, čuvaju i stavljaju na raspoloženje."⁽⁴³⁾ (u profesorovoj knjizi kursiv i masna slova) ... izlazi, da je trgovina postojala i kod prvobitnog čoveka, koji još nije poznavao razmene, i da će je biti i u socijalističkom društvu!

Ali monstruozne činjenice koje se tiču monstruoznog gospodstva finansiskog kapitala, toliko padaju u oči, da je u svim kapitalističkim zemljama, i u Americi, i u Francuskoj, i u Nemačkoj nastala literatura koja stoji na *buržoaskom* stanovištu, a koja ipak daje približno istinsku sliku i – razume se – malogradjansku kritiku finansiske oligarhije.

Na prvo mesto treba staviti onaj "sistem učešća", o kome je već rečeno nekoliko reči. Evo kako bitnost te stvari opisuje nemački ekonomist Hajman, koji teško da je ranije od drugih obratio pažnju na to:

"Upravnik kontroliše osnovno društvo (doslovno "društvo-maticu"); ono opet vlada društvima koja zavise od njega ("društvima-kćerima"), a ova "društvima-unucima" itd." Na taj se način može, i sa ne suviše velikim kapitalom, vladati gigantskim područjima proizvodnje. Zaista, ako je posedovanje 50% kapitala uvek dovoljno za kontrolu nad akcionarskim društvom, onda upravnik treba da ima u svojim rukama samo 1 milion, pa da može kontrolisati 8 miliona kapitala "društva-unuka". A ako to "preplitanje" ide dalje, onda se s 1 milonom može kontrolisati 16 miliona, 32 miliona itd.⁽⁴⁴⁾

U stvari iskustvo pokazuje da je dovoljno imati 40% akcija da bi se vodili poslovi akcionerskog društva⁽⁴⁵⁾, jer izvestan deo raštrkanih, sitnih akcionera nema u praksi nikakve mogućnosti da sudeluje na glavnim skupštinama itd. "Demokratizacija" posedovanja akcija, od koje buržoaski sofisti i oportunistički, "takodje-socijademokrati" očekuju (ili uveravaju da očekuju) "demokratizaciju kapitala", jačanje uloge i značaja sitne proizvodnje i t. sl., ustvari je jedan od načina kojim se pojačava moć finansijske oligarhije. Stoga, između ostalog, u razvijenim ili starijim i "iskusnijim" kapitalističkim zemljama zakonodavstvo dopušta manje akcije. U Nemačkoj zakon ne dopušta akcije manje od 1000 maraka i nemački finansijski magnati sa zavišću gledaju na Englesku, gde zakon dopušta akcije i od 1 funte sterlinga (= 20 maraka, oko 10 rubalja). Siemens, jedan od najkrupnijih industrijalaca i "finansijskih kraljeva" Nemačke, izjavio je u Rajhstagu 7 juna 1900 g., da je "akcija od 1 funte sterlinga osnova britanskog imperijalizma".⁽⁴⁶⁾ Taj trgovac znatno dublje i "marksističkije" razume šta je imperijalizam nego neki sramni pisac koji se ubraja među osnivače ruskog marksizma i koji smatra da je imperijalizam ružno svojstvo jednog naroda...

Ali "sistem učešća" ne samo da služi za gigantsko uvećanje vlasti monopolista, nego on osim toga omogućava da se nekažnjeno vrše svakojaki mračni i prljavi poslovi, i pljačka publike, jer upravljači "društva-matice" formalno, po zakonu, ne odgovaraju za "društvo-kćer", koje se smatra "samostalnim" i *preko* koga se može sve "sprovesti". Evo primera koji uzimamo iz majskog broja nemačkog časopisa "Banka", za 1914 godinu:

"'Akcionersko društvo čelika za federe', u Kaselu, smatralo se pre nekoliko godina jednim od najunosnijih preduzeća u Nemačkoj. Loša uprava dovela je dotle, da su dividende spale sa 15 na 0%. Kako se pokazalo, uprava je bez znanja akcionera pozajmila 6 miliona maraka jednom od svojih 'društava-kćeri', 'Hasia', čiji je nominalni kapital iznosio svega nekoliko stotina hiljada maraka. O tome zajmu, koji je skoro dva puta veći od akcionerskog kapitala 'društva-matice', u bilansu ovog poslednjega nije ništa zabeleženo; pravnički, tako zatajivanje potpuno je zakonito i moglo je trajati cele dve godine, jer tim nije bio povredjen ni jedan paragraf trgovačkog zakona. Predsednik nadzornog odbora koji je, kao odgovorno lice, potpisivao lažne bilanse, bio je i ostao predsednik Keselske trgovačke komore. Akcioneri su doznali o tome zajmu društvu 'Hasia' tek dugo posle toga pošto se pokazalo da je taj zajam 'pogreška' "... (trebalo je da pisac tu reč stavi među navodnice)... " i kad su akcije 'čelika za federe' pale u ceni približno za 100%, jer su ih se posvećeni otarasili prodajom..."

... "Taj tipičan primer ekvilibristike s bilansima, vrlo običan kod akcionerskog društva, objašnjava nam zašto se uprave akcionerskog društva kudikamo lakšeg srca odlučuju na riskantne poslove, nego privatni preduzimači. Najnovija tehnika sastavljanja bilansa ne samo da im omogućava da riskantne poslove sakriju od prosečnog akcionera, nego i glavne

zainteresovane osobe stavlja u mogućnost da pomoću pravovremene prodaje akcija svale sa sebe odgovornost u slučaju neuspelog eksperimenta, dok individualni preduzimač odgovara svojom kožom za sve što radi...

"Bilansi mnogih akcionerskih društava liče na one iz srednjeg veka poznate palimpseste, s kojih je trebalo najpre izbrisati ono što je napisano, da bi se ispod toga otkrili znakovi koji daju pravi sadržaj rukopisa," (palimpsest – pergament na kome je osnovni rukopis premazan i na premazanom napisano drugo).

"Najjednostavnije i stoga najčešće upotrebljavano sredstvo da se bilansi učine neprovidnim, sastoji se u tome, da se jedinstveno preduzeće podeli na nekoliko delova time što se ustanove "društva-kćeri", ili što se takva pridruže. Koristi od takvog sistema sa stanovišta raznih ciljeva – zakonitih i nezakonitih – toliko su očigledne, da su u današnje vreme upravo izuzetak ona krupna preduzeća koja se ne služe tim sistemom".⁽⁴⁷⁾

Kao primer vrlo krupnog i monopolističkog društva, koje se u najvećoj meri služi tim sistemom, pisac navodi čuveno "Sveopšte električno društvo" (AEG, o kome će se još govoriti). Godine 1912 smatralo se da to društvo učestvuje u 175-200 društava i da, razume se, nad njime vlada i obuhvata u svemu kapital od oko *1½ milijarde maraka*.⁽⁴⁸⁾

Svakojaka pravila o kontroli, objavljivanju bilansa, izradjivanju odredjenih shema za njih, ustanovi nadzora i t. sl., - čime zabavljaju pažnju publike dobronamerni, tj. koji imaju dobru nameru da brane i ulepšavaju kapitalizam – profesori i činovnici, - ne mogu imati nikakvog značaja. Jer, privatna je svojina sveta i nikome se ne može zabraniti da kupuje, prodaje, zamenjuje akcije, da ih daje u zalog itd.

O tome kakve je razmere dostigao "sistem učešća" kod ruskih krupnih banaka, možemo suditi po podacima, objavljenim od E. Agada, koji je 15 godina bio činovnik rusko-kineske banke i u maju 1914 objavio delo pod naslovom koji nije sasvim tačan: "Krupne banke i svetsko tržište".⁽⁴⁹⁾ Pisac deli ruske krupne banke na dve osnovne grupe: a) koje se služe "sistemom učešća" i b) nezavisne, kod čega pod "nezavisnošću" proizvoljno shvata nezavisnost od *inostranih* banaka; prvu grupu pisac deli na tri podgrupe: 1) nemačko učešće, 2) englesko i 3) francusko, razumevajući pod tim "učešćem" i vladavinu najkrupnijih inostranih banaka odgovarajućih narodnosti. Kapitale banaka pisac deli na one koji se ulažu "produktivno" (u trgovinu i industriju) i na one koji se ulažu "spekulativno" (u berzanske i finansiske operacije), smatrajući, sa njemu svojstvenog sitnoburžoasko-reformističkog stanovišta, kao da bi se uz postojanje kapitalizma mogao deliti prvi oblik ulaganja od drugoga i da bi se drugi oblik mogao odstraniti.

Pisac daje sledeće podatke:

Aktiva banaka

(Prema izveštajima za oktobar, novembar 1913)
(u milionima rubalja)

Grupe ruskih banaka	Kapitali koji se ulažu		
	Produktivni	Spekulativni	Svega

a 1)	4 banke: Petrogradska trgovačka, Ruska, Medjunarodna i Diskontna	413,7	859,1	1.272,8
a 2)	2 banke: Trgovačko- industrijska i Rusko- engleska	239,3	169,1	408,4
a 3)	5 banaka: Rusko-aziska, Peterburška privatna, Azovsko-donska, Moskovska Union, Rusko- francuska trgovačka	711,8	661,2	1.373,0
(11 banaka) svega		1.364,8	1.689,4	3.054,2
b)	8 banaka: Moskovsko trgovačka; Volško-kamska; Junker i Ko.; Petrogradska trgovačka biv. Vaveljberg; Moskovska biv. Rjabušinskog; Moskovska diskontna; Moskovska trgovačka i Moskovska privatna	504,2	391,1	895,3
(19 banaka) svega		1.869,0	2.080,5	3.949,5

Pod tim podacima od skoro četiri milijarde rubalja, koje sačinjavaju "poslovni" kapital krupnih banaka, *više* od tri četvrtine, preko 3 milijarde, otpada na one banke koje su u stvari "društva-kćeri" inostranih banaka, u prvom redu pariskih (čuveni bankarski trio: "Pariski savez", "Pariska i Nizozemska", "Generalno društvo") i berlinskih (osobito "Nemačka banka" i "Diskontno društvo"). Dve najveće ruske banke: "Ruska" ("Ruska banka za spoljnu trgovinu") i "Medjunarodna" ("Petrogradska medjunarodna trgovačka banka") povećale su svoj kapital od 1906 do 1912 g. od 44 na 98 miliona rub., a rezerve od 15 na 39 miliona "poslujući" do $\frac{3}{4}$ nemačkim kapitalom; prva banka pripada "koncernu" berlinske "Nemačke banke", druga – berlinskog "Diskontnog društva". Dobričina Agad strašno se revoltira što berlinske banke imaju u svojim rukama većinu akcija i što su zbog toga ruski akcioneri nemoćni. I razume se, zemlja koja izvozi kapital pobire kajmak: na primer berlinska "Nemačka banka", uvodeći u Berlin akcije "Sibirskih trgovačkih banke", držala ih je godinu dana kod sebe u portfelju, a onda ih prodala po kursu 193 za 100, tj. skoro dvostruko, "zaradivši" oko 6 miliona rubalja dobitka, koji je Hilferding nazvao "osnivačka dobit".

Kao ukupnu "snagu" najkrupnijih petrogradskih banaka, pisac navodi 8,235 miliona rubalja, skoro $8\frac{1}{4}$ milijarde, a "učešće", tačnije gospodarstvo, inostranih banaka raspoređuje ovako: francuske banke – 55%; engleske – 10%; nemačke – 35%. Od te svote 8,235 miliona funkirajućeg kapitala – 3,678 miliona, tj. preko 40% otpada, prema autorovoj proceni, na sindikate: Produgolj, Prodamera, sindikate u petrolejskoj, metalurzijskoj i cementnoj industriji. Stapanje banaka i industrijskog kapitala, u vezi sa stvaranjem kapitalističkog monopola, učinilo je prema tome, i u Rusiji ogroman korak napred.

Finansiski kapital, koji je koncentrisan u jednim rukama i koji ima faktički monopol, pobire ogroman i sve veći profit od osnivanja, od emisija vrednosnih papira, od državnih zajmova i t. sl., i tako učvršćuje gospodstvo finansiske oligarhije i nameće celom društvu danak u korist monopolista. Evo jednog od bezbrojnih primera "gazdovanja" američkih trustova, koji navodi Hilferding: godine 1887 Havemajer osnovao je šećerni trust pomoću stapanja 15 malih kompanija, koje su imale ukupno 6½% miliona dolara kapitala. A, kako kažu Amerikanci, "razvodnjen" kapital trusta, određen je na 50 miliona dolara. "Rekapitalizacija" je računala s budućim monopolističkim dobitcima, kao što u toj istoj Americi i trust čelika računa s budućim monopolističkim dobitcima, i kupuje sve više zemljišta sa gvozdenom rudom. I zaista, šećerni je trust odredio monopolske cene i došao do takvih prihoda da je mogao isplaćivati do 10% dividende na kapital koji je bio *sedam puta* "razvodnjen", tj. skoro 70% na kapital koji je stvarno uložen kod osnivanja trusta! Godine 1909 kapital trusta iznosio je 90 miliona dolara. Za 22 godine on se više nego udesetostručio.

U Francuskoj je gospodstvo "finansiske oligarhije" ("Protiv finansiske oligarhije u Francuskoj", naslov poznate Lizisove knjige koja je 1908 g. izašla u petom izdanju) dobilo samo malo promenjen oblik. Četiri najkrupnije banke imaju ne relativni nego "apsolutni monopol" kod emitovanja vrednosnih papira. Ustvari, to je – "trust krupnih banaka". A monopol osigurava monopolističke profite kod emisije. Kod zajmova ona država koja prima zajam obično ne dobija više od 90% cele sume; 10% dobijaju banke i drugi posrednici. Profit banaka Rusko-kineskog zajma od 400 miliona franaka iznosio je 8%, od ruskog (1904) od 800 mil. – 10%, od marokanskog (1904) od 62,5 mil. – 18,¾%. Kapitalizam koji je počeo da se razvija kao sitni zelenaški kapital završava svoj razvoj kao gigantski zelenaški kapital. "Francuzi su zelenaši Evrope" – veli Lizis. Zbog ovog preobražaja kapitalizma svi su uslovi ekonomskog života podvrgnuti dubokim izmenama. I pored zastoja stanovništva, industrije, trgovine, pomorskog transporta, "zemlja" može da se bogati zelenaštvom. "Pedeset ljudi koji imaju kapital od osam miliona franaka mogu raspolagati sa *dve milijarde* u četiri banke". Nama već poznati sistem "učesća" dovodi do ovakvih posledica: jedna od najkrupnijih banaka "Opšte društvo" emituje 64.000 obligacija "društva-kćeri" – "Egipatske rafinerije". Kurs emisije je 150%, tj. banka zaradjuje 50 kopjejk na jednu rublju. Pokazalo se da su dividende toga društva fiktivne i "publika" je izgubila 90 do 100 miliona franaka; jedan od direktora "Opšteg društva" bio je član uprave "Egipatskih rafinerija". Nije čudo što pisac mora da dodje do zaključka: "francuska republika je finansiska monarhija": "potpuno gospodstvo finansiske oligarhije; ona vlada i štampom i vladom".⁽⁵⁰⁾

Isključivo visoka dobit kod emisije vrednosnih papira, kao jedne od glavnih operacija finansiskog kapitala, igra vrlo važnu ulogu u razvoju i učvršćivanju finansiske oligarhije. U nemačkom časopisu "Banka"⁽⁵¹⁾ veli se: "U unutrašnjosti zemlje nema ni jednog posla koji bi bar približno donosio tako visok profit kao posredovanje kod emisije stranih zajmova".

"Nema nijedne bankarske operacije koja bi donosila tako veliki profit kao emisioni posao". Po podacima "Nemačkog ekonomista", kod emisije efekata industrijskih preduzeća srednji profit iznosio je za godinu:

1895 – 38,6%	1898 – 67,7%
1896 – 36,1%	1899 – 66,9%
1897 – 66,7%	1900 – 55,2%

Za deset godina, 1891-1900, emisijom nemačkih industrijskih efekata "zaradjeno" je preko jedne milijarde".⁽⁵²⁾

Ako su u vreme industriskog poleta neizmerno veliki profiti finansiskog kapitala, to u doba depresije propadaju sitna i labava preduzeća a krupne banke "učestvuju" u kupovanju tih preduzeća za jevtine pare ili u unosnim "sanacijama" i "reorganizacijama". Kod "sanacije" preduzeća koja rade sa gubitkom "akcionerski se kapital snižava, tj. dohodak se raspodeljuje na manji kapital, i nadalje se računa prema tom manjem kapitalu. Ili, ako rentabilnost padne na nulu, privlači se novi kapital, koji će – sjedinivši se sa manje rentabilnim starim – donositi sada dovoljan dohodak. Uzgred budi rečeno, - dodaje Hilferding, - sve te sanacije i reorganizacije imaju za banke dvostruki značaj: prvo, kao unosna operacija, i drugo, kao zgodna prilika da se društva, koja se nalaze u teškoj situaciji, dovedu u zavisnost od banaka".⁽⁵³⁾

Evo primera: akcionersko rudarsko društvo "Union" u Dortmundu osnovano je 1872 g. Emitovan je akcionerski kapital skoro od 40 miliona maraka i kurs se, kada je prve godine podeljena dividenda od 12%, popeo na 170%. Finansiski kapital pokupio je kajmak, zaradivši sitnicu od nekih 28 miliona. Kod osnivanja toga društva glavnu je ulogu igrala ona ista krupna nemačka banka "Diskontno društvo", koja se srećno podigla do kapitala od 300 miliona maraka. Kasnije dividende "Uniona" padaju na nulu. Akcioneri su prinudjeni da pristanu na "otpisivanje" kapitala, tj. da jedan deo kapitala izgube, da ne bi izgubili sve. I onda, kao rezultat niza "sanacija" iz knjiga društva "Union" nestaje tokom 30 godina preko 73 miliona maraka. "Sada prvobitni akcioneri toga društva imaju u rukama samo 5% nominalne vrednosti svojih akcija",⁽⁵⁴⁾ – a kod svake "sanacije" banke i dalje "zaradjuju".

Osobito unosnu operaciju finansiskog kapitala predstavlja i spekulacija sa zemljištem u okolini gradova koji se brzo povećavaju. U ovom se slučaju monopol banaka stapa s monopolom zemljišne rente i s monopolom prometnih sredstava, jer porast cena zemljišta, mogućnost da se ona unosno prodaju kao parcele itd., zavisi pre svega od dobrih prometnih veza sa središtem grada, a te se prometne veze nalaze u rukama krupnih kompanija koje su sa tim istim bankama povezane sistemom učešća i podelom direktorskih mesta. Nastaje ono što je nemački pisac i saradnik časopisa "Banka", L. Ešvege, koji je specijalno proučavao operacije u trgovini zemljištima, njihovo zalaganje itd. nazvao "Močvarom": divlja spekulacija parcelama, koje se nalaze u blizini gradova, krahovi gradjevinarskih firmi kao što je berlinska firma "Bosvau i Knauer", koja je nakupila 100 miliona maraka posredstvom "najsolidnije i najveće" "Nemačke banke" ("Deutsche Bank") koja je, razume se, radila po sistemu "učešća", tj. tajno, iza ledja, i izvukla se izgubivši "svega" 12 miliona maraka, - zatim uništavanjem sitnih vlasnika i radnika koji ništa ne dobijaju od fiktivnih gradjevinskih firmi, lopovski poslovi zajedno s "poštenom" berlinskom policijom i upravom, da bi se dobile informacije i dozvole gradskog zastupništva za izvodjenje gradnji i sl., itd.⁽⁵⁵⁾

"Američki moral", zbog koga tako licemerno prevrću očima evropski profesori i dobronamerni buržuji, postao je u eposi finansiskog kapitala moralom doslovno svakog velikog grada u kojoj bilo zemlji.

U Berlinu se početkom 1914 g. govorilo o tome, da pretstoji stvaranje "transportnog trusta", tj. "zajednice interesa" tri berlinska transportna preduzeća: gradske električne željeznice, tramvajskog društva i društva omnibusa. "Da postoji slična namera, - veli se u časopisu "Banka", - znali smo od onoga momenta kad se doznalo da je većina akcija društva omnibusa prešla u ruke druga dva transportna društva... Može se potpuno poverovati da se osobe koje

idu za tim ciljem nadaju da će jednolikim regulisanjem transportnog posla napraviti toliko uštede, od kojih bi jedan deo, na kraju krajeva, mogao ići u korist publike. Ali, pitanje se komplikuje time što iza transportnog trusta, koji se stvara, stoje banke, a one, ako hoće, mogu da prometna sredstva, koja su monopolisale, podvrgnuti interesima svoje trgovine zemljišnim parcelama. Da bismo se uverili koliko je ta pretpostavka prirodna, dosta je da spomenemo da su već pri osnivanju društva gradske električne željeznice bili umešani interesi one velike banke koja je potsticala njegovo osnivanje. Naime: interesi toga transportnog preduzeća preplitali su se s interesima trgovine zemljišnim parcelama. Stvar je u tome, da je istočna linija te željeznice morala obuhvatiti one zemljišne parcele, koje je ta banka posle, prodala uz ogroman profit za sebe i za nekoliko osoba koje su u tome učestvovali".⁽⁵⁶⁾

Kad je već jednom monopol ostvaren i kad promeće milijarde, on apsolutno neizbežno prožima sve strane društvenog života, bez obzira na političko uređenje ili na kakve bilo druge "pojediniosti". U nemačkoj ekonomskoj literaturi uobičajeno je lakejsko samohvalisanje poštenjem pruskog činovništva i aluzije na francusku panamu i američku političku podmitljivost. Ali činjenica je da je čak i buržoaska literatura, koja se bavi nemačkim bankarstvom, prinudjena da stalno izlazi daleko izvan okvira čisto bankarskih operacija i da piše, na primer, o "prelazu u banke" povodom sve češćih slučajeva prelaza državnih činovnika u bankarsku službu: "kako stoji stvar s nepodmitljivošću državnog činovnika, koji potajno priželjkuje toplo mestance u Bernstrasse?"⁽⁵⁷⁾ – ulica u Berlinu u kojoj se nalazi "Nemačka banka". Izdavač časopisa "Banka", Alfred Lansburg, napisao je 1909 članak: "Ekonomski značaj vizantizma", između ostalog, i povodom puta Viljema II u Palestinu i "neposrednog rezultata toga puta, gradjenja bagdadske željeznice, toga kobnog 'velikog dela nemačke preduzimljivosti', koje je više krivo zbog 'zaokružavanja' nego svi naši politički grehovi uzeti ujedno"⁽⁵⁸⁾ (pod zaokružavanjem razume se politika Edvarda VII, koji je nastojao da izoluje Nemačku i da je opkoli obručem imperijalističkog protivnemačkog svaze). Već spomenuti saradnik istog časopisa, Ešvege, napisao je god. 1912 članak: "Plutokratija i činovništvo", raskrinkavajući na primer slučaj nemačkog činovnika Felkera, koji je bio član komisije za kartele i isticao se svojom energijom, a malo kasnije je dobio unosno mesto u najkrupnijem kartelu, sindikatu čelika. Slični slučajevi, koji nisu nipošto slučajni, prisilili su toga buržoaskog pisca da prizna, da je "ekonomska sloboda, koja je osigurana nemačkim ustavom, u mnogim područjima privrednog života postala fraza bez sadržaja" i da uz izgradjeno gospodstvo plutokratije "ne može nas ni najšira politička sloboda spasti od toga, da se ne pretvorimo u narod neslobodnih ljudi".⁽⁵⁹⁾

Što se tiče Rusije, ograničićemo se samo na jedan primer: pre nekoliko godina sve su novine donele vest, da direktor kreditne kancelarije Davidov napušta državnu službu i uzima mesto u jednoj krupnoj banci uz platu koja je po ugovoru za nekoliko godina imala da mu donese preko 1 milion rubalja. Kreditna kancelarija je ustanova kojoj je zadatak "ujedinjavanje delatnosti svih kreditnih ustanova u državi" i koja daje supsidije prestoničkim bankama u iznosu od 800 do 1000 miliona rubalja.⁽⁶⁰⁾

Kapitalizmu je uopšte svojstveno odvajanje vlasništva kapitala od primene kapitala u proizvodnji, odvajanje novčanog kapitala od industriskog ili produktivnog, odvajanje renterijera, koji živi samo od prihoda novčanog kapitala, od preduzimača i svih onih osoba koje neposredno sudeluju u raspolaganju kapitalom. Imperijalizam ili gospodstvo finansiskog kapitala je onaj najviši stepen kapitalizma, kada to odvajanje dostiže ogromne razmere. Prevlast finansiskog kapitala nad svim ostalim oblicima kapitala znači gospodujući položaj rentijera i finansiske oligarhije, znači da se od svih država izdvaja mali broj država koje

poseduju finansijsku "moć". U kakvim se razmerima vrši taj proces može se videti iz statističkih podataka o emisiji, tj. o izdavanju svih vrsta vrednosnih papira.

U "Biltenu međunarodnog statističkog instituta" A. Najmark⁽⁶¹⁾ objavio je vrlo iscrpne, potpune i uporedjene podatke o emisijama u celom svetu, podatke koji su posle, u pojedinim delovima, mnogo puta navodjeni u ekonomskoj literaturi. Evo ukupnih podataka za četiri decenije:

Suma emisija u milijardama franaka

Za 10 godina

1871-1880	76,1
1881-1890	64,5
1891-1900	100,4
1901-1910	197,8

1870-tih godina ukupna suma emisija na celom svetu povećala se, naročito zbog zajmova u vezi s francusko-pruskim ratom i zbog osnivačke epohe u Nemačkoj, koja je nastala posle rata. Uopšte uzevši, povećanje tokom tri poslednje decenije XIX veka relativno nije bilo vrlo brzo i tek prvi decenij XX veka daje ogromno povećanje, skoro udvostručenje za deset godina. Prema tome, početak XX veka znači prelom ne samo s obzirom na porast monopola (kartela, sindikata, trustova), o čemu smo već govorili, nego i s obzirom na porast finansijskog kapitala.

Opštu sumu vrednosnih papira na svetu godine 1910 Najmark određuje približno na 815 milijardi franaka. Oduzimajući, približno, ponavljanja on tu sumu umanjuje na 575 do 600 milijardi. Evo podele po zemljama (uzimamo 600 milijardi):

Suma vrednosnih papira 1910 godine

(milijarde franaka)

Engleska	142
Sjedinjene Države	132
Francuska	110
Nemačka	95
Rusija	31
Austro-Ugarska	24
Italija	14
Japan	12
Holandija	12,5
Belgija	7,5

Španija	7,5
Švajcarska	6,25
Danska	3,75
Švedska, Norveška, Rumunija i dr	2,5
Ukupno:	600,0

Iz tih se podataka odmah vidi kako se oštro ističu četiri najbogatije kapitalističke zemlje, koje poseduju približno 100 do 150 milijardi franaka vrednosnih papira. Od te četiri zemlje dve su najstarije i, kako ćemo videti, kolonijama najbogatije kapitalističke zemlje: Engleska i Francuska; druge dve su najnaprednije kapitalističke zemlje u pogledu brzine razvitka i stepena raširenosti kapitalističkih monopola u proizvodnji – Sjedinjene Države i Nemačka. Te četiri države zajedno imaju 479 milijardi franaka, tj. skoro 80% svetskog finansiskog kapitala.

Naročito se treba zaustaviti na ulozi koju igra izvoz kapitala u stvaranju medjunarodne mreže zavisnosti i veza finansiskog kapitala.

Beleške:

42. R. Hilferding: "Finansijski kapital", M. 1912, str. 339.

43. Liefmann: Isto, str. 476.

44. Hans Gideon Heymann: "Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengerbe", St. 1904, str. 269.

45. Liefmann, Beteiligungs-ges, etc., str. 258 po 1 izd.

46. Schulze-Gaevernitz u "Grdr. d. S.-Oek.", V, 2, str. 111.

47. L. Eschwege: "Tochtergesellschaften", "Die Bank", 1914, 1, str. 545.

48. Kurt Heinig: "Der Weg des Elektrotrusts", "Neue Zeit", 1912, 30 godište, 2, str. 484.

49. E. Agahd: "Grossbanken und Weltmarkt. Die wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russlands Volkswirtschaft und die deutsche-russischen Beziehungen", Brl. 1914.

50. Lysis: "Contre l'oligarchie financiere en France", 5. ed., P. 1908, str. 11, 12, 26, 39, 40, 48.

51. "Die Bank", 1913, br. 7, str. 630.

52. Stillich: Isto, str. 143 i W. Sombart: "Die detsche Volkswirtschaft in 19 Jahrhundert", 2. A. izd. 1909, str. 526, Anlage 8.

53. "Finansiski kapital", str. 172.

54. Stillich: Isto, str. 138, i Liefmann, str. 51.

55. "Die Bank", 1913, str. 952, L. Eschwege, "Der Sumpf", isto, 1912, 1, str. 223 i dalje.

56. "Verkehrstrust", "Die Bank", 1914, 1, str. 89.

57. "Der Zug zur Bank", "Die Bank", 1909, 1, str. 79.

58. Isto, str. 301.

59. Isto 1912, 2, str. 825; 1913, 2, str. 962.

60. E. Agahd, str. 202.

61. "Bulletin del' Instituto International de Statistique", sv. XIX, knj. II. La Haye, 1912. Podaci o malim državama, II. stubac uzeti su približno prema normi od 1902, uvećani 20%.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

IV Izvoz kapitala

Za stari kapitalizam, u kome je potpuno gospodovala slobodna konkurencija, tipičan je bio izvoz *robe*. Za najnoviji kapitalizam, u kome gospoduju monopoli, tipičan je postao izvoz *kapitala*.

Kapitalizam je robna proizvodnja na najvišem stepenu svog razvitka, kada i radna snaga postaje roba. Porast razmene kako u zemlji, tako, naročito, i međunarodne razmene, karakteristična je crta kapitalizma. Neravnomernost i skokovitos u razvitku pojedinih preduzeća, pojedinih industrijskih grana, pojedinih zemalja neizbežni su u kapitalizmu. Najpre je Engleska, ranije od drugih, postala kapitalistička zemlja i, uvodeći slobodnu trgovinu, oko polovine XIX veka, polagala je pravo na ulogu "radionice celog sveta", dobavljača fabrikata za sve zemlje, koje su je za uzvrat morale snabdeti sirovinama. Ali *taj* monopol Engleske bio je uzdrman već u poslednjoj četvrtini XIX veka, jer se niz drugih zemalja, ogrativši se "zaštitnim" carinama, razvio u samostalne kapitalističke države. Na početku XX veka vidimo stvaranje monopola druge vrste: prvo, monopolističkih saveza kapitalista u svim zemljama razvijenog kapitalizma; drugo, monopolističkog položaja malobrojnih najbogatijih zemalja, u kojima je akumulacija kapitala dostigla gigantske razmere. U najrazvijenijim zemljama nastao je ogroman "suvišak kapitala".

Razume se, da ne bi moglo biti ni govora o suvišku kapitala, kad bi kapitalizam mogao razviti zemljoradnju, koja je sada svuda strašno zaostala iza industrije, kad bi mogao da podigne životni nivo masa stanovništva, koje je, uprkos vrtoglavog tehničkog napretka, i nadalje svuda napola gladno i bedno. I taj "argumenat" navode svi odreda sitnoburžoaski kritičari kapitalizma. Ali, tada kapitalizam ne bi bio kapitalizam, jer su neravnomernost razvitka i polugladni životni nivo masa osnovni i neizbežni uslovi i pretpostavke toga načina proizvodnje. Dok god je kapitalizam kapitalizam, suvišak kapitala ne upotrebljava se na dizanje životnog nivoa masa u nekoj zemlji, jer bi to bilo snižavanje profita kapitalista, nego na povećanje profita putem izvoza kapitala u inostranstvo, u zaostale zemlje. U tim zaostalim zemljama profit je obično visok, jer je kapitala malo, cena zemlje relativno mala, nadnica

niska, sirovine jevtine. Mogućnost izvoza kapitala stvara se time, što je niz zaostalih zemalja već uvučen u krug svetskog kapitalizma, što su već izgrađene ili započete željezničke pruge, osigurani elementarni uslovi za razvitak industrije itd. Neophodnost izvoza kapitala stvara se time, što je u nekoliko zemalja kapitalizam "prezreo" i kapital (pored nerazvijenosti zemljoradnje i bede masa) nema područja za "unosno" ulaganje.

Evo približnih podataka o veličini kapitala koji su tri glavne zemlje uložile u inostranstvu. ⁽⁶²⁾

Kapital uložen u inostranstvu
(u milijardama franaka)

Godine	Engleska	Francuska	Nemačka
1862	3,6	-	-
1872	15	10 (1869)	-
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27 – 37	12,5
1914	75 – 100	60	44,0

Odavde vidimo da je izvoz kapitala dostigao gigantski razvitak na početku XX veka. Pre rata je kapital triju glavnih zemalja, uložen u inostranstvo, iznosio 175 do 200 milijardi franaka. Prihod od te svote, uz skromnu stopu od 5%, mora da dostiže 8 do 10 milijardi franaka godišnje. Solidna osnova imperijalističkog ugnjetavanja i izrabljivanja većine nacija i zemalja na svetu, kapitalističkog parazitizma šačice najbogatijih država!

Kako je medju pojedine zemlje raspoređen taj kapital uložen u inostranstvu, *gde je* uložen, na to se pitanje može dati samo približan odgovor, koji nam ipak može osvetliti neke opšte uzajamne odnose i veze savremenog imperijalizma:

Delovi sveta na koje su podeljeni (približno) inostrani kapitali
(oko 1910 godine; milijarde maraka)

	Engleska	Francuska	Nemačka	Svega
Evropa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Azija, Afrika i Australija	29	8	7	44
Ukupno	70	35	35	140

Kod Engleske na prvo mesto dolaze njeni kolonijalni posedi, koji su vrlo veliki u Americi (napr. Kanada), a da i ne govorimo o Aziji i al. Tu je gigantski izvoz kapitala najuže povezan s gigantskim kolonijama, a o značaju ovih za imperijalizam još ćemo govoriti kasnije. Druga je stvar kod Francuske. Tu je inostrani kapital uglavnom uložen u Evropi, a pre svega u Rusiji (bar 10 milijardi franaka), i to je pretežno – *zajmovni* kapital, državni zajmovi, a ne kapital koji se ulaže u industrijska preduzeća. Za razliku od engleskog kolonijalnog imperijalizma, francuski možemo nazvati zelenaškim imperijalizmom. Kod Nemačke imamo treći oblik: njene su kolonije malene i kapital koji je uložila u inostranstvo najraznovrsnije je podeljen na Evropu i Ameriku.

Izvoz kapitala, u onim zemljama u koje je upravljen, utiče na razvitak kapitalizma, tako da ga neobično ubrzava. Stoga, ako je taj izvoz do izvesne mere u stanju da dovede do nekog zastoja u razvitku zemalja koje izvoze, to se može dogoditi samo uz cenu proširivanja i produbljanja daljeg razvoja kapitalizma u celom svetu.

Zemlje koje izvoze kapital skoro uvek dolaze u mogućnost da izvuku izvesne "koristi". Karakter tih koristi osvetljuje osobitosti epohe finansiskog kapitala i monopola. Evo, na primer, šta je u oktobru 1913 pisao berlinski časopis "Banka":

"Na međunarodnom tržištu kapitala od nedavna odigrava se komedija dostojna Aristofanova pera. Čitav niz najrazličitijih država, od Španije, do Balkana, od Rusije, do Argentine, Brazilije i Kine, pojavljuje se, otvoreno ili prikriveno, na krupnim novčanim tržištima i traži, katkada nadasve uporno, da dobije zajam. Novčana tržišta ne nalaze se sada u baš sjajnom položaju, a političke perspektive nisu ružičaste. Ali ni jedno novčano tržište ne usudjuje se da otkáže zajam, iz straha da ga sused ne bi pretekao, da ne bi odobrio zajam, pa time sebi osigurao izvesne usluge za usluge. Kod takvih međunarodnih poslova gotovo uvek ponešto kapne u korist poveriocu: ustupak u trgovačkom ugovoru, baza za ugalj, izgradnja luke, mesna koncesija, narudžbina topova".⁽⁶³⁾

Finansiski kapital stvorio je epohu monopola. A monopoli svuda nose sa sobom monopolističke principe: iskorišćavanje "veza" za unosne poslove dolazi na mesto konkurencije na otvorenom tržištu. Najobičnije je ovo: kao uslov zajma postavlja se da se jedan deo zajma mora utrošiti na kupovanje proizvoda zemlje koja daje kredit, naročito predmeta za naoružavanje, brodova itd. Francuska se u toku dva poslednja decenija (1890-1910) vrlo često služila tim sredstvom. Izvoz kapitala u inostranstvo postaje sredstvo za pojačavanje izvoza robe u inostranstvo. Kod toga su poslovi između vrlo krupnih preduzeća takvi, da stoje – kako se "blago" izrazio Šilder⁽⁶⁴⁾ – "na granici podmićivanja". Krup u Nemačkoj, Šnajder u Francuskoj, Armstrong u Engleskoj – primeri su takvih firmi, usko povezanih s gigantskim bankama i s vladom, koje se ne mogu lako "obići", kada se sklapa zajam.

Francuska, dajući zajam Rusiji, "prikleštila" ju je u trgovačkom ugovoru 16 septembra 1905 g., ugovorivši izvesne koncesije do 1917 g.; ista je stvar sa trgovačkim ugovorom s Japanom od 19 avgusta 1911g. Carinski rat između Austrije i Srbije, koji je sa prekidom od 7 meseci trajao od 1906-1911 godine, izazvan je delom zbog konkurencije Austrije i Francuske u dobavljanju ratnog materijala Srbiji. Pol Dešanel izjavio je u parlamentu, januara 1912, da su francuske firme za vreme od 1908-1911 dobavile Srbiji ratnog materijala za 45 miliona franaka.

U izveštaju austro-ugarskog konzula u San-Paolu (Brazilija) veli se: "izgradnja brazilskih željeznica vrši se većim delom francuskim, belgiskim, britanskim i nemačkim kapitalom; te zemlje, pomoću finansijskih operacija koje su u vezi s izgradnjom željeznica, osiguravaju sebi nabavku materijala potrebnog za izgradnju željeznica".

Na taj način francuski kapital, može se reći, u doslovnom smislu reći, baca svoje mreže na sve strane sveta. Kod toga veliku ulogu igraju banke koje se osnivaju u kolonijama i podružnice tih banaka. Nemački imperijalisti gledaju zavidno na "stare" kolonijalne zemlje, koje su se u tom pogledu osobito "uspešno" osigurale: Engleska je godine 1904 imala 50 kolonijalnih banaka sa 2.279 podružnica (1910: 72 sa 5.449 podružnica); Francuska – 20 sa 136 podružnica; Holandija – 16 sa 68, a Nemačka "samo" 13 sa 70 podružnica.⁽⁶⁵⁾ A američki kapitalisti zavide opet engleskim i nemačkim: "u Južnoj Americi – tužili su oni godine 1915 – 5 nemačkih banaka ima 40 podružnica, i 5 engleskih 70 podružnica... Engleska i Nemačka uložile su za poslednjih 25 godina u Argentini, Braziliji i Urugvaju oko četiri biliona (milijarde) dolara i usled toga drže u svojim rukama 56% čitave trgovine tih triju zemalja".⁽⁶⁶⁾

Zemlje, koje izvoze kapital, međusobno su podelile svet, u prenesenom smislu reči. Ali finansijski kapital doveo je i do *direktne* podele sveta.

Beleške:

62. Hobson: "Imperialism", L. 1902, str 58; Riesser, isto, str. 395 i 404; P. Arndt u "Weltwirtschaftliches Archiv", sv. 7, str. 35, 1916; Neymarck u "Bulletin"; Hilferding, "Finansijski kapital" str. 492; Lloyd George: "Govor u Donjem domu, 4 maja 1915 g." "Dailly Telegraph", 5 maj 1915; B. Harms, "Probleme der Weltwirtschaft", Jena 1912, str. 235 i dalje; Dr. Siegmund Schilder "Entwicklungstendenzen der Wirtschaft", Berlin 1912, sv. I, str. 150; George Paish: "Great Britains Capital Investments etc." u "Journal of the Royal Statistical Society", vol. LXXIV, 1910/11, str. 167; George Diouritch: "L'Expansion des banques allemandes a l'etranger, ses reports avec le developpement economique de l'Allemagne", P. 1909, str. 84.

63. "Die Bank", 1913, 2, 1024.

64. Schilder, isto, str. 346, 350, 371.

65. Riesser, isto, str. 375, 4 izd. I Diouritch, str. 283.

66. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. LIX, maj 1905, str. 302. Tu čitamo, na str. 301, da je poznati statističar Paish (Pajš) u polednjem broju finansijskog časopisa "Statist" sumu kapitala koju su izvelzle Engleska, Nemačka, Francuska, Belgija i Holandija procenio na 40 milijardi dolara, tj. 200 milijardi franaka.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

V

Podela sveta izmedju saveza kapitalista

Monopolistički savezi kapitalista, karteli, sindikati, trustovi, pre svega dele medju sobom unutrašnje tržište, uzimajući u svoje ruke, više ili manje potpuno, proizvodnju neke odredjene zemlje. Ali je u kapitalizmu unutrašnje tržište neizbežno povezano sa spoljnim. Kapitalizam je odavno stvorio svetsko tržište. I, ukoliko je rastao izvoz kapitala i širile se, na

sve moguće načine, inostrane i kolonijalne veze i "sfere uticaja" najkrupnijih monopolističkih saveza, stvar je "prirodno" dovela do svetskog sporazuma medju njima, do stvaranja medjunarodnih kartela.

To je novi stepen svetske koncentracije kapitala i proizvodnje. Neuporedivo viši od prethodnih. Pogledajmo kako izrasta taj super-monopol.

Električna industrija je najtipičnija za najnovije uspehe tehnike, za kapitalizam *kraja* XIX i početka XX veka. I ona se najviše razvila u dve najrazvijenije od mnogih kapitalističkih zemalja – u Sjedinjenim Državama i u Nemačkoj. U Nemačkoj je na porast koncentracije u toj grani osobito snažno delovala kriza 1900 godine. Banke koje su se u to doba već dosta bile srasle s industrijom, u vreme te krize su u najvećoj meri ubrzale i produbile propast relativno sitnih preduzeća, koja su progutana od krupnih. "Banke su, - piše Jajdels, - uskraćivale pomoć upravo onim preduzećima koja su je najviše trebala, dovodeći time do divljeg poleta u početku, a posle do beznadnog kraha onih društava koja nisu bila s njima dosta tesno povezana".⁽⁶⁷⁾

Usled toga je koncentracija posle 1900 koraknula napred gigantskim koracima. Pre 1900 g. bilo je osam ili sedam "grupa" u električnoj industriji, svaka se od njih sastojala od nekoliko društava (u svemu ih je bilo 28) a iza svake je stajalo 2 do 11 banaka. Izmedju 1908 i 1912 sve su se te grupe stopile u dve ili jednu. Evo kako je tekao taj proces:

Grupe u električnoj industriji

Pre 1900 g.	"Felten i Giljom"; "Lamejer"	"Union" AEG	"Simens Halske" i "Šukert i Ko"	Bergman	Kukmer
	Felten i Lamejer	AEG (Opšte električno društvo)	Simens i Halske Šukert	Bergman	Skrahirala 1900 g.
	AEG (Opšte električno društvo)		Simens i Halske Šukert		
1912 g.	(Tesna "kooperacija" od 1908 godine, AEG i "Simens i Halske Šukert")				

Čuveno AEG (Opšte električno društvo), koje je nastalo na taj način, vlada nad 175 do 200 društava (po sistemu "učešća") i raspolaže opštom sumom kapitala od približno 1½ milijarde maraka. Samo direktnih inostranih predstavništava ono ima 34, od kojih su 12 akcionerska društva, - u više od 10 država. Još 1914 se računalo da kapitali, koje je nemačka elektronska industrija uložila u inostranstvu, iznose 233 miliona maraka, od toga 62 miliona u Rusiji. Ne treba ni spominjati da je "Opšte električno društvo" gigantsko kombinovano preduzeće, koje proizvodi – kod njega broj samih društava sa fabrikama iznosi 16 – najrazličitije proizvode, od kabela i izolatora, do automobila i aviona.

Ali, koncentracija u Evropi bila je takodje sastavni deo koncentracije u Americi. Evo kako je stvar tekla:

"Opšta električna kompanija" (General Electric Co)		
Amerika:	Ko. Tompson – Hauston osniva za Evropu firmu	Ko. Edison osniva za Evropu firmu: "Francuska Edisonova kompanija", koja predaje patente nemačkoj firmi
Nemačka:	"Union električno Ko."	"Opšte električno društvo" (A.E.G.)
"Opšte električno društvo" (AEG)		

Tako su se izgradile *dve* električne "države": "ne postoje na zemlji druga električna društva koja su *potpuno* nezavisna od njih", - piše Hajnig u svome članku "Put električnog trusta". O opsegu prometa i veličini preduzeća oba "trusta" – sledeći nam brojevi daju neku – iako ni izdaleka potpunu – sliku:

	Promet robe (milioni maraka)	Broj nameštenika	Čist profit (milioni maraka)
Amerika Opšta električna kompanija (GEC)	1907: 252	28.000	35,4
	1910: 298	32.000	45,6
Nemačka Opšte električno društvo (AEG)	1907: 216	30.700	14,5
	1911: 362	60.800	21,7

A godine 1907, između američkog i nemačkog trusta sklopljen je ugovor o podeli sveta. Konkurencija se odstranjuje. "Opšta električna kompanija" (GEC) dobija i Sjedinjene Države i Kanadu; "Opštem električnom društvu" (AEG) "pripale su" Nemačka, Austrija, Rusija, Holandija, Danska, Švajcarska, Turska, Balkan. Specijalni – razume se tajni – ugovori sklopljeni su u pogledu "društava-kćeri", koja prodiru u nove industrijske grane i u "nove" formalno još nepodeljene zemlje. Ugovorena je uzajamna razmena izuma i iskustva. ⁽⁶⁸⁾

Razume se samo po sebi koliko je otežana konkurencija protiv tog zaista jedinstvenog, svetskog trusta, koji raspolaže kapitalom od nekoliko milijardi i ima svoje "podružnice", predstavništva, agenture, veze, itd. u svim krajevima sveta. Ali, podela sveta među dva jaka trusta, naravno, ne isključuje *ponovnu podelu*, ako se promene odnosi snaga usled neravnomernosti razvoja, ratova, krahova i t. sl.

Poučan primer pokušaja takve ponovne podele, borbe za ponovnu podelu, pruža nam petrolejska industrija.

"Svetsko petrolejsko tržište, - piše Jajdels 1905 g., - i sad je još podeljeno među dve krupne finansijske grupe: Američki Rokfelerov "petrolejski trust" (Standard Oil C) i vlasnika ruske bakinske nafte, Rotšilda i Nobela. Obe su grupe u uskoj međusobnoj vezi, ali njihovom

monopolističkom položaju već nekoliko godina pretil pet neprijatelja⁽⁶⁹⁾: 1) iscrpljenost američkih izvora nafte; 2) konkurentska firma Mantaševa u Baku; 3) izvori nafte u Austriji i 4) u Rumuniji; 5) prekookeanski izvori nafte, naročito u holandskim kolonijama (najbogatije firme Samuela i Šela, povezane su i sa engleskim kapitalom). Tri poslednja niza preduzeća povezana su s nemačkim krupnim bankama, na čelu s najkrupnijom "Nemačkom bankom". Te su banke samostalno i planski razvijale petrolejsku industriju, napr. u Rumuniji, da bi imale "svoj" oslonac. Godine 1907 računalo se da u rumunskoj petrolejskoj industriji ima 185 miliona stranog kapitala, od toga 74 miliona nemačkog.⁽⁷⁰⁾

Počela je borba koju je u ekonomskoj literaturi i nazivaju borba za "deobu sveta". S jedne strane, Rokfelerov "Petrolejski trust", želeći prigrabiti sve, osnovao je u *samoj* Holandiji "društvo-kćer", kupujući izvore nafte u Holandskoj Indiji i želeći da na taj način zada udarac svome glavnom neprijatelju: holandsko-engleskom trustu "Šel". S druge strane, "Nemačka banka" i druge berlinske banke nastojale su da "za sebe" "odbrane" Rumuniju i da je ujedine s Rusijom protiv Rokfelera. Međutim, Rokfeler je posedovao neizmerno veći kapital i odličnu organizaciju transporta i dostave petroleja potrošačima. Borba se morala svršiti, i svršila se 1907 g., potpunim porazom "Nemačke banke", kojoj je preostalo jedno od dvoga: ili, uz milionske gubitke, likvidirati svoje "petrolejske interese", ili se pokoriti. Izabrano je ovo drugo i s "Petrolejskim društvom" sklopljen ugovor – vrlo nepovoljan za "Nemačku banku". "Nemačka banka" se tim ugovorom "obavezala", "da neće preduzimati ništa na štetu američkih interesa", a uz to je bilo predviđeno, da ugovor gubi vrednost ako u Nemačkoj bude donesen zakon o državnom monopolu na petrolej.

Tada počinje "petrolejska komedija". Jedan od finansiskih kraljeva Nemačke fon Gviner, direktor "Nemačke banke", pokreće, preko svoga privatnog sekretara Štausa, agitaciju za monopol petroleja. Stavljajući se u pokret sav gigantski aparat najveće berlinske banke, sve mnogostrane "veze", štampa se zagrcava od "patriotskih" poklika protiv "jarma" američkog trusta, i Rajhstag, 15 marta 1911, skoro jednoglasno prihvata rezoluciju kojom se poziva vlada da izgradi nacrt o monopolu petroleja. Vlada se uhvatila na tu "popularnu" ideju i izgledalo je da "Nemačka banka", koja je htela nasamariti svog američkog kontrahenta i pomoću državnog monopola popraviti svoje poslove, dobija igru. Nemački petrolejski kraljevi već su se unapred sladili gigantskim profitima, koji ne zaostaju iza profita ruskih fabrikanaša šećera. Ali, prvo, nemačke krupne banke posvajale su se između sebe oko podele plena i "Diskontno društvo" raskrinkalo je koristoljubive interese "Nemačke banke"; drugo, vlada se prepala borbe protiv Rokfelera, jer je bilo vrlo sumnjivo da li će Nemačka i mimo njega doći do petroleja (produktivnost Rumunije je malena); treće, godine 1913 upravo je odobren milijardni kredit za ratnu pripremu Nemačke. Nacrt o monopolu bio je odložen. Rokfelerov "Petrolejski trust" privremeno je izašao iz borbe kao pobednik.

Tim povodom pisao je berlinski časopis "Banka" da bi se Nemačka mogla boriti protiv petrolejskog trusta samo kad bi uvela monopol električne struje i kad bi vodenu snagu pretvarala u jeftin elektricitet. "Ali, - nastavlja se u tom časopisu, - do električnog monopola doći će onda, kad on bude potreban proizvođačima; tj. onda kad bude na pragu sledeći veliki krah u električnoj industriji i kad ne budu mogle raditi s profitom one gigantske, skupe električne centrale, koje sada svagde podižu privatni "koncerni" električne industrije i za koje ti "koncerni" već sada dobijaju stalne pojedinačne monopole gradova, država itd. Tada će se morati upotrebiti vodene snage; ali njih, na račun države, neće moći biti moguće pretvarati u jeftin elektricitet, trebaće ih opet predati "privatnom monopolu koji kontroliše država", jer je privatna industrija već sklopila niz poslova i ugovorila za sebe velike nagrade... Tako je bilo s monopolum kalija, tako je s petrolejskim monopolum, tako će biti s monopolum elektriciteta.

Bilo bi vreme da naši državni socijalisti, koji se daju zaslepiti lepim principom, konačno shvate da monopol u Nemačkoj nikad nije išao za tim ciljem i nije doveo do tog rezultata, da bi donosio koristi potrošačima ili bar davao državi deo preduzetničkog profita, nego je služio samo za to da bi na državni račun sanirao privatnu industriju, koja je došla skoro do bankrotstva".⁽⁷¹⁾

Buržoaski ekonomski Nemačke prinudjeni su da daju tako dragocena priznanja. Ovde očito vidimo kako se u eposi finansiskog kapitala privatni i državni monopol prepliću u jednu celinu, kako su i jedni i drugi ustvari samo pojedine karike imperijalističke borbe koju vode najkrupniji monopolisti za podelu sveta.

U trgovačkoj mornarici gigantski porast koncentracije doveo je takodje do podele sveta. U Nemačkoj su se istakla dva najkrupnija društva: "Hamburg-Amerika" i "Severno-nemački Lojd", oba s kapitalom od po 200 miliona maraka (akcija i obligacija) s parobrodima koji stoje 185 do 189 miliona maraka. S druge strane, u Americi je 1. januara 1903. g. stvoren takozvani Morganov trust – "Medjunarodno društvo za pomorsku trgovinu" – koji ujedinjuje američka i engleska parobrodarska društva, njih devet na broju, i koja raspolažu s kapitalom od 120 miliona dolara (480 miliona marka). Već 1903. godine sklopljen između nemačkih kolosa i toga američko-engleskog trusta ugovor o podeli sveta u vezi s podelom profita. Nemačka društva odrekla su se konkurencije kod poslova između Engleske i Amerike. Bilo je tačno određeno kome se koje luke "prepuštaju", osnovan je zajednički kontrolni odbor itd. Ugovor je sklopljen na 20 godina s primedbom da u slučaju rata gubi vrednost.⁽⁷²⁾

Neobično je poučna i istorija stvaranja medjunarodnog kartela željezničkih pruga. Engleske, belgiske i nemačke fabrike željezničkih pruga prvi put su pokušale da osnuju takav kartel već 1884. u doba najjače depresije industrijskih poslova. Sporazumele su se da neće konkurisati na unutrašnjem tržištu onih zemalja koje su prišle sporazumu, a spoljna tržišta da će podeliti po normi: 66% Engleska, 27% Nemačka i 7% Belgija. Indija je bila u celosti prepuštena Engleskoj. Protiv jedne engleske firme, koja je ostala izvan sporazuma, poveljen je zajednički rat i troškovi tog rata pokrivali su se određenim procentom od zajedničke prodaje. Ali, kad su 1886. g. iz saveza istupile dve engleske firme, savez se raspao. Karakteristično je da do sporazuma nije moglo doći za vreme perioda industrijskog poleta koji je kasnije nastao.

Početkom 1904. g. osnovan je sindikat čelika u Nemačkoj. U novembru 1904. obnovljen je "Medjunarodni kartel željezničkih pruga" prema normi: Engleska – 53,5%, Nemačka – 28,83%, Belgija – 17,67%. Kasnije se pridružila Francuska sa 4,8%, 5,8% i 6,4% za prvu, drugu i treću godinu oznad 100%, tj. kod ukupnog iznosa od 104,8% itd. Godine 1905. pridružio se "trust čelika" Sjedinjenih Država ("Korporacija čelika"), zatim Austrija i Španija. "U ovom času, - pisao je Fogelštajn godine 1910, - deoba zemaljske kugle je završena i krupni potrošači, u prvom redu državne željeznice – pošto je svet već podeljen, a njihovi interesi nisu uzeti u obzir – mogu živeti kao pesnik u Jupiterovom nebu".⁽⁷³⁾

Spomenućemo još medjunarodni sindikat cinka, koji je osnovan godine 1909. i koji je tačno odredio koliko će proizvoditi koja od pet grupa fabrika: nemačkih, belgiskih, francuskih, španskih, engleskih; zatim medjunarodni trust baruta, taj – po rečima Lifmana – "potpuno moderan tesni savez između svih nemačkih fabrika eksploziva, koje su posle, zajedno sa slično organizovanim francuskim i američkim fabrikama dinamita, između sebe podelile, takoreći, ceo svet".⁽⁷⁴⁾

Lifman je godine 1897 nabrojao oko 40 medjunarodnih kartela u kojima učestvuje Nemačka, a godine 1910 već oko 100.

Neki buržoaski pisci (kojima se sad pridružio i K. Kaucki, potpuno izneverivši time svoje marksističko stanovište, na primer od 1909 godine), izražavaju mišljenje da medjunarodni karteli, pošto su najreljefniji izraz internacionalnog kapitala, pružaju mogućnost da se u kapitalizmu nadamo miru medju narodima. To je mišljenje teoretski potpuna glupost, a praktički je sofizam i način nepoštene odbrane najgoreg oportunizma. Medjunarodni karteli pokazuju do koga je stepena sada izrastao kapitalistički monopol i *zbog čega* se vodi borba izmedju saveza kapitalista. Ova druga okolnost je najvažnija; jedino nam ona objašnjava istoririsko-ekonomski smisao onoga što se događa, jer se *oblik* borbe može promeniti i menja se stalno u zavisnosti od raznih, relativno posebnih i privremenih uzroka, ali *suština* borbe, njen klasni *sadržaj* nikako se *ne može* promeniti dok god postoje klase. Razume se da je u interesu, na primer nemačke buržoazije, kojoj je sad u stvari prešao i Kaucki u svojim teoretskim razmatranjima (o tome će biti još govora), da zataškava *sadržaj* savremene ekonomske borbe (podela sveta) i da podvlači sad jedan, sad drugi *oblik* te borbe. Istu pogrešku čini i Kaucki. A radi se naravno ne o nemačkoj, nego o svetskoj buržoaziji. Kapitalisti dele svet ne zbog svoje naročite pakosti, nego zato, što ih dostignuti stepen koncentracije sili da podju tim putem radi postizanja profita; oni ga dele "prema kapitalu", prema "snazi", jer drugog načina deobe ne može biti u sistemu robne privrede i kapitalizma. A snaga se menja u zavisnosti od ekonomskog i političkog razvitka; da bismo razumeli ono što se događa, treba znati kakva se pitanja rešavaju promenama snage, a da li su te promene "čisto"-ekonomske ili *izvan*-ekonomske (na primer ratne), to je drugorazredno pitanje, koje ne može ništa promeniti u osnovnim pogledima na najnoviju epohu kapitalizma. Brkanje pitanja *sadržaja* borbe i sporazuma izmedju saveza kapitalista s pitanjem oblika borbe i sporazuma (danas mirnog, sutra nemirnog, prekosutra opet nemirnog) znači srozavati se na ulogu sofiste.

Epoha najnovijeg kapitalizma pokazuje nam da se izmedju saveza kapitalista stvaraju izvesni odnosi *na osnovi* ekonomske podele sveta, a naporedo s tim, u vezi s tim, stvaraju se, izmedju političkih saveza, izmedju država, izvesni odnosi na osnovi teritorijalne podele sveta, borbe za kolonije, "borbe za privrednu teritoriju".

Beleške:

67. Jeidels, isto, str. 232.

68. Riesser, isto; Diouritch, isto, str. 239; Kurt Heinig, isto.

69. Jeidels, str. 193.

70. Diouritch, str. 245.

71. "Die Bank", 1912, 1, str. 1032; 1912, 2, str. 629; 1913, 1, str. 388.

72. Riesser, isto, str. 125.

73. Vogelstein: "Organisationsformen", str. 100.

74. Liefmann: "Kartele und Trust", 2A, str. 161.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

VI

Podela sveta izmedju velikih država

Geograf A. Supan u svojoj knjizi o "teritorijalnom razvitku evropskih kolonija"⁽⁷⁵⁾ daje sledeći kratki pregled toga razvitka pri kraju XIX veka:

Procenat zemljine površine koji pripada evropskim kolonijalnim državama (i sjedinjenim državama)

	1876 g.	1900 g.	Povećanje za:
U Africi	10,8%	90,4%	+79,6%
U Polineziji	56,8%	98,9%	+42,1%
U Aziji	51,5%	56,6%	+5,1%
U Australiji	100,0%	100,0%	----
U Americi	27,5%	27,2%	-0,3%

"Karakteristika ovog perioda, - zaključuje on, - prema tome, jeste podela Afrike i Polinezije". Pošto u Aziji i Americi nema nezauzetih zemalja, tj. takvih koje ne pripadaju ni jednoj državi, Supanov zaključak treba proširiti i reći, da je karakteristika perioda koji promatramo konačna podela zemlje, ali ne konačna u tom smislu da je nemoguća *ponovna podela*, - naprotiv, ponovne podele su moguće i neizbežne, - nego u tom smislu da je kolonijalna politika kapitalističkih zemalja *dovršila* osvajanje nezauzetih zemalja na našoj planeti. Prvi put je svet već podeljen, tako da ubuduće pretstoje *samo* ponovne podele, tj. prelaz od jednog "posednika" drugome, a ne iz stanja bez gazde pod "gazdu".

Prema tome, mi preživljavamo naročitu epohu svetske kolonijalne politike, koja je najuže povezana s "najrazvijenijim stepenom u razvitku kapitalizma", s finansiskim kapitalom. Stoga je potrebno da se detaljnije zadržimo u prvom redu na stvarnim podacima, da bismo, što je moguće tačnije, objasnili, kako razliku te epohe od prethodnih, tako i stanje stvari u sadašnje vreme. Tu se pre svega postavljaju dva pitanja o činjenicama: zapaža li se pojačavanje kolonijalne politike, zaoštavanje borbe za kolonije, i to baš u eposi finansiskog kapitala, i kako je upravo u tome pogledu podeljen svet u naše vreme.

Američki pisac Moris u svojoj knjizi o istoriji kolonizacije⁽⁷⁶⁾ pokušava da rezimira podatke o veličini kolonijalnih poseda Engleske, Francuske i Nemačke za razne periode XIX veka. Evo ukratko rezultata do kojih je došao:

Veličina kolonijalnih poseda

	Engleska		Francuska		Nemačka	
	Površina (mil. kv. milja)	Stanovništvo (milioni)	Površina (mil. kv. milja)	Stanovništvo (milioni)	Površina (mil. kv. milja)	Stanovništvo (milioni)
1815-1830	?	126,4	0,02	0,05	--	--
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	--	--
1870	7,7	267,9	0,7	7,5	--	--
1889	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

Za Englesku period silnog jačanja kolonijalnih osvajanja pada u godine 1860-1880, i, veoma značajan, - u poslednja dva decenija XIX veka. Za Francusku i Nemačku – upravo u ta dva decenija. Videli smo gore da granični period u razvoju kapitalizma, predmonopolističkog kapitalizma, u kome preovladjuje slobodna konkurencija, pada na 1860-te i 1870-te godine. Sada vidimo da *upravo posle tog perioda* počinje ogroman "polet" kolonijalnih osvajanja i izvredno se zaoštrava borba za teritorijalnu podelu sveta. Prema tome, nesumnjiva je činjenica, da je prelaz kapitalizma na stepen monopolističkog kapitalizma, u finansiski kapital, povezan sa zaoštavanjem borbe za podelu sveta.

Hopson, u svome delu o imperijalizmu, ističe epohu 1884 do 1900 g. kao epohu pojačane "ekspanzije" (proširenja teritorija) glavnih evropskih država. Po njegovom računu, Engleska je za to vreme stekla 3,7 miliona kv. milja sa stanovništvom od 57 miliona; Francuska – 3,6 miliona kv. milja sa stanovništvom od 36,5 miliona; Nemačka – 1,0 miliona kv. milja sa 16,7 miliona; Belgija – 900 hiljada kv. milja s 30 miliona; Portugalija – 800 hiljada kv. milja s 9 miliona. Jagma svih kapitalističkih država za kolonijama, krajem XIX veka, osobito počevši od 1880-tih godina, jeste opšte poznata činjenica istorije diplomatije i spoljne politike.

U eposi najvećeg procvata slobodne konkurencije u Engleskoj, 1840-1860 g., njeni vodeći buržoaski političari bili su *protiv* kolonijalne politike, smatrali su da je oslobodjenje kolonija, njihovo potpuno odvajanje od Engleske, neizbežna i korisna stvar. M. Ber u svom članku, koji je izišao 1898 godine, o "najnovijem engleskom imperijalizmu"⁽⁷⁷⁾ ističe kako je, godine 1852, državnik tako sklon imperijalizmu kao što je, uopšte govoreći, bio Dizraeli, rekao: "Kolonije – to je mlinski kamen na našem vratu". A krajem XIX veka u Engleskoj su bili junaci dana Sesil Rodes i Jozef Čemberlen, koji su otvoreno propovedali imperijalizam i s najvećim cinizmom primenjivali imperijalističku politiku!

Nije bez interesa, da je tim vodećim političarima engleske buržoazije već tada bila jasna veza izmedju, da kažemo, čisto ekonomskih i socijalno-političkih korena najnovijeg imperijalizma.

Čemberlen je propovedao imperijalizam kao "pravu, mudru i ekonomičnu politiku", ističući osobito konkurenciju od strane Nemačke, Amerike i Belgije, na koju sada nailazi Engleska na svetskom tržištu. Spas je u monopolu – govorili su kapitalisti, osnivajući kartele, sindikate, trustove. Spas je u monopolu – ponavljale su političke vodje buržoazije i žurile se da zagra-be još nepodeljene delove sveta. A Sesil Rodes, kako priča njegov intimni prijatelj, novinar Stid, kazao mu je, u pogledu svojih imperijalističkih ideja, godine 1895: "Juče sam bio u londonskom Ist Ajdu (radnička četvrt) i posetio jednu skupštinu besposlenih. Kada sam tamo čuo one divlje govore, koji su bili opšti krik: hleba, hleba! ja sam, idući kući, razmišljao o onome što sam video i uverio se, još više nego pre, u važnost imperijalizma... Moja zavetna misao je rešenje socijalnog pitanja, naime: da bi se 40 miliona stanovnika Sjedinjene Kraljevine spaslo od ubistvenog građanskog rata, mi, kolonijalni političari, moramo osvojiti nove zemlje, da bismo u njih smestili suvišak stanovništva, da bismo stvorili nova tržišta za robu koja se proizvodi u fabrikama i rudnicima. Uvek sam govorio da je imperija pitanje želuca. Ako ne želite građanski rat, onda morate postati imperijalisti".⁽⁷⁸⁾

Tako je 1895 godine govorio Sesil Rodes – milioner, finansiski kralj, glavni krivac za englesko-burski rat; a njegova je odbrana imperijalizma samo nešto gruba, cinična, dok se, ustvari, ona ne razlikuje od "teorija g. g. Maslova, Zidekuma, Petresova, Davida, osnivača ruskog marksizma i sl., i sl. Sesil Rodes bio je malo pošteniji socijal-šovinista...

Da bismo dali što tačniju sliku teritorijalne podele sveta i promena koje su se u tom pogledu dogodile poslednjeg decenija, poslužićemo se rezultatima koje, u spomenutom delu, daje Supan o pitanju kolonijalnih poseda svih država na svetu. Stupan uzima 1876 i 1900 godinu; mi ćemo uzeti 1876 godinu – vrlo srećno izabranu, jer se može smatrati da je upravo u to vreme uglavnom završen razvoj zapadno-evropskog kapitalizma u svome predmonopolističkom stadiju – i 1914, uzevši umesto Supanovih brojeva, nove brojeve Hibnerovih "Geografsko – statističkih tablica". Supan uzima samo kolonije; mi smatramo korisnim – zato da bismo mogli dati potpunu sliku podele sveta – da se ukratko dodaju podaci i o nekolonijalnim zemljama, i o polukolonijalnim, medju koje ubrajamo Persiju, Kinu i Tursku; prva je od tih zemalja već skoro potpuno postala kolonijom, a druga i treća to postaju.

Dobijamo sledeće rezultate:

Kolonijalni posedi velikih sila
(milioni kv. km. i milioni stanovnika)

	Kolonije				Metropole		Svega	
	1876		1914		1914		1914	
	kv. km.	Stanov.	kv. km.	Stanov.	kv. km.	Stanov.	kv. km.	Stanov.
Engleska	22,5	251,9	33,5	39,5	0,3	46,5	33,8	440,0
Rusija	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Francuska	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Nemačka	--	--	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2

Sjed. Države	--	--	0,3	9,7	9,4	97,9	9,7	106,7
Japan	--	--	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
6 velikih sila svega	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	966
Kolonije ostalih država (Belgije, Holandije i dr.)							9,9	45,3
Polukolonije (Persija, Kina, Turska)							14,5	361,2
Ostale zemlje							28,0	289,9
Cela zemlja							133,9	1657,7

Ovde očigledno vidimo, kako je na granici između XIX i XX veka "završena" podjela sveta. Kolonijalni posedi posle 1876 g. raširili su se u gigantskom opsegu: više od jedan i po puta, od 40 na 65 miliona kv. km., kod šest najvećih sila; priraštaj iznosi 25 miliona kv. km., jedan i po puta više nego površine metropola (16,½ miliona). Godine 1876 tri države nisu imale nikakvih kolonija, a četvrta, Francuska, skoro ih nije imala. Do 1914 godine te četiri sile stekle su kolonije sa površinom od 14,1 miliona kv. km., tj. približno 1½ puta više od površine Evrope, sa stanovništvom od skoro 100 miliona. Neravnomernost u širenju kolonijalnih poseda vrlo je velika. Ako uporedimo, na primer, Francusku, Nemačku i Japan, koje se mnogo ne razlikuju po veličini svoje površine i po množini stanovništva, vidimo da je prva od tih zemalja stekla tri puta više kolonija (po površini), nego druga i treća zajedno. Ali, po veličini finansijskog kapitala, Francuska je, u početku perioda koji imamo u vidu, bila možda takodje nekoliko puta bogatija od Nemačke i Japana zajedno. Na veličinu kolonijalnih poseda osim čisto ekonomskih uslova, i na bazi tih uslova, deluju i geografski uslovi i dr. Ma kako da je poslednjih decenija snažno napredovalo niveliranje sveta, izjednačavanje privrednih uslova i života u raznim zemljama, pod pritiskom krupne industrije, razmene i finansijskog kapitala, - ipak razlika ostaje velika, i između spomenutih šest zemalja opažamo, s jedne strane, mlade kapitalističke zemlje, koje neobično brzo napreduju (Amerika, Nemačka, Japan); a s druge strane – zemlje starog kapitalističkog razvitka, koje su u poslednje doba napredovale kudikamo sporije od prethodnih (Francuska, Engleska); s treće strane, u ekonomskom pogledu najzaostaliju (Rusiju), u kojoj je najnoviji – kapitalistički imperijalizam, da tako kažemo, zapleten u osobito gustu mrežu prekapitalističkih odnosa.

Naporedno s kolonijalnim posjedima velikih sila, postavili smo nevelike kolonije malih država, koje su, da tako kažemo, najbliži objekat moguće i verovatne "ponovne podele" kolonija. Ove male države zadržale su svoje kolonije većim delom zbog toga, jer među velikim državama postoje suprotnosti interesa, trvenja itd., što smeta da dodje do sporazuma o podjeli plena. Što se tiče "polukolonijalnih država", one su primer onih prelaznih oblika koji se susreću na svim područjima prirode i društva. Finansijski kapital toliko je krupna, može se reći odlučujuća, snaga u svim ekonomskim i u svim međunarodnim odnosima, da može da podvrgne, i stvarno podvrgava, čak i one države koje uživaju potpunu političku nezavisnost. Za ovo ćemo odmah izneti primere. Ali, razume se, najveće "pogodnosti" i najveće koristi finansijski kapital dobija od *takvog* potčinjavanja koje je u vezi s gubitkom političke nezavisnosti za potčinjene zemlje i narode. Polukolonijalne su zemlje tipične kao "sredina" u tom pogledu. Razume se, da se borba oko ovih poluzavisnih zemalja morala osobito pooštriti u episi finansijskog kapitala, kada je ostali svet već podeljen.

Kolonijalna politika i imperijalizam postojali su i pre najnovijeg stepena kapitalizma, pa čak i pre kapitalizma. Rim, koji se osnivao na ropstvu, vodio je kolonijalnu politiku i ostvarivao imperijalizam. Ali "opšta" razmatranja o imperijalizmu, kod kojih se bitna razlika društveno-ekonomskih formacija zaboravlja ili meće na zadnje mesto, neizbežno se pretvaraju u najraznije banalnosti i razbacivanje frazama kao što je upoređivanje "velikog Rima s velikom Britanijom".⁽⁷⁹⁾ Čak i kapitalistička kolonijalna politika *predjašnjih* stadija kapitalizma bitno se razlikuje od kolonijalne politike finansiskog kapitala.

Osnovna osobitost najnovijeg kapitalizma je gospodstvo monopolističkih saveza najkrupnijih preduzimača. Takvi su monopoli najčvršći kad se u jedne ruke skupe *svi* izvori sirovina, i mi smo videli s kakvom revnošću međunarodni monopolistički savezi upiru sve svoje sile da bi protivniku oduzeli svaku mogućnost konkurencije, da bi, na primer, pokupovali zemlje bogate gvozdenom rudom ili izvore nafte i t. sl. Jedino posedovanje kolonija daje garantiju za uspeh monopola protiv svih slučajnosti u borbi s protivnikom – pa i te slučajnosti, kada protivnik hoće da se odbrani zakonom o državnom monopolu. Što je viši razvitak kapitalizma, što se jače oseća nedostatak sirovina, što je oštrija konkurencija i potera za izvorima sirovina, po celom svetu, to je ograničenija borba za sticanje kolonija.

"Može se postaviti tvrdjenje, - piše Šilder, - koje će nekima izgledati paradoksalno, naime: da porast gradskog i industriskog stanovništva, u više ili manje bliskoj budućnosti, može mnogo pre naići na zapreko u nedostatku sirovina za industriju, nego u nedostatku predmeta ishrane. Tako se, na primer, sve jače oseća nedostatak drveta, koje stalno poskupljuje, kože, sirovina za tekstilnu industriju. "Savezi industrijalaca pokušavaju da stvore ravnotežu između poljoprivrede i industrije na celome području svetske privrede; kao primer možemo navesti međunarodni savez saveza – vlasnika predionica pamuka, koji od 1904 g. postoji u nekoliko najvažnijih industrijskih država, zatim po uzoru na njega osnovan 1910 g. savez evropskih saveza predionica lana".⁽⁸⁰⁾

Naravno, da buržoaski reformisti, a među njima naročito sadašnji kaukijanci, pokušavaju da umanje značaj činjenice te vrste, ukazujući na to da bi se sirovine "mogle" dobiti na slobodnom tržištu bez "skupe i opasne" kolonijalne politike, da bi se ponuda sirovina "mogla" gigantski povećati "prostim" poboljšanjem prilika u poljoprivredi uopšte. Ali takva se tvrdjenja pretvaraju u apologetiku imperijalizma, u njegovo ulepšavanje, jer u njihovoj osnovi leži zaboravljanje glavne osobitosti najnovijeg kapitalizma: monopola. Slobodno tržište sve više odlazi u prošlost, monopolistički sindikati i trustovi svakim danom ga krnje, a "prosto" poboljšanje prilika u poljoprivredi svodi se na poboljšanje položaja masa, na povećavanje nadnica i smanjenje profita. A gde, osim u fantaziji sladunjavih reformista, postoje trustovi koji bi bili kadri da se brinu o položaju masa mesto o osvajanju kolonija?

Za finansiski kapital imaju značaj ne samo već otkriveni izvori sirovina nego i eventualni izvori, jer se u naše dane tehnika razvija neverovatno brzo, pa zemlje koje su danas nepodesne mogu se sutra učiniti podesnim, ako se pronadju nove metode (a u tu svrhu krupna banka može opremiti naročitu ekspediciju inženjera, agronoma i dr.), ako se potroše veće sume kapitala. Isto vredi i za istraživanja rudnih bogatstava, za *nove načine* preradjivanja i iskorišćavanja ovih ili onih sirovina itd. Otuda – neizbežna težnja finansiskog kapitala da proširi privrednu teritoriju, pa čak i teritoriju uopšte. Kako trustovi kapitaliziraju svoj imetak po dvostrukoj ili trostrukoj proceni, računajući sa u budućnosti "mogućim" (a ne sadašnjim) profitima, računajući s najdaljim rezultatima monopola, tako i finansiski kapital uopšte teži da prigrabi što je moguće više zemalja, kakvih god bilo, računajući s eventualnim izvorima

sirovina, bojeći se da će zaostati u divljoj borbi oko poslednjih komada nepodeljenog sveta i oko ponovne podele već podeljenih komada.

Engleski kapitalisti na sve načine nastoje da razviju proizvodnju pamuka u *svojoj* koloniji Egiptu, - godine 1904 od 2,3 miliona hektara obradjene zemlje u Egiptu već je 0,6 miliona bilo pod pamukom, tj. preko četvrtine; Rusi u *svojoj* koloniji, Turkestanu, zato što na taj način mogu lakše da tuku svoje inostrane konkurente, mogu lakše da pristupe monopolizaciji izvora sirovina, stvaranju ekonomičnijeg i unosnijeg tekstilnog trusta s "kombinovanom" proizvodnjom, tako da se u jednim rukama koncentrišu *svi* stepeni proizvodnje i prerade pamuka.

Isto tako i interesi izvoza kapitala guraju u pravcu osvajanja kolonija, jer je na kolonijalnom tržištu lakše (a ponekad i jedino moguće) monopolističkim sredstvima odstraniti konkurenta, osigurati sebi nabavku, učvrstiti potrebne "veze" i dr.

Izvanekonomska nadgradnja, koja je izrasla na osnovi finansiskog kapitala, njegova politika, njegova ideologija, jačaju težnju za kolonijalnim osvajanjima. Pravo kaže Hilferding: "Finansiski kapital neće slobodu, nego gospodstvo". A jedan buržoaski francuski pisac, kao da razvija i dopunjava misao Sesila Rodesa, koju smo već naveli, piše, da ekonomskim uzrocima savremene kolonijalne politike treba dodati socijalne: "usled sve veće komplikovanosti života, i teškoća koje tište ne samo radničke mase nego i srednje klase, u svim zemljama stare civilizacije nagomilavaju se 'nestrpljivost, razdraženost, mržnja, što sve dovodi u opasnost društveni mir; energija koja je izbačena iz određene klasne kolotečine treba naći primenu, treba joj dati posla izvan zemlje, da se ne dogodi eksplozija unutra'".⁽⁸¹⁾

Kad se već govori o kolonijalnoj politici epohe kapitalističkog imperijalizma, potrebno je primetiti da finansiski kapital i međunarodna politika koja mu odgovara, koja se svodi na borbu velikih sila za ekonomsku i političku podelu sveta, stvara ceo niz *prelaznih* oblika državne zavisnosti. Za ovu epohu nisu tipične samo dve osnovne grupe zemalja, politički formalno samostalnih, a u stvari zapletenih u mreže finansiske i diplomatske zavisnosti. Već smo ranije upozorili na jedan od tih oblika – na polukolonije. Obrazac drugog primera je, na primer, Argentina.

"Južna Amerika, a osobito Argentina, - piše Šulce-Gevernic u svome delu o britanskom imperijalizmu, - nalazi se u takvoj finansiskoj zavisnosti od Londona, da bi je skoro trebalo nazvati engleskom trgovačkom kolonijom".⁽⁸²⁾ Šilder je, prema izveštaju austro-ugarskog konzula u Buenos-Airesu, za godinu 1909, procenio kapital koji je Engleska uložila u Argentinu, na 8¾ milijarde franaka. Nije teško zamisliti do kakvih čvrstih veza, na osnovu toga, dolazi finansiski kapital Engleske – i njegov verni "prijatelj" diplomacija – s argentinskom buržoazijom, s vodećim krugovima celog ekonomskog i političkog života.

Nešto drukčiji oblik finansiske i diplomatske zavisnosti, uz političku nezavisnost, pokazuje nam primer Portugalije. Portugalija je samostalna, suverena država, a stvarno je preko 200 godina, od vremena rata za špansko nasleđstvo (od 1700 do 1714), pod protektoratom Engleske. Engleska je štitila Portugaliju i njene kolonijalne posede zbog jačanja svojih pozicija u borbi protiv svojih protivnika – Španije i Francuske. Za uzvrat je Engleska dobila trgovačke koristi, bolje uslove za izvoz robe i osobito za izvoz kapitala u Portugaliju i njene kolonije, mogućnost da se služi portugalskim lukama i ostrvima, njenim kabelima i dr., itd.⁽⁸³⁾ Odnosa te vrste bilo je uvek između pojedinih velikih i malih država, ali u eposi

kapitalističkog imperijalizma oni postaju opšti sistem, ulaze kao deo u celinu odnosa ‘podele sveta’, pretvaraju se u karike operacije svetskog finansiskog kapitala.

Da bismo završili s pitanjem podele sveta, moramo još istaći još sledeće. To je pitanje, pred sam kraj XIX i početkom XX veka, postavila potpuno otvoreno i određeno ne samo američka literatura, posle špansko-američkog rata, i engleska posle englesko-burskog rata, ne samo nemačka literatura, koja je ‘najljubomornije’ pratila ‘britanski imperijalizam’ i sistematski ocenjivala tu činjenicu. I u francuskoj buržoaskoj literaturi to je pitanje postavljeno dosta određeno i široko, ukoliko se to može zamisliti sa buržoaskog stanovišta. Pozvaćemo se na istoričara Drio-a koji je u svojoj knjizi: ‘Politički i socijalni problemi pred kraj XIX veka’, u glavi o ‘velikim silama i podeli sveta’ pisao ovo: ‘U toku poslednjih godina sva slobodna mesta na zemlji, osim Kine, zauzele su države Evrope i Severne Amerike. Na toj bazi došlo je već do nekoliko sukoba i premeštanja uticaja, koji su glasnici još užasnijih eksplozija u bliskoj budućnosti. Naime, treba se žuriti: nacije koje se nisu osigurale dolaze u opasnost da nikada ne dobiju svoj deo i da ne sudeluju u toj gigantskoj eksploataciji zemljine kugle, što će biti jedna od najbitnijih činjenica sledećeg (tj. XIX veka). Eto zašto je u poslednje vreme sva Evropa i Amerika bila obuzeta groznicom kolonijalnog širenja, ‘imperijalizma’, koji je najznačajnija karakteristika XIX veka’. I pisac dodaje: ‘U toj podeli sveta, u toj tesnoj hajci za bogatstvima i velikim tržištima, relativna snaga imperija, osnovanih u tome, XIX veku, nikako ne odgovara mestu što ga zauzimaju u Evropi nacije koje su ih osnovale. Sile koje imaju prevalst u Evropi, koje odlučuju o njenoj sudbini, *nemaju* u istoj meri prevlast na celom svetu. A, pošto će kolonijalna snaga, nada na posedovanje bogatstva koja nisu još uzeta u račun, delovati i na relativnu snagu evropskih država, to će zbog toga kolonijalno pitanje – ako hoćete ‘imperijalizam’ – koje je već promenilo političke prilike u Evropi, menjati ih sve više i više’⁽⁸⁴⁾.

Beleške:

75. A. Supan: "Die territoriale Entwicklung der europaischen Kolonien", 1916, str. 254.

76. Henri C. Morris: "The history of colonisation", NY, 1900, vol. II, str. 88; I, 419; II, 304.

77. "Die Neue Zeit", XVI, I, 1898, str. 302.

78. Isto, str. 304.

79. C. P. Lucas: "Greater Rome and Greater Britain", Oxf. 1912, ili Earl of Cromer: "Ancient and modern imperialism", L. 1910.

80. Schilder, isto, str. 38-42.

81. Wahl: "La France aux colonies", citirano kod Henri Russier-a: "Le partage de l'Oceanie", P. 1905, str. 165

82. Schulze-Gaevirnitz: "Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts", Lpz. 1906, str. 318. Isto veli Sartorius v. Waltershausen: "Das Volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande", Berlin 1907, str. 46.

83. Schilder, isto, I sv, str. 160-161.

84. J. E. Driault: "Problemes politiques et sociaux", P. 1907, str. 299.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

VII

Imperijalizam kao osobit stadij kapitalizma

Sad treba da izvučemo izvesne zaključke, da u jedno skupimo ono što smo već rekli o imperijalizmu. Imperijalizam je nastao kao razvitak i direktni nastavak osnovnih svojstava kapitalizma uopšte. Ali kapitalizam je postao kapitalistički imperijalizam samo na određenom, vrlo visokom stepenu svoga razvitka, kada su neka osnovna svojstva kapitalizma počela da se pretvaraju u svoju suprotnost, kada su se na celoj liniji stvorile i pokazale oznake prelazne epohe iz kapitalizma, u više društveno-ekonomsko uređenje. Ekonomski osnovno u tom procesu je zamenjivanje kapitalističke slobodne konkurencije kapitalističkim monopolima. Slobodna konkurencija je osnovno svojstvo kapitalizma i robne proizvodnje uopšte; monopol je direktna suprotnost slobodnoj konkurenciji, a ova se pred našim očima počela pretvarati u monopol, ostvarujući krupnu proizvodnju, potiskujući sitnu, zamenjujući krupnu još krupnijom, dovodeći koncentraciju proizvodnje i kapitala do toga, da je iz nje izrastao i izrasta monopol: karteli, sindikati, trustovi i s njima stopljeni kapital kakvih desetak banaka koje raspolažu milijardama. A u isti mah monopoli, koji izrastaju iz slobodne konkurencije, ne otstranjuju slobodnu konkurenciju, nego postoje nad njom i naporedo s njom i time stvaraju niz osobito oštih i dubokih protivurečnosti, trvenja, sukoba. Monopol je prelaz od kapitalizma k višem uređenju.

Ako bi trebalo dati što je moguće kraću definiciju imperijalizma, onda bi trebalo reći da je imperijalizam monopolistički stadij kapitalizma. Ta bi definicija sadržavala ono najglavnije, jer – s jedne strane – finansijski kapital je bankovni kapital monopolistički malog broja najkrupnijih banaka, koji se stopio s kapitalom monopolističkih saveza industrijalaca; a s druge strane – podela sveta je prelaz od kolonijalne politike, koja se bez zapreke širila po područjima nezauzetim od ma koje kapitalističke države, na kolonijalnu politiku monopolističkog posedovanja teritorija zemaljske kugle, koja je do kraja podeljena.

Ali sasvim kratke definicije, iako su zgodne jer rezimiraju ono što je glavno – ipak su nepotpune, napose onda kad iz njih treba izvoditi vrlo bitne oznake one pojave koju treba definisati. Stoga, ne zaboravljajući uslovno i relativno značenje svih definicija uopšte, koje nikada ne mogu obuhvatiti sve strane veze pojave u njenom punom razvitku, treba dati takvu definiciju imperijalizma, koja bi sadržavala ovih pet osnovnih njegovih oznaka: 1) koncentracija proizvodnje i kapitala, koja je dostigla tako visok stepen razvitka, da je stvorila monopole koji igraju odlučnu ulogu u privrednom životu; 2) stapanje bankovnog i industriskog kapitala i stvaranje finansijske oligarhije na bazi toga "finansijskog kapitala"; 3) izvoz kapitala, za razliku od izvoza robe, dobija naročito važno značenje; 4) stvaraju se međunarodni monopolistički savezi kapitalista koji dele svet i 5) završena je teritorijalna podela zemaljske kugle među najkrupnije kapitalističke sile. Imperijalizam je kapitalizam na onom stadiju razvitka, kada je – izgrađeno gospodstvo monopola i finansijskog kapitala, izvoz kapitala dobio istaknuti značaj, započela podela sveta između međunarodnih trustova i završena podela cele zemaljske kugle među najkrupnije kapitalističke zemlje.

Videćemo kasnije kako se imperijalizam može i mora drukčije definisati, ako se imaju u vidu ne samo osnovni čisto-ekonomski pojmovi (na koje se ograničava navedena definicija), nego

istorisko mesto toga stadija kapitalizma u odnosu prema kapitalizmu uopšte, ili odnos imperijalizma i dveju osnovnih struja u radničkom pokretu. Odmah treba istaći da je imperijalizam u pomenutom smislu nesumnjivo naročit stadij razvitka kapitalizma. Da bismo čitaocu dali što je moguće bolje obrazloženu pretstavu o imperijalizmu, namerno smo se trudili da navedemo što više izjava *buržoaskih* ekonomista, koji moraju da priznaju posve nesumnjivo utvrđene činjenice najnovije ekonomike kapitalizma. S istom svrhom navodjeni su detaljni statistički podaci koji nam omogućuju da vidimo do kojeg se upravo stepena razvio bankovni kapital itd. U čemu se upravo izrazio prelaz kvantiteta u kvalitet, prelaz razvijenog kapitalizma u imperijalizam. Naravno, da je suviše govoriti o tome, da su sve granice u prirodi i društvu uslovne i pomične, da bi bilo glupo prepirati se na primer o tome, koje godine ili u kome deceniju je "definitivno" nastao imperijalizam.

Ali, pre svega, prinudjeni smo da se prepiremo o definiciji imperijalizma sa K. Kauckim, glavnim marksističkim teoretičarom epohe takozvane druge internacionale, koja obuhvata dvadeset pet godina, od 1889 do 1914 godine.

Protiv osnovnih misli koje su izražene u našoj definiciji imperijalizma sa K. Kauckim, glavnim odlučno i godine 1915 i čak još u novembru godine 1914, izjavljujući da pod imperijalizmom ne treba shvatiti "fazu" ili stepen privrede, nego politiku, i to određenu politiku, kojoj finansijski kapital "daje prednost", da imperijalizam ne treba "identifikovati" sa "savremenim kapitalizmom", jer, ako se pod imperijalizmom razumevaju "sve pojave savremenog kapitalizma" – karteli, protekcionizam, gospodstvo finansijera, kolonijalna politika, - onda se pitanje o nužnosti imperijalizma za kapitalizam svodi na "najbanalniju tautologiju", jer onda je, "zaista imperijalizam životna potreba za kapitalizam" itd. Najtačnije ćemo izraziti misao Kauckoga, ako navedemo njegovu definiciju imperijalizma, upravljenu direktno protiv suštine ideja koje smo mi izložili (jer su prigovori iz tabora onih nemačkih marksista, koji su slične ideje propovedali tokom čitavog niza godina, odavno poznati Kauckom, kao prigovori određene struje u marksizmu).

Definicija Kauckog glasi:

"Imperijalizam je produkt visoko razvijenog industriskog kapitalizma. On se sastoji u težnji svake industriske kapitalističke nacije da sebi prisajedini ili podvrgne sva velika *agrarna* (kursiv kod Kauckog) područja, bez obzira na to kakvim su nacijama naseljena"⁽⁸⁵⁾

Ova definicija ne vredi ni prebijene pare, jer ona jednostavno, tj. proizvoljno, izdvaja samo nacionalno pitanje (iako je ono vrlo važno i samo po sebi, i u svome odnosu prema imperijalizmu), proizvoljno i *netačno* ga povezujući *samo* s industriskim kapitalom u zemljama koje vrše aneksiju drugih nacija, ističući, isto tako proizvoljno i *netačno*, aneksiju agrarnih područja.

Imperijalizam je težnja za aneksijama – eto na šta se svodi *politički* deo definicije Kauckoga. To je tačno, ali skroz nepotpuno, jer je *politički* imperijalizam uopšte težnja za nasiljem i reakcijom. Ovde nas, međjutim, interesuje *ekonomska* strana stvari, koju je *sam* Kaucki uneo u *svoj* definiciju. Netačnosti u definiciji Kauckog bodu u oči. Baš za imperijalizam *nije* karakterističan industriski, *nego* finansijski kapital. Nije slučajno što je u Francuskoj upravo naročito brz razvitak *finansiskog* kapitala, uz slabljenje industriskog izazvao od 80-tih godina krajnje pooštrenje aneksionističke (kolonijalne) politike. Za imperijalizam je karakteristična upravo težnja za anektiranjem *ne samo* agrarnih područja nego i najindustriskijih (nemački apetiti na Belgiju, francuski na Lotaringiju), jer, prvo, završena podela sveta primorava da se

kod *ponovne podele* pružaju ruke za *svakom* zemljom; drugo, za imperijalizam je bitna utakmica nekoliko velikih sila u težnji za hegemonijom, tj. za osvajanjem zemalja ne samo direktno za sebe nego i zbog slabljenja protivnika i potkopavanja *njegove* hegemonije (Nemačkoj je Belgija osobito važna kao uporište protiv Engleske; Engleskoj Bagdad kao uporište protiv Nemačke itd.).

Kaucki se poziva naročito – i često – na Engleze, kao da su oni tobože odredili značenje reči imperijalizam u njegovom, Kauckijevom, značenju. Uzimamo Engleza Hopsona i čitamo u njegovom delu “Imperijalizam” koje je izašlo 1902 godine:

“Novi imperijalizam razlikuje se od starog, prvo, u tome što on, namesto težnji jedne rastuće imperije, postavlja teoriju i praksu imperija, koje jedna drugoj konkurišu i od kojih svaku vodi jednaka pohlepa za političkim širenjem i trgovačkom dobiti; drugo, u tome što nad trgovačkim interesima gospoduju interesi finansiskog kapitala ili interesi koji se odnose na plasiranje kapitala”⁽⁸⁶⁾.

Vidimo da Kaucki faktički nije u pravu kad se poziva na Engleze uopšte (mogao bi se pozvati, recimo, na vulgarne engleske imperijaliste ili otvorene apologete imperijalizma). Vidimo da Kaucki, pretendujući da i nadalje brani marksizam, ustvari ide korak natrag u poredjenju sa *socijal-liberalom* Hopsonom, koji *pravilnije* uzima u obzir dve “istoriski konkretne” (Kaucki u svojoj definiciji upravo tera šegu sa istoriskom konkretnošću!) osobine savremenog imperijalizma: 1) konkurenciju nekoliko imperijalizama i 2) prevlast finansijera nad trgovcem. A ako bi se uglavnom radilo o tome da industriska zemlja anektira agrarnu, onda se time ističe prvenstvena uloga trgovca.

Kauckijeva definicija ne samo da je netačna i nemarksistička. Ona je osnova čitavog sistema shvatanja na celoj liniji kidaju i s marksističkom teorijom i s marksističkom praksom, o čemu ćemo još govoriti. Sasvim je neozbiljna ova prepirka rečima, koju je Kaucki započeo: da li najnoviji stepen kapitalizma treba nazvati imperijalizmom ili stepenom finansiskog kapitala. Zovite kako hoćete; to je svejedno. Bitno je da Kaucki odvaja politiku imperijalizma od njegove ekonomike, da priča o aneksijama, kao o politici kojoj finansiski kapital “daje prednost” a on toj politici suprotstavlja drugu, buržoasku politiku, koja je tobože moguća na istoj bazi finansiskog kapitala. Otuda sledi da se monopoli u ekonomici mogu složiti s nemonopolističkim, nenasilnim, neosvajачkim delovanjem u politici. Otuda sledi da se teritorijalna podela zemaljske kugle, koja je završena upravo u eposi finansiskog kapitala i koja sačinjava osnovu specifičnosti sadašnjih oblika utakmice izmedju najkrupnijih kapitalističkih država, može složiti s neimperijalističkom politikom. Dolazi se do zamazivanja, do otupljivanja, najosnovnijih protivurečja najnovijeg stepena kapitalizma, umesto razotkrivanja njihove dubine; dolazi se do buržoaskog reformizma, umesto do marksizma.

Kaucki polemiše s nemačkim apolgetom imperijalizma i aneksija, Kunovom, koji prosudjuje nezgrapno i cinički: imperijalizam je savremeni kapitalizam; razvitak kapitalizma je neizbežan i napredan; dakle, imperijalizam je napredan; dakle, treba puzati pred imperijalizmom i slaviti ga! Nešto kao ona karikatura koju su slikali narodnjaci protiv ruskih marksista u godinama 1894-1895: naime, ako marksisti smatraju da je kapitalizam u Rusiji neizbežan i napredan, onda treba da otvore krčmu i da se bave gajenjem kapitalizma. Kaucki odgovara Kunovu: ne, imperijalizam nije savremeni kapitalizam, nego samo jedan od oblika politike savremenog kapitalizma i mi možemo i moramo da se borimo protiv te politike, da se borimo protiv imperijalizma, protiv aneksije itd.

Odgovor izgleda na oko sasvim lep, a ustvari on je finije, prikrivenije (i zato opasnije) propovedanje izmirenja s imperijalizmom, jer "borba" protiv politike trustova i banaka, koja ne dira u temelje ekonomike trustova i banaka, svodi se na buržoaski reformizam i pacifizam, na dobre i nevine željice. Izbeći postojeća protivurečja, zaboraviti najvažnija od tih protivurečja, namesto da se otkrije sva dubina protivurečja – eto to je teorija Kauckoga, koja nema ništa zajedničko s marksizmom. I razumljivo je da takva "teorija" služi samo odbrani ideje jedinstva s Kunovima!

"Sa čisto ekonomskog gledišta, - piše Kaucki, - nije nemoguće da kapitalizam proživi još jednu novu fazu, prenošenja politike kartela na spoljnu politiku, fazu 'ultra-imperijalizma',⁽⁸⁵⁾ tj. nadimperijalizma, ujedinjenja imperijalizma celoga sveta, a ne borbe medju njima, fazu prestanka ratova u kapitalizmu, fazu 'opšte eksploatacije sveta od internacionalno-ujedinjenog finansiskog kapitala'."⁽⁸⁷⁾

Na toj "teoriji ultra-imperijalizma" moraćemo se zadržati još kasnije, da bismo podrobno pokazali, u kolikoj meri ona odlučno i neopozivo kida s marksizmom. A sada, prema opštem planu ove skice, treba se osvrnuti na tačne ekonomske podatke koji se odnose na to pitanje. Da li je "sa čisto-ekonomskog gledišta" mogućan "ultra-imperijalizam", ili su to ultragluposti?

Ako se pod čisto ekonomskim gledištem razume "čista" apstrakcija, onda se sve, što se može reći, svodi na tvrdjenje: razvitak ide u pravcu monopola, prama tome, u pravcu jednog svetskog monopola, jednog svetskog trusta. To je van spora, ali to je i potpuno bez sadržaja, kao kad tvrdimo, da "razvitak ide" u tome pravcu da će se predmeti prehrane proizvoditi u laboratorijima. U tom smislu je "teorija" ultra-imperijalizma isto takva glupost kao što bi bila i "teorija" ultra-poljoprivrede.

Ako se pak govori o "čisto-ekonomskim" uslovima epohe finansiskog kapitala, kao i konkretno-istoriskoj epoci, koja se odnosi na početak XX veka, onda je najbolji odgovor na mrtve apstrakcije "ultra-imperijalizma" (koje služe isključivo reakcionarnom cilju: odvlačenju pažnje od dubine *postojećih* protivurečja) ako im se suprotstavi konkretno-ekonomska stvarnost savremene svetske privrede. Besadržajna pričanja Kauckog o ultra-imperijalizmu pojačavaju, izmedju ostalog, onu doboko-pogrešnu misao koja navraća vodu na mlin apolgeta imperijalizma, da tobože gospodstvo finansiskog kapitala *slabi* neravnomernosti i protivurečja unutar svetske privrede, a ono ih, ustvari, *pojačava*.

R. Kalver u svojoj knjižici "Uvod u svetsku privredu"⁽⁸⁸⁾ pokušao je da rezimira najglavnije čisto-ekonomske podatke koji omogućuju da se konkretno predoče uzajamni odnosi unutrašnje svetske privrede na granici XIX i XX veka. On ceo svet deli na 5 "glavnih privrednih područja": 1) srednje-evropsko (sva Evropa osim Rusije i Engleske); 2) britansko; 3) rusko; 4) istočno-azisko i 5) američko, uključujući i kolonije u "područja" onih država kojima pripadaju i "ostavljajući po strani" nekoliko zemalja koje još nisu podeljene na područja, kao što su, na primer, Persija, Avganistan, Arabija u Aziji, Maroko i Abisinija u Africi i t. sl.⁽⁸⁹⁾

Evo, u skraćenom obliku, podataka koje on navodi za ta područja:

Glavna privredna	Površina	Stanovništvo	Komunikacije	Trgovina	Industrija
------------------	----------	--------------	--------------	----------	------------

a područja sveta	(milioni kv. km.)	(milioni)	Želje-Znice (hiljade km.)	Trgovačka mornarica (mil. tona)	Uvoz i izvoz zajedno	Proizvodnja		Broj vretena u pamučnoj industriji (milioni)
						Kam. uglja (mil. tona)	Gvoždja (mil. tona)	
1) Srednje-evropsko	27,6	388	204	8	41	251	15	26
2) Britansko	28,9	398	140	11	25	249	9	51
3) Rusko	22	131	63	1	3	16	3	7
4) Istočno-azisko	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5) Američko	30	148	379	6	14	245	14	19

Vidimo tri područja s visoko razvijenim kapitalizmom (jak razvitak i komunikacija, i trgovine, i industrije): srednje-evropsko, britansko i američko. Među njima su tri države koje vladaju svetom: Nemačka, Engleska, Sjedinjene Države. Imperijalistička utakmica i borba između njih do krajnosti je zaoštrena time, što Nemačka ima neznatno područje i malo kolonija; stvaranje "srednje Evrope" još je u budućnosti i ona se radja u očajnoj borbi. Zasada je politička rascepanost obležje cele Evrope. Naprotiv, na britanskom i američkom području politička je koncentracija vrlo velika, ali je ogromna nesrazmera između prostranih kolonija prve i neznatih druge. A u kolonijama kapitalizam tek počinje da se razvija. Borba za Južnu Ameriku postaje sve oštrija.

Dva su područja slabog razvitka kapitalizma – rusko i istočno-azisko. U prvom je gustina stanovništva neobično mala, u drugom neobično velika; u prvom je politička koncentracija velika, u drugom je nema. Kinu su tek počeli da dele i borba koju za nju vode Japan, Sjedinjene Države itd. postaje sve oštrija i oštrija.

Uporedite sa tom stvarnošću – s gigantskom raznolikošću ekonomskih i političkih uslova, s krajnom nejednakošću brzine porasta raznih zemalja i dr., s divljom borbom između imperijalističkih država – glupu priču Kauckoga o "mirnom" ultra-imperijalizmu. Zar to nije reakcionaran pokušaj uplašenog malogradjanina, da se sakrije pred groznom stvarnošću? Zar nam internacionalni karteli, koji se Kauckom čine začecima "ultra-imperijalizma" (kao što se proizvodnja tableta u laboratoriji "može" proglasiti začetkom ultra-poljoprivrede), ne pokazuju primer podele i *ponovne podele* sveta, prelaz od mirne podele na nemirnu i obratno? Zar američki i dr. finansiski kapital, koji je mirno delio svet uz učešće Nemačke, recimo u međunarodnom sindikatu željezničkih pruga, ili u međunarodnom trustu trgovačkog brodarstva, zar oni sada ne *dele ponovo* svet na osnovu novih odnosa snaga, koje se menjaju sasvim nemirnim putem?

Finansiski kapital i trustovi ne slabe, nego pojačavaju razlike u brzini porasta raznih delova svetske privrede. A kad su se odnosi snaga već jednom promenili, u čemu može biti, *u kapitalizmu*, rešenje protivrečja, ako ne *u sili*? Izvanredno tačne podatke o različitoj brzini porasta kapitalizma i finansiskog kapitala u celoj svetskoj privredi imamo u statistici željeznica. (89) Poslednjih decenija imperijalističkog razvitka dužine željezničkih pruga promenila se ovako:

Željezničke pruge
(hiljade kilometara)

	1890	1913	+
Sjedinjene Države	268	411	+122
Evropa	224	346	+143
Sve kolonije	82	210	+128
Samostalne i polusamostalne države Azije i Amerike	43	137	+94
Svega	617	1104	

Prema tome, najbrže su se razvijale željeznice u kolonijama i u samostalnim (i polusamostalnim) državama Azije i Amerike. Poznato je da tamo caruje i potpuno vlada finansiski kapital 4-5 najkrupnijih kapitalističkih država. Dve stotine hiljada kilometara novih željezničkih pruga u kolonijama i drugim zemljama Azije i Amerike, to znači preko 40 milijardi maraka novoga ulaganja kapitala uz osobito povoljne uslove, uz naročite garantije rentabilnosti, uz unosne narudžbine za livaonice čelika i dr., itd.

Najbrže raste kapitalizam u kolonijama i prekomorskim zemljama. Među njima se pojavljuju *nove* imperijalističke sile (Japan). Pooštrava se borba svetskih imperijalizama. Povećava se danak koji pobire finansiski kapital od osobito unosnih kolonijalnih i prekomorskih preduzeća. Kod podele toga "plena" neobično veliki deo dolazi u ruke zemalja koje uvek ne zauzimaju prvo mesto u brzini razvitka proizvodnih snaga. U najvećim državama, zajedno s njihovim kolonijama, bila je dužina željezničkih pruga:

(hiljade kilometara)

	1890	1913	
Sjedinjene Države	268	413	+145
Britanska Imperija	107	208	+101
Rusija	32	78	+46

Nemačka	43	68	+25
Francuska	41	63	+22
Svega u 5 država:	491	830	+339

Dakle, oko 80% svih željezničkih pruga koncentrisano je u 5 najvećih država. Ali, koncentracija *vlasništva* tih pruga, koncentracija finansiskog kapitala još je neuporedivo značajnija, jer, napr., engleskim i francuskim milionerima pripada ogromna količina akcija i obligacija američkih, ruskih i drugih željeznica.

Zahvaljujući svojim kolonijama, Engleska je povećala *svoju* željezničku mrežu na 100 hiljada kilometara, četiri puta više nego Nemačka. Međutim, opšte je poznato da je za to vreme razvitak proizvodnih snaga Nemačke, i osobito razvitak proizvodnje kamenog uglja i gvoždja, tekao neuporedivo brže nego u Engleskoj, a da i ne govorimo o Francuskoj i Rusiji. Godine 1892 Nemačka je proizvela 4,9 miliona tona gvoždja prema 6,8 u Engleskoj; a 1912 već 17,6 prema 9,0, tj. gigantska prevaga nad Engleskom!⁽⁹⁰⁾ Pita se, kakvim se drugim sredstvom, osim rata, mogao *na bazi kapitalizma* ukloniti nesklad između razvitka proizvodnih snaga i akumulacije kapitala, s jedne strane, i razdeobe kolonija i "sfera uticaja" finansiskog kapitala, s druge strane?

Beleške:

85. "Die Neue Zeit", 1914, 2 (32 sv.), str. 909, od 11 septembra 1914 god. Uporedi 1915, 2, str. 107 i dalje.

86. Hobson: "Imperialism", L. 1902, str. 324.

87. "Die Neue Zeit", 1915, 1, str. 144, od 30 aprila 1915.

88. R. Calwer: "Einführung in die Weltwirtschaft", Brl. 1906.

89. "Stat. Jahrbuch für das deutsche Reich", 1915; Archiv für Eisenbahnwesen, 1892; za 1890 g. morao sam približno odrediti manje pojedinosti u pogledu rasporeda željezničkih pruga na kolonije raznih zemalja.

90. Uporedi također Edgar Crummond: "The Economic Relation of the British and German Empires" i "Journal of the Royal Statistical Society" 1914, juli, str. 777 i dalje.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

VIII

Parazitizam i truljenje kapitalizma

Potrebno je zaustaviti se još na jednoj vrlo važnoj strani imperijalizma, koja je većim delom nedovoljno ocenjena u većini rasprava o toj temi. Jedan od nedostataka marksiste Hilferdinga jeste u tome, što je učinio korak natrag u uporedjenju sa nemarksistom Hopsonom. Radi se o parazitizmu koji je svojstven kapitalizmu.

Monopol je, kako smo videli, najdublja ekonomska osnova imperijalizma. To je monopol kapitalistički, tj. monopol koji je izrastao iz kapitalizma i koji se nalazi u opštoj situaciji kapitalizma, robne privrede, konkurencije, u stalnom i bezizlaznom protivrečju s tom opštom situacijom. Ali, utoliko više, kao i svaki monopol, on neizbežno radja tendenciju zastoja i truljenja. Ukoliko dolazi, makar i povremeno, do monopolskih cena, utoliko, do izvesne mere, nestaju oni uzroci koji potstiču tehnički, pa onda i svaki drugi napredak, kretanje napred; utoliko, dalje, nastaje *ekonomska* mogućnost da se veštački spreči tehnički napredak. Primer: u Americi je neki Ovens izmislio mašinu za proizvodnju flaša, koja bi dovela do revolucije u proizvodnji flaša. Nemački kartel fabrikanta flaša kupuje Ovensove patente, meće ih u fijoku i sprečava njihovu primenu. Naravno, dok je kapitalizma, monopol nikada ne može potpuno i na vrlo dugo vreme, odstraniti konkurenciju sa svetskog tržišta (u tome je, medju ostalim, i jedan od uzroka besmislenosti teorije ultra-imperijalizma). Naravno, da mogućnost snižavanja troškova proizvodnje i povećanje profita uvođenja, pomoću tehničkih usavršavanja, deluje u korist promena. Ali, *tendencija* k zastoju i truljenju, svojstvena monopolu, deluje i dalje i preovladjuje u pojedinim industriskim granama, u pojedinim zemljama, u pojedinim razmacima vremena.

U istom smislu deluje monopol posedovanja naročito prostranih, bogatih ili zgodno smeštenih kolonija.

Dalje. Imperijalizam je ogromna akumulacija novčanog kapitala u nekoliko država, akumulacija, za koju smo videli da dostiže sumu od 100-150 milijardi franaka vrednosnih papira. Otuda neobičan porast klase ili, tačnije, sloja renterijera, tj. osoba koje žive od "rezanja kupona" – osoba koje su potpuno odvojene od sudelovanja u kakvom bilo preduzeću, osoba čija je profesija besposličenje. Izvoz kapitala, jedna od najbitnijih ekonomskih osnova imperijalizma, još više pojačava tu potpunu odvojenost sloja renterijera od proizvodnje, udara pečat parazitizma celoj zemlji, koja živi od eksploatacije rada nekoliko prekomorskih zemalja i kolonija.

"Godine 1893, - piše Hopson, - britanski kapital uložen u inostranstvo iznosio je oko 15% celog bogatstva Sjedinjene Kraljevine".⁽⁹¹⁾ Napomenimo da se taj kapital 1915 god. povećao približno 2½ puta. "Agresivni imperijalizam, - čitamo dalje kod Hopsona, - koji tako skupo stoji poreske platiše i koji ima tako malo značaja za industrijalce i trgovca, ... izvor je velikih profita za kapitalistu, koji traži gde će uložiti svoj kapital" ... (engleski se taj pojam izražava jednom reči: "investor" – "ulagač", renterijer)... "Sav godišnji prihod koji Velika Britanija dobija od svoje spoljne i kolonijalne trgovine, uvoza i izvoza, procenjen je od statističara Hifena na 18 miliona funti sterlinga (oko 170 miliona rubalja) za 1899 godinu, računajući 2½ na ceo promet od 800 miliona funti sterlinga". Ma koliko da je velika ta svota, njom se ne može objasniti agresivni imperijalizam Velike Britanije. Njega objašnjava svota od 90-100 miliona funti sterlinga, koja pretstavlja prihod od "uloženog" kapitala, prihod sloja renterijera.

Prihod renterijera je *pet puta* veći od prihoda spoljne trgovine u "najtrgovačijoj" zemlji sveta! Eto, u tome je suština imperijalizma i imperijalističkog parazitizma.

Stoga se pojam "država-renterijer" (Renterstaat) ili država-lihvar uopšte upotrebljava u ekonomskoj literaturi o imperijalizmu. Svet se podelio na šaćicu država-lihvara i ogromnu većinu država-dužnika. "Kod ulaganja kapitala u inostranstvo, - piše Šulce-Gevernic, - na prvo mesto dolaze kapitali koji se ulažu u zemlje, zavisne ili savezne: Engleska daje zajam Egiptu, Japanu, Kini, Južnoj Americi. Njena ratna mornarica u slučaju krajnje potrebe igra ulogu sudskog izvršioca. Politička snaga Engleske čuva je od pobune dužnika".⁽⁹²⁾ Sartorius

fon Valtershausen u svome delu "Narodno-gospodarski sistem ulaganja kapitala u inostranstvo" kao uzor "države-renterijera" ističe Holandiju i pokazuje da to sada postaju Engleska i Francuska.⁽⁹³⁾ Šilder smatra da su pet industriskih država: Engleska, Francuska, Nemačka, Belgija i Švajcarska, "izričito države-poverioci". Holandiju ne ubraja ovamo samo zato, jer ona ima "slabu industriju"⁽⁹⁴⁾ Sjedinjene Države su poverilac samo s obzirom na Ameriku.

"Engleska, - piše Šulce-Gevernic, - postepeno prerasta iz industriske države u državu-poverioca. Bez obzira na apsolutno povećanje industriske proizvodnje i industriskog izvoza, dohoci kod kamata i dividenda, od emisija, komisija i špekulacija, zadobijaju sve veće relativno značenje za svu narodnu privredu. Ja mislim da je upravo ta činjenica ekonomska osnova imperijalističkog poleta. Poverilac je čvršće vezan s dužnikom nego prodavac s kupcem".⁽⁹²⁾ U pogledu Nemačke pisao je izdavač časopisa "Banka" A. Lanzburg godine 1911 u članku "Nemačka – država-renterijer": "U Nemačkoj se rado potsmevaju sklonosti pretvaranja u renterijera, koja se opaža u Francuskoj. Ali kod toga zaboravljaju da, ukoliko se stvar tiče buržoazije, nemačke prilike postaju sve sličnije francuskim"⁽⁹⁵⁾

Država-renterijer je država parazitskog, trulećeg kapitalizma, i ta okolnost mora se odražavati, kako na svim socijalno-političkim prilikama datih zemalja uopšte, tako i napose na dvema osnovnim strujama u radničkom pokretu. Da bismo to prikazali što očiglednije, dajemo reč Hopsonu, koji je kao svedok "najpouzdaniji", jer mu se ne može prigovoriti da je pristrasan zbog "marksističkog pravoverja", a s druge strane, on – kao Englez – dobro zna kako stoje stvari u zemlji, najbogatijoj kolonijama i finansiskim kapitalom i imperijalističkim iskustvom.

Pod živim utiscima englesko-burskog rata, opisujući veze imperijalizma s interesima "finansijera", porast njihovih prihoda od narudžbina, nabavki i dr., Hopson veli: "kapitalisti su oni koji daju pravac toj izrazito parazitskoj politici; ali isti motivi vrše uticaj i na specijalne redove radnika. U mnogim gradovima najvažnije industriske grane zavisne su od vladinih narudžbina; od te činjenice u velikoj meri zavisi imperijalizam središta metalurgiske i brodogradilišne industrije". Po mišljenju pisca, dvojake su okolnosti slabile snagu starih imperija: 1) "ekonomski parazitizam" i 2) sastav vojske od zavisnih naroda. "Prvo je običaj ekonomskog parazitizma, zbog koga gospodujuća država iskorišćava svoje provincije, kolonije i zavisne zemlje za bogaćenje svoje vladajuće klase i za podmićivanje svojih nižih klasa, da bi bile mirne". Da bi takvo podmićivanje bilo ekonomski moguće, pa ma u kakvom se obliku vršilo, potreban je – dodajmo mi – monopolistički visok profit.

Što se tiče druge okolnosti, Hopson piše: "Jedan od najčudnijih simptoma slepoće imperijalizma je ona bezbrižnost kojom su Velika Britanija, Francuska i druge imperijalističke nacije pošle tim putem. Velika Britanija je otišla najdalje. Većinu bitaka, kojima smo osvojili našu indisku imperiju, izvojevale su naše vojske sastavljene od urođenika; u Indiji, a u poslednje doba i u Egiptu, velike stajaće vojske nalaze se pod komandom Britanaca, skoro sve ratove kojima je pokorena Afrika, osim njenog južnog dela, vodili su za nas urođenici".

Perspektiva podele Kine dovodi Hopsona do ove ekonomske ocene: "Veći deo zapadne Evrope mogao bi tada primiti onakav izgled i karakter, kakav sada imaju njeni delovi: jug Engleske, Rivijera, mesta Italije i Švajcarske koja najviše posećuju turisti i u kojima stanuju bogataši, naime: mala hrpica bogatih aristokrata, koji dobijaju dividende i penzije s Dalekog Istoka i nešto veća grupa profesionalnih nameštenika i trgovaca i veća grupa domaćih slugu i radnika, zaposlenih u prevoznoj industriji i u industriji koja se bavi konačnom izradom

fabrikata. Nestalo bi glavnih industriskih grana, a masovni produkti za ishranu, masovni polufabrikati, dolazili bi kao danak iz Azije i Afrike". "Eto kakve nam mogućnosti otkriva širi savez zapadnih sila, evropska federacija velikih sila: ona ne samo da ne bi unapredjivala delo svetske civilizacije, nego bi mogla značiti ogromnu opasnost zapadnog parazitizma: izdvojiti grupu najrazvijenijih evropskih industriskih nacija, kod kojih gornje klase dobijaju ogroman danak iz Azije i Afrike i pomoću tog danka drže velike pripitomljene mase nameštenika i slugu, koji se više ne bave proizvodnjom masovnih poljoprivrednih i industriskih produkata, nego ličnim posluživanjem ili drugostepenim industriskim poslovima pod kontrolom nove finansiske aristokratije. Oni koji su spremni da odmahnu rukom na takvu teoriju" (trebalo bi reći: perspektivu) "kao na nešto što ne zaslužuje da se o njemu misli, neka se zamisle o socijalnim i ekonomskim prilikama onih okruga današnje južne Engleske, koji su već dovedeni u takav položaj. Neka promisle kako bi se taj sistem mogao proširiti, kad bi Kina bila podvrgnuta ekonomskoj kontroli takvih grupa finansijera, "ulagača kapitala", njihovih političkih i trgovačko-industriskih nameštenika, koji bi cedili profit iz najvećeg potencijalnog izvora, koji je ikad bio poznat na svetu, sa svrhom da se ti profiti troše u Evropi. Razume se da je položaj vrlo komplikovan, da se igra svetskih sila vrlo teško može uzeti u račun tako, da bi se učinilo vrlo verovatnim ovo ili bilo koje tumačenje budućnosti samo u jednom pravcu. Ali oni uticaji, koji upravljaju imperijalizmom zapadne Evrope u današnje vreme, kreću se u tom smeru i, ako ne naidju na protivdelovanje, ako ne budu odvučeni na drugu stranu, oni rade u smeru upravo takvog završetka procesa".⁽⁹⁶⁾

Pisac ima potpuno pravo: *ako* snage imperijalizma ne bi naišle na protivdelovanje, one bi dovele upravo do toga. Tim je pravilno ocenio značenje "Sjedinjenih država Evrope" u savremenim, imperijalističkim prilikama. Trebalo bi samo dodati, da i u samom radničkom pokretu oportunisti, koji su sada privremeno pobedili u većini zemalja, "rade" sistematski i neumorno upravo u tome smeru. Imperijalizam, koji znači podelu sveta i eksploataciju ne samo Kine, koji znači monopolski-visoke profite za šaćicu najbogatijih zemalja, daje ekonomsku mogućnost potkupljivanja gornjih slojeva proletarijata i time hrani, formira, učvršćuje oportunizam. Samo ne treba zaboraviti one snage koje deluju protiv imperijalizma uopštem a oportunizma napose, koje, naravno, ne može videti socijal-liberal Hopson.

Nemački oportunista Gerhard Hildebrand, koji je u svoje vreme bio isključen iz partije zbog odbrane imperijalizma, a sada bi mogao biti vođa takozvane "socijal-demokratske" partije Nemačke, dobro dopunjava Hopsona, propovedajući "Sjedinjene države zapadne Evrope" (bez Rusije) u svrhu "zajedničkih" akcija. ... Protiv afričkih Crnaca, protiv "velikog islamskog pokreta" za održavanje "jake vojske i mornarice", protiv "japansko-kineske koalicije"⁽⁹⁷⁾ i dr.

Opis "britanskog imperijalizma" kod Šulce-Gevernica pokazuje nam iste crte parazitizma. Nacionalni prihod Engleske približno se podvostručio od 1865 do 1898 g., a dohodak "iz inostranstva" za to vreme povećao se *devet puta*. Ako je "zasluga" imperijalizma "odgajivanje Crnaca za rad" (bez prisiljavanja se ne može...), onda se "opasnost" imperijalizma sastoji u tome, da će "Evropa sav fizički rad – u početku poljoprivredni i rudarski, a zatim i grublji industriski, - svaliti na ledja "tamnokožaca", a sama će se smiriti u ulozi renterijera, pripremajući možda time ekonomsku, pa onda i političku emancipaciju crvenokožnih i tamnokožnih rasa".

U Engleskoj se sve veći deo zemljišta oduzima poljoprivredi i upotrebljava za sport, za zabavu bogataša. Za Škotsku – najaristoratskije mesto za lov i drugi sport – kažu da "živi od svoje prošlosti i od misterije Karnedži-a" (američkog milijardera). Samo na trke i lov na lisice

Engleska troši svake godine 14 miliona funti sterlinga (oko 130 miliona rubalja). Broj renterijera u Engleskoj iznosi oko 1 milion. Procenat produktivnog stanovništva se smanjuje.

	Stanovništvo Engleske (mil.)	Broj radnika glavnih industrijskih grana	% stanovništva
1851	17,9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

A govoreći o engleskoj radničkoj klasi buržoaski istraživač "britanskog imperijalizma na početku XX veka" primoran je da sistematski pravi razliku između "gornjeg sloja" radnika i "pravog proleterskog nižeg sloja". Gornji sloj daje masu članova kooperativa i sindikalnih saveza, sportskih društava i mnogobrojnih verskih sekta. Prema njegovom nivou prilagodjeno je izborno pravo, koje je u Engleskoj "još uvek *dosta ograničeno, da bi se mogao isključiti pravi-proleterski niži sloj*"!! Da bi se ulepšao položaj engleske radničke klase, obično se govori o tom gornjem sloju, koji sačinjava *manjinu* proletarijata, napr., "pitanje nezaposlenosti je prvenstveno pitanje koje se tiče Londona i proleterskog nižeg sloja, o kome *političari malo vode računa*"...⁽⁹²⁾ Trebalo je reći: o kome buržoaski politikanti i "socijalistički" oportunisti malo vode računa.

Medju osobine imperijalizma, koje su u vezi s opisanim krugom pojava, spada smanjenje emigracije iz imperijalističkih zemalja i povećanje emigracije (pridolaska radnika i useljavanja) u te zemlje iz zaostalih zemalja, s nižom nadnicom. Emigracija iz Engleske, kako navodi Hopson, opada od godine 1884; te je godine iznosila 242 hiljade, a 169 hiljada godine 1900. Emigracija iz Nemačke dostigla je maksimum u deceniju 1881-1900: 1453 hiljade, i onda je u dva sledeća decenija pala na 544 i na 341 hiljadu. Zato je rastao broj radnika koji su dolazili u Nemačku iz Austrije, Italije, Rusije i dr. Po popisu od 1907 g. u Nemačkoj je bilo 1.342.294 stranca, od toga industrijskih radnika – 440.800, poljoprivrednih 257.329⁽⁹⁸⁾ U Francuskoj, u rudarskoj industriji, radnici su "znatnim delom" inostranci: Poljaci, Italijani, Španci⁽⁹⁹⁾. U Sjedinjenim Državama najgore plaćena mesta imaju emigranti iz južne i istočne Evrope, a američki radnici daju najveći procenat onih koji se uzdižu do nadglednika i koji dobijaju najbolje plaćen posao⁽¹⁰⁰⁾. Imperijalizam ima tendenciju da i medju radnicima izdvoji privilegovane razrede i da ih otcepi od širokih masa proletarijata.

Treba istaći da se u Engleskoj pojavila, kudikamo ranije od kraja XIX i početka XX veka, tendencija imperijalizma da pocepa radnike i da pojača medju njima oportunistam, da izaziva privremeno truljenje radničkog pokreta. U Engleskoj su, naime, od polovine XIX veka postojale dve odlike imperijalizma: ogromni kapitalni posedi i monopolistički položaj na svetskom tržištu. Marks i Engels su u toku niza decenija sistematski pratili tu vezu oportunistama u radničkom pokretu s imperijalističkim osobinama engleskom kapitalizma. Engels je, napr., pisao Marksu 7 oktobra 1858 g.: "Engleski proletarijat stvarno se sve više i više buržoazira, tako da ova najburžoaskija od svih nacija, izgleda da na kraju krajeva hoće da dovede do toga, da *naporedo* sa buržoazijom ima i buržoasku aristokratiju i buržoaski proletarijat. Razume se, kod nacije koja eksploatiše ceo svet, to je u izvesnoj meri opravdano". Skoro četvrt veka kasnije, u pismu od 11 avgusta 1881 g., on govori o "najgorim engleskim tred-unionima koji dopuštaju da ih vode ljudi koji su se prodali buržoaziji ili bar koje ona plaća". A u pismu Kauckom, od 12 septembra 1882 g., Engels je pisao: "Pitate me šta misle

engleski radnici o kolonijalnoj politici? Ono isto što misle o politici uopšte. Ovde nema radničke partije, ima samo konzervativnih i liberalnih radikala, a radnici se zajedno s njima koriste mirne duše kolonijalnim monopolom Engleske i njenim monopolom na svetskom tržištu⁽¹⁰¹⁾. (Isto je Engels štampao u predgovoru 2-om izdanju "Položaja radničke klase u Engleskoj", 1892 g.)

Ovde su jasno pokazani uzroci i posledice. Uzroci: 1) eksploatacija celog sveta od strane te zemlje; 2) njen monopolski položaj na svetskom tržištu; 3) kolonijalni monopol. Posledice: 1) deo engleskog proletarijata se buržoazirao; 2) jedan njegov deo dopušta da njim upravljaju ljudi koji su se prodali buržoaziji ili bar koje one plaća. Imperijalizam početka XX veka završio je podelu sveta među šaćicu država, od kojih sada svaka eksploatiše (u smislu izvlačenja ekstraprofita) nešto manji deo "celog sveta" nego Engleska godine 1858; svaka se nalazi u monopolističkom položaju na svetskom tržištu, zahvaljujući trustovima, kartelima, finansiskom kapitalu, odnosima poverilaca prema dužniku; svaka ima do izvesne mere kolonijalni monopol (videli smo da je od 75 miliona kv. km. *svih* kolonija sveta, 65 miliona, tj. 86% koncentrisano u rukama šest velikih sila; 61 milion, tj. 81% u rukama tri velike sile.

Ono čim se sadašnji položaj odlikuje, to su ekonomske i političke prilike, koje su morale pojačati nepomirljivost oportunitizma s opštim bitnim interesima radničkog pokreta; imperijalizam je iz zametka izrastao u gospodareći sistem; kapitalistički monopoli zauzeli su prvo mesto u narodnoj privredi i politici; podela sveta dovedena je do kraja; a, s druge strane, umesto neograničenog monopola Engleske vidimo među malim brojem imperijalističkih sila borbu za sudelovanje u monopolu, borbu koja karakteriše čitav početak XX veka. Oportunitizam ne može sada potpuno pobediti u radničkom pokretu jedne zemlje na dugi niz decenija, kao što je pobedio oportunitizam u Engleskoj, u drugoj polovini XIX veka, ali on je konačno sazreo, prezreo i sagnjio u nizu zemalja, i kao socijal-šovinizam stopio se s buržoaskom politikom⁽¹⁰²⁾.

Beleške:

91. Hobson, str. 59, 60.

92. Schulze-Gaevernitz, Br. Imp, str. 320 i dr.

93. Sart. von Waltershausen: "D. Volkswirt. Syst. etc.", B. 1907, knj. IV.

94. Schilder, str. 393.

95. "Die Bank", 1911, 1, str. 11.

96. Hobson, str. 103, 205, 144, 335, 386.

97. Gerhard Hilderbrand: "Die Erschütterung der Industrie-Herrschaft und des Industriesozialismus", 1910, str. 229 i d.

98. Statistik des Deutschen Reichs. Bd. 211.

99. Henger: "Die Kapitalsanlage der Franzosen", St, 1913.

100. Haurwich: "Immigration and Labour", NY. 1913.

101. "Briefwechsel von Marx und Engels", Bd. II, str. 290; IV, 453. – K. Kautsky: "Sozialismus und Kolonialpolitik", Brl. 1907, str. 79; ta je brošura pisana u ona beskrajno daleka vremena, kada je Kaucki bio marksista.

102. Ruski socijal-šovinizam gospode Potresova, Čenkela, Maslova itd. kako u svom otvorenom obliku, zako i u prikrivenom (gospoda Čeize, Skobeljev, Akselrod, Martov i dr.) takodje je izrastao iz ruske vrste oportunizma, naime iz likvidatorstva.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

IX

Kritika imperijalizma

Kritiku imperijalizma mi shvatamo u širokom smislu reči, kao odnos raznih društvenih klasa prema politici imperijalizma u vezi s njihovom opštom ideologijom.

Ogromna veličina finansiskog kapitala, koji je koncentrisan u malo ruku i koji stvara neobično gustu mrežu odnosa i veza, koja mu podvrgava ne samo masu srednjih i malih nego i najmanjih kapitalista i posrednika – s jedne strane, a s druge strane – pooštrena borba protiv drugih nacionalno-državnih grupa finansijera za podelu sveta i za gospodstvo nad drugim zemljama, - sve to izaziva opšti prelaz svih imućnih klasa na stranu imperijalizma. "Sveopšte" ushićenje njegovim perspektivama, besomućna odbrana imperijalizma, ulepšavanje imperijalizma na sve moguće načine – to je znak vremena. Imperijalistička ideologija prodiere u radničku klasu. Nju ne deli kineski zid od drugih klasa. Ako su vodje sadašnje takozvane "socijal-demokratske" partije Nemačke s pravom dobili ime "socijal-imperijalista", tj. socijalista na rečima, a imperijalista na delu, to je Hopson već 1902 g. spomenuo postojanje "fabrikantskih imperijalista" u Engleskoj, koji pripadaju oportunističkom "Fabijanskom društvu".

Buržoaski naučnici i publicisti nastupaju kao branioci imperijalizma, obično u nešto zavijenom obliku, zataškavajući potpuno gospodstvo imperijalizma i njegove duboke korene, nastojeći da na prvom mestu istaknu pojedinosti i drugorazredne detalje, naprežući se da neozbiljnim "projektima reformi", kao što je policijski nadzor nad trustovima i bankama i t. sl., skrenu pažnju sa onoga što je bitno. Redje nastupaju cinični, otvoreni imperijalisti, koji imaju smelosti da priznaju besmislenost misli o reformisanju osnovnih svojstava imperijalizma.

Uzmimo jedan primer. Nemački imperijalisti u izdanju: "Arhiv svetske privrede" nastoje da prate nacionalno-oslobodilačke pokrete u kolonijama, razume se, naročito u ne-nemačkim. Oni beleže meteže i proteste u Indiji, pokret u Natalu (Južna Afrika), u Holandskoj Indiji itd. Jedan od njih, u belešci povodom engleskog izdanja, gde se nalazi izveštaj o konferenciji podjarmljenih nacija i rasa, koja je održana 28 do 30 juna 1910 g. sa predstavnicima raznih naroda Azije, Afrike i Evrope pod tuđim gospodstvom, komentarišući govore na toj konferenciji, piše: "Govore nam da se treba boriti protiv imperijalizma; gospodujuće države treba da priznaju potčinjenim narodima pravo na samostalnost; međunarodni tribunal treba da pazi na ispunjavanje ugovora, sklopljenih između velih sila i slabih naroda. Konferencija ne ide dalje od tih nevinih želja. Ne vidimo ni traga shvatanju one istine, da je imperijalizam nerazdvojivo vezan s kapitalizmom u njegovom današnjem obliku, i da je stoga (!) direktna

borba protiv imperijalizma beznadna, osim ako se ograniči na istupanje protiv pojedinih, osobito odvratnih ekscesa".⁽¹⁰³⁾ Budući da je reformističko popravljjanje osnova imperijalizma obmana, "nevina želja", budući da buržoaski predstavnici ugnjetenih nacija ne idu "dalje" napred, zato buržoaski predstavnik nacije koja ugnjetava ide "dalje" *natrag*, puzanju pred imperijalizmom, koje prikriva pretenzijama na "naučnost". I to je "logika"!

Temeljna pitanja kritike imperijalizma su pitanja o tome, da li je moguće reformističko menjanje osnova imperijalizma, da li treba ići napred ka daljem pooštavanju i produbljivanju protivurečja, koja imperijalizam radja, ili natrag, njihovom otupljivanju. Budući da je politička osobina imperijalizma reakcija na celoj liniji i pojačavanje nacionalnog ugnjetavanja u vezi sa ugnjetavanjem koje vrši finansijska oligarhija i odstranjivanje slobodne konkurencije, to se gotovo u svim imperijalističkim zemljama početka XX veka javlja sitnoburžoaska-demokratska opozicija. I prekid s marksizmom koji je izvršio Kaucki, i široka internacionalna struja kauckijanstva baš i jeste u tome da se Kaucki ne samo nije pobrinuo nego nije ni umeo da se suprotstavi toj sitnoburžoaskoj, reformističkoj, ekonomski u svojoj osnovi reakcionarnoj, opoziciji, nego se naprotiv praktički s njom stopio.

U Sjedinjenim Državama imperijalistički rat protiv Španije 1898 godine izazvao je opoziciju "anti-imperijalista", poslednjih mohikanaca buržoaske demokratije, koji su taj rat nazivali "zločinačkim", smatrali da osvajanje tuđih zemalja znači povredu ustava, proglasili "šovinističkom obmanom" postupak prema vodji urođenika sa Filipina, Agvinaldu (njemu su obećali slobodu njegove zemlje, a onda iskrcali američku vojsku i anektirali Filipine), - citirali reči Linkolna: "kada beli čovek upravlja sam sobom, to je samouprava; kada on upravlja sam sobom i ujedno upravlja i drugima, to više nije samouprava, to je despotizam".⁽¹⁰⁴⁾ Ali, kako se sva ta kritika bojala priznati neraskidivu vezu imperijalizma s trustovima, pa prema tome i sa osnovama kapitalizma, pridružiti se snagama koje stvara krupni kapitalizam i njegov razvitak, ona je ostala "nevinom željom".

Isto je osnovno stanovište Hopsona u njegovoj kritici imperijalizma. Hopson je pretekao Kauckog ustajući protiv "neizbežnosti imperijalizma" i naglašavajući potrebu da se "podigne potrošačka sposobnost" stanovništva (u kapitalizmu!). U kritici imperijalizma, svemoći banaka, finansijske oligarhije i dr. na sitnoburžoaskom stanovištu stoje Agad, A. Lanzburg, L. Ešvege, koje smo nekoliko puta citirali, a od francuskih pisaca – Viktor Berar, pisac površne knjige: "Engleska i imperijalizam" (1900 g.). Svi oni, nimalo ne pretendujući na marksizam, suprotstavljaju imperijalizmu slobodnu konkurenciju i demokratiju, osudjuju zamisao bagdadske željeznice, koja vodi u sukobe i rat, izražavaju "nevine želje" za mirom i t. sl. – sve do statistike međunarodnih emisija A. Najmarka, koji, nabrajajući stotine miliona franaka "međunarodnih" vrednosti, uzvikuje 1912 g.: "može li se pretpostaviti, da bi mir mogao biti narušen? ... da bi se kod tako ogromnih brojki rizikovalo izazivanje rata?"⁽¹⁰⁵⁾

Kod buržoaskih ekonomista takva nevinost nije čudnovata, ta njima je kod toga i *korisno* da izgledaju toliko naivni i da "ozbiljno" govore o miru pod imperijalizmom. Ali šta je ostalo od marksizma kod Kauckog, kad se on godine 1914, 15, 16 postavlja na isto buržoasko reformističko stanovište i konstatuje da se "svi slažu" (imperijalisti, tobože-socijalisti i socijal-pacifisti) u pogledu mira? Umesto analize i otkrivanja dubine protivurečja imperijalizma, vidimo samo reformističke "nevine želje", da se predje preko tih protivurečja, da se ona zaobidju.

Evo jednog malog primera ekonomske kritike imperijalizma Kauckog. On uzima podatke o izvozu i uvozu Engleske iz Egipta 1872 i 1912 godine; pokazuje se da je taj izvoz i uvoz

rastao slabije nego opšti izvoz i uvoz iz Engleske. I Kaucki umuje: "nemamo nikakvog razloga da tvrdimo da bi se bez vojničkog zaposedanja Egipta trgovina s njim manje porasla pod uticajem obične težnje ekonomskih faktora". "Težnje kapitala za širenjem" "najbolje se mogu ostvariti mirnom demokratijom, a ne nasilnim metodama imperijalizma". ⁽¹⁰⁶⁾

Ovo umovanje Kauckog, na sto načina prepevano od njegovog štitonoše (i ruskog prikrivača socijal-šovinista) G. Spektatora, osnova je kauckijanske kritike imperijalizma, pa se stoga na to moramo podrobnije osvrnuti. Počecemo sa citatima iz Hilferdinga, čije je zaključke Kaucki mnogo puta, pa i u aprilu 1916 g., proglasio da su "jednoglasno prihvaćeni od svih socijalističkih teoretičara".

"Nije stvar proletarijata, - piše Hilferding, - da progresivnoj kapitalističkoj politici suprotstavlja zaostalu politiku ere slobodne trgovine i neprijateljskog odnosa prema državi. Odgovor proletarijata na ekonomsku politiku finansiskog kapitala, na imperijalizam, ne može biti slobodna trgovina, nego samo socijalizam. Takav ideal, kao što je uspostavljanje slobodne konkurencije – on se sada pretvorio u reakcionarni ideal – ne može sada biti cilj proleterске politike, taj cilj može biti jedino potpuno uništenje konkurencije uklanjanjem kapitalizma". ⁽¹⁰⁷⁾

Kaucki je prekinuo sa marksizmom, braneći za epohu finansiskog kapitala "reakcionarni ideal", "mirnu demokratiju", "običnu težnju ekonomskih faktora" – jer taj ideal *objektivno* vuče natrag, od monopolističkog kapitalizma na nemonopolistički, on je reformistička prevara.

Trgovina s Egiptom (ili s kojom drugom kolonijom ili polukolonijom) "porasla bi" jače *bez* vojničkog zauzimanja, bez imperijalizma, bez finansiskog kapitala. Šta to znači? Da bi se kapitalizam brže razvijao, ako se slobodna konkurencija ne bi ograničila ni monopolom uopšte, ni "vezama" ili ugnjetavanjem (tj. takodje monopolom) finansiskog kapitala ni monopolskim posedovanjem kolonija od strane pojedinih zemalja?

Umovanje Kauckog ne može imati drugog smisla, a taj "smisao" je besmislica. Recimo da je *tako*, da bi slobodna konkurencija bez ikakvih monopola brže razvijala kapitalizam i trgovinu. Ali što se brže razvija trgovina i kapitalizam, to je jača koncentracija proizvodnje i kapitala, koja *radja* monopol. A monopoli su se *već* rodili, - upravo *iz* slobodne konkurencije! Čak iako su sada monopoli počeli usporavati razvitak, ipak to nije dokaz za slobodnu konkurenciju, koja je nemogućna posle toga kako je rodila monopole.

Ma kako okretali umovanje Kauckog, ne možemo u njemu ništa naći osim reakcionarnosti i buržoaskog reformizma.

Ako popravimo to umovanje i kažemo, kao što kaže Spektator: trgovina engleskih kolonija s Engleskom razvija se sada sporije nego s drugim zemljama – to takodje ne spasava Kauckog. Jer Englesku tuče *takodje* monopol, *takodje* imperijalizam, samo druge zemlje (Amerike, Nemačke). Poznato je da su karteli doveli do zaštitnih carina novog, originalnog tipa: zaštićuju se (to je već Engels spomenuo u III svesci "Kapitala") upravo oni proizvodi koji su sposobni za izvoz. Poznat je, dalje, kartelima i finansiskom kapitalu svojstven sistem "izvoza u bescenje", "demping" kako kažu Englezi: u zemlji kartel prodaje svoje proizvode uz monopolistički visoku cenu, a u inostranstvu prodaje bud zašto – da bi oslabio konkurenta, da bi svoju proizvodnju raširio do maksimuma itd. Ako Nemačka brže razvija svoju trgovinu s engleskim kolonijama nego Engleska – to samo dokazuje da je nemački imperijalizam svežiji,

jači, organizovaniji, razvijeniji od engleskog, a nikako ne dokazuje "prevagu" slobodne trgovine, jer se tu ne bori slobodna trgovina protiv protekcionizma, protiv kolonijalne zavisnosti, nego se bori jedan imperijalizam protiv drugog, jedan monopol protiv drugog, jedan finansiski kapital protiv drugog. Premoć nemačkog imperijalizma nad engleskim jača je nego zid kolonijalnih granica ili zaštitnih carina: od toga praviti "dokaz" za slobodnu trgovinu i "mirnu demokratiju" znači vulgarnost, znači zaboraviti osnovne oznake i svojstva imperijalizma, znači zamenjivanje marksizma malogradjanskim reformizmom.

Interesantno je da je čak i buržoaski ekonomist A. Lanzburg, koji kritikuje imperijalizam isto tako malogradjanski kao i Kaucki, ipak naučnije obradio podatke trgovinske statistike. On ne upoređuje samo jednu slučajno uzetu zemlju i samo kolonije sa ostalim zemljama, nego upoređuje izvoz iz imperijalističke zemlje 1) u zemlju koja je od nje finansiski zavisna, koja od nje uzajmljuje novac i 2) u zemlje finansiski nezavisne. Dobija se ovo:

Izvoz iz nemačke
(milioni maraka)

		1889	1908	Povećanje u %
U zemlje finansiski nezavisne od Nemačke	Rumunija	48,2	70,8	+47%
	Portugalija	19,0	32,8	+73%
	Argentina	60,7	147,0	+143%
	Brazilija	48,7	85,4	+73%
	Čile	28,3	52,4	+85%
	Turska	29,9	64,0	+114%
	<i>Svega</i>	<i>22,8</i>	<i>51,5</i>	<i>+92%</i>
U zemlje finansiski zavisne od Nemačke	Vel. Britanija	651,8	997,4	+53%
	Francuska	210,2	437,9	+108%
	Belgija	137,2	322,2	+135%
	Švajcarska	177,4	401,1	+127
	Australija	21,2	64,5	+205%
	Holandska Indija	8,8	40,7	+363%
	<i>Svega</i>	<i>1.206,6</i>	<i>2.261,4</i>	<i>+87%</i>

Lanzburg nije *zbrojio* cifre i stoga začudo nije primetio, *ako* te cifre išta dokazuju, da dokazuju samo *protiv* njega, jer je izvoz u zavisne zemlje porastao *ipak brže*, iako ne mnogo, nego u finansiski nezavisne (podvući ćemo "ako", jer Lanzburgova statistika ni izdaleka nije potpuna).

Prateći vezu izvoza sa zajmovima Lanzburg piše:

"Godine 1890/91 zaključen je rumunski zajam posredstvom nemačkih banaka, koje su već u prethodnim godinama davale na račun toga zajma. Zajam je služio uglavnom za kupovanje željezničkog materijala, koji se dobavlja iz Nemačke. Godine 1891 nemački izvoz u Rumuniju iznosio je 55 miliona maraka. Sledeće godine pao je na 39,4 miliona i s prekidima pao na 25,4 miliona u g. 1900. Tek poslednjih godina ponovo je postigao nivo od 1891 g. – zahvaljujući dvama novim zajmovima.

"Nemački izvoz u Portugaliju narastao je usled zajmova 1888/89 g. na 21,1 miliona (1890), zatim je u dve sledeće godine pao na 16,2 i 7,4 miliona i dostigao svoj stari nivo tek 1903 g.

"Još su reljefniji podaci o nemačko-argentinskoj trgovini. Usled zajmova 1888 i 1890 g. nemački izvoz u Argentinu dostigao je 1889 g. 60,7 miliona. Dve godine kasnije izvoz je iznosio svega 18,6 miliona, manje od trećine predjašnjeg. Tek godine 1901 dostignut je i prestignut nivo od 1889 g., što je bilo u vezi s novim državnim i gradskim zajmovima, sa izdavanjem novca za podizanje električnih preduzeća i drugim finansiskim operacijama.

"Izvoz u Čile narastao je zbog zajma od 1889 g. na 45,2 miliona (1892) i zatim za godinu dana pao na 22,5 miliona. Posle novog zajma, zaključenog posredstvom nemačkih banaka godine 1906, izvoz se podigao na 84,7 miliona (1907), da bi ponovo pao na 52,4 miliona godine 1908". [\(108\)](#)

Iz tih činjenica Lanzburg izvodi zabavan malogradjanski moral, da je nestalan i neravnomeran izvoz koji je u vezi sa zajmovima, da nije dobro izvoziti kapital u inostranstvo, umesto da se "prirodno" i "harmonično" razvija industrija u domovini, da Krupa "skupo" stoje bakšiši kod inostranih zajmova i t. sl. Ali činjenice govore jasno: povećanje izvoza *upravo je* u vezi s lupeškim mahinacijama finansiskog kapitala, koji se ne brine za buržoaski moral i dere dve kože s vola: prvo, profit od zajma, drugo, profit od *istog* zajma kada se troši na kupovinu Krupovih proizvoda ili željezničkog materijala sindikata čelika i dr.

Ponavljamo: Lanzburgovu statistiku nikako ne smatramo savršenstvom, ali ju je trebalo navesti, jer je naučnija nego statistika Kaukoga i Spektatora, jer Lanzburg pravilnije prilazi pitanju. Za prosudjivanje značaja finansiskog kapitala u stvari izvoza u t. sl. Treba znati odvojiti vezu izvoza specijalno i samo s mahinacijama finansijera, specijalno i samo s prodajom kartelskih proizvoda itd. A upoređivati naprosto kolonije uopšte sa nekolonijama, jedan imperijalizam s drugim imperijalizmom, jednu polukoloniju ili koloniju (Egipat) sa svim ostalim zemljama znači obilaziti i zataškavati *upravo suštinu* stvari.

Zato Kauckijeva teoretska kritika imperijalizma i nema ništa zajedničkog s marksizmom, zato je i podesna samo kao uvod u propovedanje mira i jedinstva sa oportunistima i socijal-šovinistima, jer ta kritika obilazi i zataškava *upravo najdublja i najbitnija protivurečja* imperijalizma: protivurečje između monopola i slobodne konkurencije koja postoji naporedo s monopolom, između gigantskih "operacija" (sa gigantskim profitima) finansiskog kapitala i

"poštene" trgovine na slobodnom tržištu, između kartela i trustova, s jedne strane, i nekartelisane industrije s druge strane, itd.

Apsolutno isti reakcionarni karakter ima i mnogo spominjana teorija ultra-imperijalizma, koju je izmislio Kaucki. Uporedite njegovo umovanje o toj temi godine 1915 i umovanje Hopsona godine 1902:

Kaucki: "... Zar ne može sadašnja imperijalistička politika biti potisnuta od nove, ultra-imperijalističke, koja će namesto međusobne borbe nacionalnih finansijskih kapitala postaviti zajedničku eksploataciju sveta od strane internacionalno-ujedinjenog finansijskog kapitala? Svakako, takva se nova faza kapitalizma može zamisliti. Da li se ona može ostvariti, za to pitanje nemamo još dovoljnih pretpostavki".⁽¹⁰⁹⁾

Hopson: "Hrišćanstvo, koje se učvrstilo u nekoliko krupnih federalnih imperija, od kojih svaka ima niz necivilizovanih kolonija i zavisnih zemalja, mnogima izgleda kao najzakonitiji razvoj savremenih tendencija i uz takav razvoj, koji bi nam ulio najviše nade za stalan mir na solidnoj bazi inter-imperijalizma".

Ultra-imperijalizam ili nad-imperijalizam Kaucki je nazvao ono, što je 13 godina pre njega Hopson nazvao inter-imperijalizmom ili među-imperijalizam. Osim što je smišljena nova premudra reč, zamenjivanjem jedne latinske rečenice drugom, napredak "naučne" misli kod Kauckog sastoji se samo u pretenziji, da se prikaže kao marksizam ono što Hopson opisuje u bitnosti kao licemernost engleskih popova. Posle englesko-burskog rata bilo je sasvim prirodno, da taj visokopoštovani stalež napregne sve sile da bi *utešio* engleske malogradjane i radnike, koji su izgubili mnogo poginulih u južnoafričkim bojevima i koji su morali plaćati povećane poreze da bi se osigurali što veći profiti engleskim finansijerima. A koja bi uteha bila bolja od te, da imperijalizam nije tako rdjav, da je on blizu inter- (ili ultra-) imperijalizmu, koji je kadar da osigura stalan mir? Ma kako bile dobre namere engleskih popova i sladunjavog Kauckog, objektivni, tj. stvarni socijalni smisao njegove "teorije" je jedan i samo jedan: najreakcionarnije tešenje masa nadama na mogućnost stalnog mira u kapitalizmu, pomoću skretanja pažnje od oštih protivurečja i oštih problema savremenosti na lažne perspektive nekakvog tobože novog budućeg "ultra-imperijalizma". Prevara masa – osim toga ništa, - ama baš ništa drugo, nema u "marksističkoj" teoriji Kauckoga.

Ustvari, dovoljno je da jasno uporedimo opšte poznate, nepobitne činjenice, pa da se uverimo koliko su lažne perspektive koje je Kaucki nastojao da sugerise nemačkim radnicima (i radnicima svih zemalja). Uzmimo Indiju, Indo-Kinu i Kinu. Poznato je da su te tri kolonijalne i polukolonijalne zemlje sa stanovništvom od 6-7 stotina miliona duša podvrgnute eksploataciji finansijskog kapitala nekoliko imperijalističkih sila – Engleske, Francuske, Japana, Sjedinjenih Država itd. Uzmimo da te imperijalističke zemlje sklope saveze, jedna protiv druge, sa ciljem da odbrane ili prošire svoje posede, interese i "sfere uticaja" u pomenutim azijskim državama. To će biti "inter-imperijalistički" ili "ultra-imperijalistički" savezi. Uzmimo da *sve* imperijalističke države sklope savez u svrhu "mirne" podele pomenutih azijskih zemalja – to će biti "internationalno-ujedinjeni finansijski kapital". Stvarne primere takvih saveza imamo u istoriji XX veka na primer u odnosu velikih sila prema Kini. Pita se, da li se "može" pretpostaviti, uz uslov da se sačuva kapitalizam (a Kaucki pretpostavlja upravo taj uslov), da takvi savezi ne bi bili kratkotrajni? Da u njima ne bi bilo trvenja, sukoba i borbe u svakakvim i u svim mogućnim oblicima?

Dosta je samo jasno postaviti pitanje, pa da se na njega ne može drugačije odgovoriti osim odrečno. Jer se u kapitalizmu *ne* može zamisliti druga baza za podelu sfera uticaja, interesa, kolonija itd. osim *snage* učesnika u deobi, *snage* opšte-ekonomske, finansiske, vojne itd. A snaga tih učesnika u deobi menja se nejednolično jer u kapitalizmu ne može biti *ravnomernog* razvitka pojedinih preduzeća, trustova, industriskih grana, zemalja. Pre pola veka Nemačka je bila šaka jada, ako njenu tadašnju kapitalističku snagu uporedimo sa snagom tadašnje Engleske; isto tako – Japana u poredjenju s Rusijom. Zar se "može" pretpostaviti, da će za 10-20 godina ostati nepromenjeni odnosi izmedju imperijalističkih velikih sila? Apsolutno se ne može pretpostaviti.

Stoga su "inter-imperijalističke" ili "ultra-imperijalistički" savezi u kapitalističkoj stvarnosti, a ne u vulgarnoj malogradjanskoj fantaziji engleskih popova ili nemačkog "marksiste" Kauckog – u kakvoj god se formi sklopili, bilo u obliku imperijalističke koalicije protiv druge imperijalističke koalicije, bilo u obliku sveopšteg saveza *svih* imperijalističkih sila – *neizbežno* samo "predasi" izmedju ratova. Mirni savezi pripremaju ratove, a i sami nastaju iz ratova, uslovljavajući se medjusobno, radjajući promenu oblika mirne i nemirne borbe, *iz jedne te iste* baze imperijalističkih veza i uzajamnih odnosa svetske privrede i svetske politike. A premudri Kaucki, da bi umirio radnike i pomirio ih sa socijal-šovinistima koji su prešli na stranu buržoazije, razdvaja iz jedinstvenog lanca jednu kariku od druge, razdvaja današnji mirni i "ultra-imperijalistički", čak "ultra-ultra-imperijalistički" savez *svih* velikih sila radi "smirivanja" Kine (setite se gušenja bokserskog ustanka) od sutrašnjeg nemirnog sukoba koji priprema prekосуtra opet "mirni" opšti savez za podelu recimo Turske *itd., itd.* Namesto žive povezanosti naroda imperijalističkog mira i perioda imperijalističkih ratova, Kaucki pruža radnicima mrtvu apstrakciju, da bi ih pomirio s njihovim mrtvim vodjama.

Amerikanac Hil u predgovoru svoje "Istorije diplomatije u medjunarodnom razvitku Evrope" ističe ove periode najnovije istorije diplomatije: 1) era revolucije; 2) ustavni pokret; 3) era "trgovačkog imperijalizma"⁽¹¹⁰⁾ naših dana. A jedan pisac deli istoriju "svetske politike" Velike Britanije od 1870 g. na četiri perioda: 1) aziski (borba protiv kretanja Rusije u Srednjoj Aziji u pravcu Indije); 2) afrički (otprilike 1875 do 1902 – borba protiv Francuske radi podele Afrike, - "Fašoda" 1898 – umalo što nije došlo do rata s Francuskom); 3) drugi aziski (ugovor s Japanom protiv Rusije) i 4) "evropski" – uglavnom protiv Nemačke.⁽¹¹¹⁾ "Politička čarkanja prethodnica razvijaju se na finansiskoj osnovi", - pisao je još 1905 g. bankarski praktičar Riser, - ukazujući na to kako je francuski finansiski kapital, operišući u Italiji, pripremao politički savez tih zemalja, kako se razvijala borba Nemačke i Engleske radi Persije, borba svih evropskih kapitala radi zajmova Kini i dr. Eto to je ona živa stvarnost "ultra-imperijalističkih" mirnih saveza u neraskidivoj vezi s prosto-imperijalističkim konfliktima.

Kauckijevo zabašurivanje najdubljih protivurečja imperijalizma, koje se neizbežno pretvara u polepšavanje imperijalizma, nije bez posledica i za kritiku političkih svojstava imperijalizma koju daje taj pisac. Imperijalizam je epoha finansiskog kapitala i monopola koji svagde unose težnje za gospodstvom, a ne za slobodom. Rezultat tih tendencija je reakcija na celoj liniji, ma kakvo bilo političko uredjenje, krajnje pooštrenje protivurečja i na tom području. Osobito se zaoštava i nacionalno potlačivanje i težnja za aneksijama, tj. za rušenjem nacionalne nezavisnosti (jer aneksija nije ništa drugo, nego rušenje samoodredjenja nacija). Hilferding pravilno ističe vezu imperijalizma sa pojačavanjem nacionalnog tlačenja: "Što se tiče nanovo otvorenih zemalja, - piše on, - kapital koji se tamo uvozi pojačava ta protivurečja i izaziva protiv došljaka sve jači otpor naroda, kad se budi nacionalna svest; taj otpor može lako prerasti u opasne mere uperene protiv inostranog kapitala. Iz temelja se revolucionarišu stari socijalni odnosi, ruši se hiljadugodišnja agrarna izolovanost "izvan-istoriskih nacija", one se

uvlače u kapitalistički vrtlog. Sam kapitalizam malo pomalo daje pokorenima sredstva i načine oslobodjenja. I oni ističu onaj cilj koji je nekada za evropske nacije bio nešto najviše: stvaranje jedinstvene nacionalne države, kao orudja ekonomske i kulturne slobode. Taj pokret za nezavisnost preti evropskom kapitalu u njegovim najdragocenijim područjima eksploatacije, koja obećavaju najsjajnije perspektive, i evropski kapital može održavati svoje gospodarstvo samo tako, da stalno pojačava svoje vojne snage".⁽¹¹²⁾

Tome treba dodati, da ne samo u novootvorenim, nego i u starim zemljama imperijalizam dovodi do aneksija, do jačanja nacionalnog ugnjetavanja, pa prema tome, i do sve jačeg otpora. Protestujući protiv pojačavanja političke reakcije koju vrši imperijalizam, Kaucki ostavlja u zasenku pitanje, koje je postalo osobito aktuelnom, pitanje o nemogućnosti jedinstva sa oportunistima u eposi imperijalizma. Protestujući protiv aneksija on svojim protestima daje takav oblik, koji je najmanje uvredljiv za oportuniste, i koji oni mogu najlakše prihvatiti. On se obraća neposredno nemačkim slušaocima i za sve to zabašuruje upravo ono najvažnije i svakidašnje, na primer, da je Elzas i Lotaringija aneksija koju je izvršila Nemačka. Da bismo ocenili to "zastranjenje misli" Kauckoga, uzmimo jedan primer: recimo da Japanac osudjuje aneksiju Filipina koju su izvršili Amerikanci. Pita se, hoće li mnogi poverovati, da on to čini iz neprijateljstva prema aneksijama uopšte, a ne iz želje da sam anektira Filipine? I zar nećemo morati priznati, da se "borba" Japanaca protiv aneksija može smatrati iskrenom i politički-poštenom samo u tom slučaju, ako on ustaje protiv aneksije Koreje koju je izvršio Japan, ako zahteva slobodu otcepljenja Koreje od Japana?

I teoretska analiza imperijalizma kod Kauckog i njegova ekonomska, a isto tako i politička kritika imperijalizma *skroz* su prožete duhom zabašurivanja i izgladjivanja najbitnijih protivurečja, duhom koji se apsolutno ne može pomiriti s marksizmom, težnjom da se u evropskom radničkom pokretu po svaku cenu sačuva uzdrmano jedinstvo s oportunizmom.

Beleške:

103. Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. II, str. 193.

104. J. Patouillet: "L'imperialisme americain", Dijon 1904, str. 272.

105. Bulletin de l'Institut International de Statistique, T. XIX, livre II, p. 225.

106. Kautsky: "Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund", Nurnberg 1915, str. 72 i 70.

107. "Finansiski kapital", str. 567.

108. "Die Bank", 1909, 2, str. 819 i dalje.

109. "Neue Zeit", 30 aprila 1915, str. 144.

110. David Jayne Hill: "A history of the Diplomacy in the international development of Europe", vol. I, p. X.

111. Schilder, isto, str. 178.

112. "Finansiski kapital", str. 487.

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma

X

Istorisko mesto imperijalizma

Videli smo da je imperijalizam po svojoj ekonomskoj suštini monopolistički kapitalizam. Već tim je određeno istorisko mesto imperijalizma, jer monopol, koji izrasta na osnovu slobodne konkurencije, jeste prelaz od kapitalističkog uređenja u više društveno-ekonomsko uređenje. Osobito treba istaći četiri glavna oblika monopola, ili glavne manifestacije monopolističkog kapitalizma, koje su karakteristične za epohu koju promatramo.

Prvo, monopol je izrastao iz koncentracije proizvodnje na vrlo visokom stepenu njenog razvitka. To su monopolistički savezi kapitalista, kareti, sindikati, trustovi. Videli smo koju golemu ulogu igraju oni u savremenom privrednom životu. U početku XX veka oni su potpuno preovladali u najrazvijenijim zemljama, pa iako su prvi koraci na putu kartelisanja bili ranije učinjeni u zemljama s visokom zaštitnom carinom (Nemačka, Amerika), u Engleskoj se sa njenim sistemom slobodne trgovine tek nešto kasnije pojavila ista osnovna činjenica: radjanje monopola iz koncentracije proizvodnje.

Drugo, monopoli su deoveli do pojačanog zauzimanja najvažnijih izvora sirovina, osobito kod osnovne i najviše kartelisane industrije kapitalističkog društva: kamenougljene i metalurgiske. Monopolističko posedovanje najvažnijih izvora sirovina strašno je povećalo vlast krupnog kapitala i pooštrilo protivurečja između kartelisane i nekartelisane industrije.

Treće, monopol je izrastao iz banaka. One su se od skromnih posredničkih preduzeća pretvorile u monopoliste finansijskog kapitala. Nekih tri do pet najkrupnijih banaka, koje bilo najrazvijenije kapitalističke nacije, ostvarilo je "personalnu uniju" industriskog i bankovnog kapitala, koncentrisalo je svojim rukama raspolaganje milijardama i milijardama, koje sačinjavaju veći deo kapitala i novčanih prihoda cele zemlje. Finansijska oligarhija, koja prekriva gustom mrežom odnose zavisnosti na sve bez izuzetka ekonomske i političke ustanove savremenog buržoaskog društva, - to je najreljefnija pojava toga monopola.

Četvrto, monopol je izrastao iz kolonijalne politike. Mnogobrojnim "starim" motivima kolonijalne politike finansijski kapital dodao je borbu za izvore sirovina, za izvoz kapitala, za "sfere uticaja" – tj. sfere unosnih poslova, koncesije, monopolističkih profita i dr. – najzad za privrednu teritoriju uopšte. Na primer, kad su evropske sile svojim kolonijama zapremale deseti deo Afrike, kako je to bilo još 1976 g., tada se kolonijalna politika mogla razvijati ne-monopolistički, tako reći po tipu "slobodno-prisvajačkog" zauzimanja zemalja. Ali kada je 9/10 Afrike bilo zauzeto (1910), kad je cela zemaljska kugla bila podeljena – neizbežno je nastupila era monopolističkog posedovanja kolonija, pa prema tome i osobito zaoštrene borbe za podelu i ponovnu podelu sveta.

Opšte je poznato, koliko je monopolistički kapitalizam pooštrio sva protivurečja kapitalizma. Dosta je napomenuti skupoću i pritisak kartela. To zaoštavanje protivurečja najjača je pokretna snaga prelaznog istoriskog perioda, koji je započeo s konačnom pobedom svetskog finansijskog kapitala.

Monopoli, oligarhija, težnje za gospodstvom umesto težnja za slobodom, eksploatacija sve većeg broja malih i slabih nacija od šačice najbogatijih i najjačih nacija – iz svega toga su nastale one odlike imperijalizma, koje nas primoravaju da ga karakterišemo kao parazitski ili

truleći kapitalizam. Stvaranje "države-renterijera", države-lihvara, čija buržoazija sve više živi od izvoza kapitala i "rezanja kupona" sve se reljefnije pokazuje kao jedna od tendencija imperijalizma. Bilo bi pogrešno misliti, da ta tendencija k truljenju isključuje brzi porast kapitalizma; ne, pojedine industrijske grane, pojedini slojevi buržoazije, pojedine zemlje, pokazuju u eposi imperijalizma, u većoj ili manjoj meri, sad jednu, sad drugu od tih tendencija. U celini kapitalizam raste neuporedivo brže nego pre, ali taj porast ne samo da je uopšte neravnomerniji, nego se ta neravnomernost pokazuje i posebno u truljenju zemalja najjačih kapitalom (Engleska).

O brzini ekonomskog razvitka Nemačke, autor studije o nemačkim krupnim bankama, Riser, veli: "Ne baš suviše spori napredak prethodne epohe (1848 do 1870) odnosi se prema brzini razvitka cele nemačke privrede, i posebno njenih banaka, u ovoj eposi (1870 do 1905) približno onako, kao brzina kretanja poštanskih kola dobrog starog vremena prema brzini savremenog automobila, koji tako juri da je opasan i za bezbrižnog pešaka i za one koji se i sami voze automobilom". Finansijski kapital koji je tako neobično brzo narastao, nije daleko od toga da predje na "mirnije" posjedovanje kolonija, koje se mogu uzeti od bogatijih nacija i to ne samo mirnijim sredstvima. A u Sjedinjenim Državama ekonomski razvitak poslednjih decenija tekao je brže nego u Nemačkoj, i upravo zahvaljujući tome pokazale su se osobito jasno parazitske crte najnovijeg američkog kapitalizma. S druge strane, upoređivanje tobože republikanske američke buržoazije s monarhističkom japanskom ili nemačkom pokazuje, da u eposi imperijalizma u najvećoj meri slabi najkrupnija politička razlika – ne zato što ona ne bi uopšte bila važna, nego zato što se u svim tim slučajevima radi o buržoaziji s određenim crtama parazitizma.

Monopolno-veliki profiti kapitalista jedne od mnogih industrijskih grana, jedne od mnogih zemalja itd. daju im ekonomsku mogućnost da potkupljuju pojedine slojeve radnika, a privremeno i dosta znatnu manjinu radnika, privlačeći ih na stranu buržoazije određene industrijske grane ili određene nacije protiv ostalih. I sve jači antagonizam imperijalističkih nacija radi podele sveta pojačava tu težnju. Tako se stvara veza imperijalizma sa oportunistom, koja se pokazala najranije i najjasnije u Engleskoj zato, što su se neke imperijalističke odlike razvitka ovde pokazale kudikamo ranije nego u drugim zemljama. Neki pisci, na primer L. Martov, vole da predju preko činjenice da je imperijalizam u vezi sa oportunistom u radničkom pokretu – činjenica koja sada osobito snažno udara u oči – služeći se ovakvim "službeno-optimističkim" (u duhu Kauckog i Hjuismansa) umovanjima: stvar protivnika kapitalizma bila bi beznadna, kad bi baš najrazvijeniji kapitalizam vodio jačanju oportunizma ili kad bi baš najbolje plaćeni radnici bili skloni oportunizmu i t. sl. Ne treba se varati u pogledu značaja takvog "optimizma": to je optimizam u pogledu oportunizma, to je optimizam koji služi za prikrivanje oportunizma. To što se oportunizam razvija neobično brzo i neobično odvratno, ustvari nipošto nije garantija njegove sigurne pobeđe, kao što i brzina razvitka opakog čira ne zdravom organizmu može samo ubrzati da se čir provali, da se organizam oslobodi od njega. U tom su pogledu najopasniji oni ljudi koji ne žele da shvate da je borba protiv imperijalizma pusta i lažna fraza, ako nije neraskidivo povezana s borbom protiv oportunizma.

Iz svega što smo rekli o ekonomskoj suštini imperijalizma, izlazi da ga treba karakterisati kao prelazni ili, tačnije, umirući kapitalizam. Izvanredno je poučno u tom pogledu, što buržoaski ekonomisti, koji opisuju najnoviji kapitalizam, obično upotrebljavaju izraze: "preplitanje", "otsustvo izolovanosti" itd. Banke su "preduzeća koja po svojim zadacima i po svom razvitku nemaju čisto privatno-privredni karakter, nego sve više izlaze iz sfere čisto privatno-

privrednog regulisanja". I isti taj Riser, koji je napisao te reči, neobično ozbiljno izjavljuje da se "nisu ostvarila" "pretskazivanja" marksista o "podruštvljavanju"!

Šta znači ta reč "preplitanje"? Od procesa koji se vrši pred našim očima ona ističe samo onu karakteristiku koja najviše pada u oči. Ona pokazuje da promatrač broji pojedino drveće a ne vidi šume. Ona ropski kopira ono što je spoljno, slučajno, haotično. Ona nam u promatraču otkriva čoveka koji se guši u sirovom materijalu i apsolutno ne razume njegovog smisla i značenja. "Slučajno se isprepliću" posedovanje akcija, odnosi privatnih vlasnika. Ali ono što je podloga toga preplitanja, ono što sačinjava njegovu osnovu, to su društveni odnosi proizvodnje, koji se menjaju. Kad krupno preduzeće postane gigantsko i kada na osnovu tačnog proračuna masovnih podataka planski organizuje nabavku prvobitnih sirovina u razmeri 2/3 ili 3/4 svega što je potrebno za desetine miliona stanovništva; kad se sistematski organizuje prevoz tih sirovina u najzgodnije tačke proizvodnje, koje su ponekad jedne od druge udaljene stotinu i hiljade kilometara; kada se iz jednog središta upravlja svim stadijima sukcesivne prerade materijala, sve dok se ne dobije čitav niz raznolikih gotovih produkata; kad se po jednom planu vrši podela tih produkata na desetine i stotine miliona potrošača (američki "Petrolejski trust" prodaje petrolej i u Americi i u Nemačkoj); - onda je očigledno da se pred našim očima vrši podruštvljavanje proizvodnje, a nikako prosto "preplitanje"; - da su privatno-privredni i privatno-vlasnički odnosi ljuska koja više ne odgovara sadržaju, koja neizbežno mora da trune, ako se umetno bude odlagalo njezino otstranjenje – koja može ostati u stanju truljenja relativno dugo vremena (u najgorem slučaju, ako se otegne lečenje oportunističkog čira), ali koja će uza sve to biti neizbežno otstranjena.

Oduševljeni obožavalac nemačkog imperijalizma, Šulce-Gevernic kliče:

"Ako nemčkim bankama u poslednjoj liniji upravlja tuce osoba, njihova je važnost već sada važnija za sreću naroda nego delatnost većine državnih ministara" (ovde je zgodnije zaboraviti "preplitanje" bankara, ministara, industrijalaca, renterijera...) ... "Ako promislimo do kraja o razvitku tih tendencija koje smo videli, izlazi: novčani kapital nacije ujedinjen u bankama; banke međusobno povezane u kartel; kapital nacije koji traži svoje plasiranje dobio je oblik vrednosnih papira. Tada se ostvaruju genijalne reči Sen-Simona: "Sadašnja anarhija u proizvodnji, koja odgovara činjenici da odbijanje ekonomskih odnosa nije jednoliko regulisano, mora ustupiti meso organizaciji proizvodnje. Proizvodnjom neće upravljati izolovani preduzimači, nezavisni jedan od drugog, koji ne znaju ljudske ekonomske potrebe; ta će stvar biti u rukama određene društvene ustanove. Centralni komitet uprave, koji će biti u mogućnosti da s višeg stanovišta ima predmet širokog područja socijalne evolucije, regulisaće je tako, kako je to korisno za celo društvo i predavati sredstva proizvodnje u ruke koje tome najbolje odgovaraju, a osobito će se brinuti o stalnoj harmoniji između proizvodnje i potrošnje. Postoje organizacije, koje su u krug svojih zadataka uključile određenu organizaciju privrednog posla: banke". Mi smo još daleko od ostvarenja Sen-Simonovih reči, ali se već nalazimo na putu njihovog ostvarenja: marksizam, drukčiji nego što ga je zamišljao Marks, ali samo po obliku drukčiji"⁽¹¹³⁾

Nema šta: lepo "opovrgnuće" Marksa, koje ide korak natrag od tačne Marksove naučne analize k slutnji – makar genijalnoj, ali ipak samo slutnji Sen-Simona.

Beleške:

113. "Grundriss der Sozialökonomik", str. 146.

